

VARIETAS INCOGNITA

Válogatás Zimányi Árpád tanulmányaiból
70. születésnapja alkalmából

Eger, 2025

VARIETAS INCOGNITA

**Válogatás Zimányi Árpád tanulmányaiból
70. születésnapja alkalmából**

VARIETAS INCOGNITA

Válogatás Zimányi Árpád tanulmányaiból
70. születésnapja alkalmából

Szerkesztette:
Takács Judit

A tanulmányokat válogatta:
Farkas Anett, Havasi-Kovács Helga,
Jánk István, Márku Anita

Eger, 2025

Nyelvi lektor:
Báthory Kinga

ISBN 978-963-496-295-3

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora
Megjelent az EKKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Kúspér Judit
Nyomdai előkészítés, borítótér: Csombó Bence

Megjelent: 2025-ben

Készült: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdájában, Egerben
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOMJEGYZÉK

Zimányi Árpád hetvenéves (Takács Judit).....	7
---	----------

Helyesírás

A magyar orvosi szaknyelv helyesírásáról.....	13
A kodifikáció elmélete és gyakorlata az új helyesírási szabályzat tükrében	25
A közoktatási intézmények mai névformái	37

Anyanyelv-pedagógia

Tankönyvi szövegek mondatszerkezeti sajátosságainak vizsgálata	49
A korszerű infokommunikációs technológiák hatása az anyanyelvi nevelésre.....	57
Egy sajátos „tankönyvi” szöveg: a helyesírási szabályzat.....	69

Nyelvművelés, nyelvtervezés

A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból.....	81
Norma – kodifikálás – nyelvi változás	93
Legújabb anglicizmusaink megítéléséről.....	99

Szaknyelvi és szókincsvizsgálatok

Szaknyelv és nyelvi norma	111
Befolyásolási technikák hírszövegekben.....	133
Az időjárás-jelentés mint kommunikátum és mint műfaj	143
Gasztronómiai szókészletünk globalizációja	151

Zimányi Árpád publikációi (Gréczi-Zsoldos Enikő)	161
---	------------

Zuri M

ZIMÁNYI ÁRPÁD HETVENÉVES

„Nem nyelvésznek készültem. Ma is úgy vagyok ezzel a szóval, hogy magamra nézve inkább a tanár megnevezést tartom helyénvalónak” – írja magáról Zimányi Árpád a *Nyelvész pályaképek és önvallomások* sorozat róla szóló kötetének elején. Pályáján végigtekintve mégis úgy tűnik, mintha életének minden mozzanata kezdetektől fogva a nyelvvel való foglalkozás felé irányította volna.

Nemcsak tanító édesanyja nyelvhasználatának igényessége, hanem saját érdeklődése is a nyelv és nyelvhasználati sajátságok megfigyelése felé terelte, hiszen ahogy ma, feltehetően a hatvanas években sem volt mindennapos az a jelenség, hogy egy általános iskolás a rádióban nyelvművelő műsorokat hallgat, és az Édes Anyanyelvünk folyóiratot olvassa. Harmadikos korától kezdve indult és mindig jól is szerepelt a helyesírási versenyeken, s mind a magyar nyelvtan, mind pedig az idegen nyelvek tanulása könnyedén ment számára. Ezért is készült már korán (saját bevallása szerint) tolmácsnak, fordítónak, műfordítónak, újságírónak, szerkesztőnek, idegenvezetőnek, később főiskolai tanulmányai alatt a XX. századi angol irodalom honi szakértőjének.

Zimányi Árpád a miskolci Földes Ferenc Gimnáziumból került az egri főiskola magyar–angol szakára, melyet 1978-ban elvégezve egy évtizeden át abban a miskolci általános iskolában (6. Számú Általános Iskola) tanított, melyben egykor ő is végzett. Ebben az időszakban jelentek meg első, nyelvműveléshez kapcsolódó publikációi az Élet és Tudomány, az Édes Anyanyelvünk, illetve a Köznevelés folyóirat hasábjain. 1988-tól már az egri főiskola oktatói gárdáját erősítette, ahol közoktatási tapasztalatait felhasználva anyanyelvi tantárgy-pedagógiát tanított.

A két évvel később a Fábián Pál témavezetésével írt doktori disszertációjában már a tömegtájékoztató eszközökben tekinti át a nyelvművelés 40 évét, s ezt a témát folytatta kandidátusi értekezésében is. Pályájának kezdetétől fogva érdeklik a magyar nyelvhasználat változásai, a szókészlet új (elsősorban angol) elemei (első tudományos közleményei is e témához kapcsolódnak), de számos tanulmányban foglalkozott más nyelvi rétegeket érintő változások leírásával és okainak feltárásával is.

A Magyar Tudományos Művek Tárában szereplő csaknem 300 tételes publikációs listájában a közel 150 tudományos publikációja közül kiemelkedik az 5 önálló könyv és 21 szerkesztett kötet, emellett pedig számos oktatásban hasznosítható kiadvány létrehozásában is részt vett. A magát elsősorban tanárként jellemző Zimányi Árpád publikációi közül igen sok kapcsolódik az anyanyelv és a pedagógia kapcsolatának kérdésköréhez, az anyanyelvi nevelés korszerűsítésének problémáihoz, elsősorban a helyesírás-tanítás kérdésköréhez és a tankönyvszövegek nyelvhasználatának elemzéséhez. Tapasztalatai, eredményei számos

magyartanár-képzéshez kapcsolódó tankönyvben, tantárgy-pedagógiai jegyzetben, szöveg- és feladatgyűjteményben megjelennek. Érdeklődése a szókincsünk idegen eredetű elemeinek vizsgálata és a fordítás elméleti és gyakorlati kérdései felé is kiterjedt, ezekhez számos szakfolyóiratban megjelent publikációja kapcsolódik. Szervezői tehetségét dicséri a tanszék munkatársaival együtt szervezett egri anyanyelvoktatási napok programsorozata, és az 1987-es kezdet óta tagja volt a pedagógusjelöltek számára szervezett, országos (később Kárpát-medencei) Nagy J. Béla helyesírási verseny szervezőbizottságának és zsűrijének, valamint részt vett köteteinek a szerkesztésében is.

Oktatási tevékenysége azonban nemcsak Egerhez és Magyarországhoz kötődik, hanem a határon túli magyar oktatás és tudományos élet alakításában is részt vett. Több mint tíz éven át volt a beszercebányai Bél Mátyás Tudományegyetem Hungarisztika Tanszékének egyetemi tanára, ahol a szakmai utánpótlás-nevelésben is jeleskedve több doktori témavezetés is kapcsolódik a nevéhez.

A tanszéken, illetve a főiskolán vezetői szerepet is vállalt: 2002-től kezdve tizenöt éven át volt vezetője a Magyar Nyelvészeti Tanszéknek, közel ennyi ideig látta el sikeresen a Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet intézetigazgatói feladatait is; 2006-tól dékánhelyettesként, majd 2013-tól dékánként töltött be vezetői pozíciót. Tanszékvezetői és intézetigazgatói időszaka alatt zajlott a felsőoktatás struktúraváltása, melyben Zimányi Árpád szakfelelősként is fontos szerepet játszott: munkája hozzájárult ahhoz, hogy a magyar szak már a bolognai képzési rendszer bevezetése előtt egyetemi szintű tanárképzést akkreditálhatott, a Líceum Kiadó felelős szerkesztőjeként pedig évekig felelt az egri intézmény kiadójában megjelenő kiadványokért is.

Tevékenysége országos szakmai színterekhez is erősen kötődik: szerepet vállalt az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának munkájában, évtizedekig aktív tagja volt a Miskolci Területi Bizottság Nyelvtudományi Munkabizottságának, részt vett a helyesírási szabályzat 2016-os kiadásának kidolgozásában. Tagja volt a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoportnak, részt vett az Anyanyelvápolók Szövetségének programjaiban. 2005-től a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányának tagja, 2006-tól az Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, 2011-től kezdve pedig a Magyartanítás című pedagógiai folyóirat szerkesztőbizottságának tagja.

Munkájának elismeréseként 2001-ben az Eszterházy Károly Emlékplakettet, 2002-ben pedig a kiemelkedő nyelvművelő tevékenység elismerésére szolgáló Lőrincze Lajos-díjat vehette át. 2005-ben Pro Academia Agriensis díjban részesült. 2018-ban a köztársasági elnök a Magyar Érdemrend lovagkeresztje polgári tagozata kitüntetéssel adományozta Zimányi Árpádnak. A kitüntetést eredményes oktatói és kutatói tevékenységének, valamint A magyar helyesírás szabályai 12. kiadásának kidolgozásában a szerkesztőbizottság tagjaként végzett munkájának elismeréseként kapta, 2019-es nyugdíjba vonuláskor pedig az EKE Szenátusa a munkásságát méltató (az intézmény történetében első alkalommal kiadott) elismerő oklevelet adományozta részére.

Életpályáján kezdetektől fogva elválaszthatatlanul megjelent az oktatói és a kutatói, az oktatás- és tudományszervezői és a tudománynépszerűsítő tevékenység is. Ez utóbbi, nem mindig hálás, de Zimányi Árpád által szívesen és nagy gondossággal végzett feladat tette ismertté a szűkebb nyelvészszakmán kívül is, hiszen rendszeres előadója volt a Magyar Rádió anyanyelvi műsorainak, írásai 1983 óta jelentek meg az Édes Anyanyelvünkben és a napilapok anyanyelvi rovataiban, összesen 101 hosszabb-rövidebb, kifejezetten ismeretterjesztő jellegű munkát jegyez.

Nem véletlen tehát, hogy nevéből legtöbbeknek a nyelvművelés, nyelvhelyesség és helyesírás kérdései jutnak eszébe. E három pillér mellett azonban ki kell emelnünk ünnepeztünknek azokat az írásait is, melyek bár kevesebb figyelmet kaptak, de jól mutatják műveltségét és szerteágazó érdeklődését, s Comeniustól Mikszáthon és Teleki Józsefen át Mikes Kelemenig, az orvosi helyesírástól gasztronómiai szókészletünk globalizációjáig, a közoktatási intézmények névformáinak helyesírásától az időjárás-jelentések pragmatikai szempontú megközelítéséig terjednek.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság egri csoportjának ünnepi felolvasóülésén 70. születésnapja alkalmából szeretettel köszöntjük volt tanszékezetőnket, intézetigazgatónkat, dékánunkat, Zimányi Árpád nyugalmazott főiskolai tanárt, további sikereket és jó egészséget kívánunk neki. Az egri tanszék munkatársai az ünnepezt tanulmányaiból összeállított kötetrel kívánják emlékeztetessé tenni ezt az alkalmat. Ezzel szeretnénk felmutatni azt a sokszínűséget és sokoldalúságot, mely Zimányi Árpád pályáját kezdetektől fogva erősen jellemzi.

Eger, 2025. 02. 07.

HELYESÍRÁS

A MAGYAR ORVOSI SZAKNYELV HELYESÍRÁSÁRÓL

1. A szaknyelvművelésről általában

A szaknyelvek kutatása és művelése az utóbbi évtizedben az alkalmazott nyelvészet egyik központi kérdése lett. Nem is csodálkozhatunk ezen, mivel a tudományok, a különböző szakmák, szakterületek fejlődése minden eddigi ütemet felülmúl: amíg két-három évtizede tudományos-technikai forradalomról beszéltek, ma már információs robbanást emlegetnek – s ennek természetes velejárója szakszókészletünk, fogalmi rendszerünk gyors, sőt viharos változása. Ha csak az új alakulatokat vizsgáljuk, pusztán megjelenésük legalább három oldalról érinti a nyelvészetet: szemantikai, morfológiai és helyesírási szempontból. A szaknyelvek megkülönböztetett helyzetét jelzi, hogy Glatz Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1996-ban, a Magyar Tudósok Világtalálkozóján bejelentette: az MTA programot dolgoz ki a magyar nyelv modernizálására, értékeinek megőrzésére. Ennek előmozdítására tézisekben fogalmazta meg a tennivalókat. A tíz pont közül a harmadik és a negyedik az informatika korának kihívásairól szól: „Korunkban felértékelődik az ismeret és a szakértelem. Az ismeretek szabad áramlásának – megszerzésének és továbbadásának – feltétele a közlés és az értés pontossága. [...] Mindent el kell követni, hogy a kis nyelvi kultúra tagjai minden szakmában, a köznapi élet minden területén korszerű anyanyelvi érintkezési eszköz birtokában legyenek” (Glatz 1999: 13). Fábíán Pál a szaktudományok nyelvének művelését tartja napjaink legfontosabb feladatának: „Arra lenne tehát szükség, hogy állandó, tudatos és mélyreható szaknyelvművelés folyjék. Most még – a korábbi erőfeszítéseknek köszönhetően – a magyar a világ azon (nem nagy számú) nyelvei közé tartozik, amelyeken minden tudományt művelni lehet. Tudunk magyarul szívátültetést elvégezni, olajat bányászni, búzát nemesíteni. Ez nagyon fontos dolog! Ha azonban a szaktudományok anyanyelven való művelését nem szorgalmazzuk, menthetetlenül a nagy tudományos világfolyam partjára sodródunk” (Fábíán 1999: 73).

A különböző tudományok nyelvének gondozása nem csupán a nyelvészek dolga. Maguk a szakmák képviselői keresik meg a nyelvészeket, hogy az egyre bonyolultabb kérdésekben tanácsaikat kérjék. Az Akadémián 1997-ben tartott Tudomány és magyar nyelv című konferencia után felgyorsultak az események: hamarosan megindult a stratégiai kutatások programja, két évvel később megalakult a Magyar Szakírók Szövetsége, 2001-ben Betű- és szóvetés az orvosi irodalomban címmel tartottak konferenciát, 2002-ben Gödöllőn, a Szent István Egyetemen megrendezték a környezetvédelmi szakírók és szakfordítók tanácskozását.

Az utóbbi eszmecszerén – a szakfordítások nyelvi sajátosságain kívül – számos helyesírási észrevétel, megállapítás is elhangzott:

- nincs kellően szabályozva az egyes szaknyelvek helyesírása (jelesül a környezetgazdálkodás);
- a fordítások sok hibát okoznak azzal, hogy szolgáian követik az idegenszerű írásmódot pl. a különírás vagy a nagy kezdőbetűk tekintetében;
- a lektorálás hiánya miatt sok hiba van a szakmai munkákban;
- a helytelen alakok hamar elterjednek és megszilárdulnak;
- végül egy több helyen felmerült kérdés: jogunk van-e az általános helyesírási szabályoktól eltérő, az adott szakma nyelvében használt egyedi írásmódra, ha szakmai közmegegyezés alakul ki? (Bővebben l. Zimányi 2003.)

A vázolt rendezvények tehát jelzik, hogy a szaknyelvek a tudományos érdeklődés középpontjában álltak. Számos eredmény is bizonyítja, hogy nem csupán problémafelvetésről, helyzetelemzésről volt szó már ekkor sem. A nagyközönség, sőt még a szélesebb szakmai közvélemény előtt sem kellően ismeretes, hogy a szaknyelvi helyesírás szabályozása az utóbbi évtizedek folyamatos programja volt. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága 1990 óta a következő szaknyelvi szótárak munkálataiban vett részt: Orvosi helyesírási szótár (Fábián Pál – Magasi Péter [főszerk.] 1992. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest.), A magyar állatnevek helyesírási szabályai (Gozmány László 1994. Rovartani Közlemények. 429–445), Az állatfajtanév helyesírása (Jávorka Levente – Fábián Pál – Hőnyi Ede [szerk.] 1995. Állattenyésztés és takarmányozás. 465–470), A földrajzi nevek helyesírása (Fábián Pál – Hőnyi Ede – Földi Ervin [szerk.] 1998. Akadémiai Kiadó, Budapest), Növényneveink (Priszter Szaniszló 1998. Mezőgazda Kiadó, Budapest.), Útmutató a szerves vegyületek IUPAC-nevezéktanához (Nyitrai József – Nagy József [szerk.] 1998. Magyar Kémikusok Egyesülete, Budapest.), s ekkor még nem említettük a korábbi munkákat. A bizottságtól függetlenül jelent meg a Közgazdasági helyesírási szótár (Bárányné Szabadkai Éva – Mihalik István [szerk.] 2002. Tinta Kiadó, Budapest.) és a Helyesírási szójegyzék. Képzés – foglalkoztatás (Papp Ágnes – Paróczayné Korányi Margit [szerk.] 1994. Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest.). 2000 után több, számítógépes szövegszerkesztéssel és tipográfiával kapcsolatos munka látott napvilágot: A tipográfia mestersége számítógéppel (Virágvölgyi Péter 2001. Osiris Kiadó, Budapest.); Mi az a tipográfia? (David Jury 2007. Scolar Kiadó, Budapest.); Tipográfia és helyesírás (Érdi Júlia – Garai Péter [szerk.] 2007. Akadémiai Kiadó, Budapest.).

Feltétlenül üdvözölhetjük ezeket a kiadványokat, hiszen mindenképpen szükségesek. Azon viszont érdemes elgondolkodni, hogy a szaknyelvi helyesírás újabbnál újabb területeken igényel szabályozást, beavatkozást, így óhatatlanul egyre bonyolultabbá válik, hovatovább csak az adott szakma művelői tudják követni. Ez a gondolat többször fölmerült az AkH.¹²

kiadásának előkészítő munkálata során az MTA Magyar Nyelvi Bizottságában 2005 és 2007 között. Határozottan megfogalmazódott, hogy törekedni kell a magyar helyesírás egységességének megőrzésére, s az összehangoló munkának a letéteményese továbbra is az akadémiai bizottság kell hogy legyen, támaszkodva a különböző szakterületek művelőire. A Magyar Nyelvi Bizottság, illetőleg az osztályképviseltek személyi és anyagi lehetőségei azonban végesek, így felmerülhet új erők bevonása, de csak szakmai garanciákkal.

2. Az orvosi szaknyelv helyesírása

a) Az Orvosi helyesírási szótár

Az orvosi helyesírás rendezésére az Akadémia az 1970-es években tette az első lépéseket. Az MTA Helyesírási Bizottságának kezdeményezésére az Orvosi Tudományok Osztálya külön bizottságot alakított, amely 1978-ban elvi ajánlásokat fogadott el az idegen (főként görög–latin) eredetű szavak írására nézve, s ehhez több száz szavas szójegyzéket is csatolt.

A következő évtized legfontosabb eseménye Brencsán Jánosnak az Akadémiai Kiadónál megjelent Új orvosi szótára volt. Bár ez a mű nem helyesírási, hanem értelmező szótár, címszavainak írásával a szerző befolyásolni kívánta az orvosi írásgyakorlatot, mégpedig az idegen elemek magyaros írásmódjának irányában. A szótár azonban nem talált egyöntetű támogatásra: az Orvosi Hetilap többször közölt olyan szerkesztőségi állásfoglalást, amely a Brencsán-féle helyesírás ellen szólt (pl. 1984: 39, 2403–2404). Az orvosi szakkönyv- és szakfolyóirat-kiadás másik része azonban elfogadta a fonetikus írás elvét. Az ellentmondásos helyzet tisztázására az Akadémia illetékes orvostudományi és nyelvtudományi bizottságai 1987-ben elhatározták, hogy munkájukba a szakmai közvélemény még szélesebb rétegeit vonják be. Hároméves egyeztetés eredményeképpen megállapodtak az új helyesírási szótár alapelveiben:

- a szótár egyértelműen foglaljon állást a vitás kérdésekben, és adjon hosszú távra szóló javaslatokat, amelyeket a szakma is elfogad;
- a szótár foglaljon állást a magyar helyesírás egészére jellemző egységesülési folyamat mellett, teremtsen meg az orvosi szaknyelvnek és a magyar helyesírás egészének összhangját, de vegye figyelembe a hagyományörzés fontosságát is;
- a szótár adjon iránymutatást abban a kérdésben, hogy milyen szövegtípusokban követendő a magyaros írásmód, és hol engedhető meg a latinos forma;
- a szótár törekedjen a teljességre.

Az előkészítő munkálatok során 150 ezres anyagot állítottak össze, amelyből 90 ezer adat került a szótárba.

Ahogy azt a szótár előszavából megtudjuk, az itt közölt írásmódokat olyan tanácsoknak tekintik, amelyek elfogadása révén kettős cél valósul meg. Az orvosi helyesírás egyfelől

megőrizheti folytonosságát, másfelől viszont összhangba jut a magyar írásgyakorlat egyéb (köznyelvi és szaknyelvi) ágazataival is (OHSz. 14–16). Ez pedig égetően szükséges, mert a szerkesztők meglátása szerint fölöttébb tarka az írásgyakorlat. A latin (görög) eredetű orvosi műszavak latinos és magyaros (fonetikus) írásmódjában igen erős a bizonytalanság, és gyakori a kevert forma. A javaslatok a következők:

- az orvos olvasóknak szánt szakmai szövegekben – például tudományos szaklapokban, tanulmányokban, kézikönyvekben, az egészségügyi felsőoktatás tankönyveiben, a kórházi praxisban – a latinos írásmód következetes alkalmazását kell elfogadottnak tekinteni;
- az orvos olvasóknak szánt egyéb szövegtípusokban is latinosan írjuk a nemzetközileg használt anatómiai neveket, a kórokozók neveit, a betegségneveket, a műtéti eljárásokat és a védett gyógyszerveket;
- az orvos olvasóknak szánt szövegekben azonban magyarosan írandók a tudományágak és a szakterületek nevei, az orvosi technikai eljárások, műszerek nevei, a kémiai vegyületek és a gyógyszerkészítmények neve.

A szótár bevezető része a következő nyelvi-helyesírási tudnivalókat mutatja be: magyar toldalékok kapcsolódása idegen szavakhoz, a különírás és az egybeírás, ezen belül az alárendelő szókapcsolatok és összetételek írása, a többszörös összetételek, valamint a mozgószabály. Mindvégig az AkH. szellemében, a szabálypontokat hűen követve, de az ottani példaanyag helyett mindenütt az orvosi nyelv szókészletével szemléltetve (OHSz. 17–23).

A Magyar Orvosi Nyelv V. évfolyamának 1. számában Ferenczy Gyula az Orvosi helyesírási szótár új kiadásának szükségességére hívja föl a figyelmet. Megállapítása szerint az orvosi közleményekben helyesírási egyenetlenség tapasztalható, melynek fő oka, hogy a korábbi latin kifejezések helyébe az amerikai angolból átvett alakulatok lépnek. Az elangolosodással szemben akadémiai állásfoglalást és magyarosítást sürget. Bővíteni kell a szótár anyagát, mert újabb tudományágak jelentek meg (molekuláris biológia, informatika, genetika). Összhangot kell teremteni az anyanyelvi tudományos nyelv és a nemzetközi tudományos nyelv között. Elvi kérdésnek tekinthető, hogy melyik az előbbre való, a meghatározó: a nevezérendszer vagy a helyesírás? Javasolja, hogy az új szótár még több szókapcsolatot tartalmazzon, és ne hiányozzanak belőle a nemzetközileg elfogadott rövidítések és betűszók.

b) A Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat indulása

Az ezredforduló idejére azonban annyi új jelenség tűnt föl az orvosi nyelvben, hogy megfogalmazódott az igény egy állandó szakmai fórum működtetésére. Sőt, nemcsak megfogalmazódott, hanem meg is valósult. A Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat első száma 2001 decemberében jelent meg, és a már említett orvosi szaknyelvi konferencián vehették kézbe a résztvevők. Bősze Péter alapító-főszerkesztő bevezető írásában két fő célt fogalmaz

meg: egyfelől az idegen szavak magyarítását, másfelől a helyesírás kérdéskörét. Szavai szerint az orvosi szakma forradalmi változásokat él át, mégpedig a molekuláris biológia térhódítása miatt. Ennek természetes velejárója sokezernyi új szakkifejezés, jobbára angol nyelven. Az utóbbit korszerű szemlélettel ugyan nem kifogásolhatjuk, de törekednünk kell az egyértelmű és szabályozott írásmódú magyar megfelelők megalkotására (I. évfolyam, 1. szám 2. oldal; a továbbiakban rövidítve: I. 1: 2). Grétsy Zsombor szerkesztő a tervezett rovatokról szólva szintén kiemelt fontosságúnak tartja az orvosi szaknyelv helyesírásának művelését (I. 1: 3). Az orvosi szavak írásának általános szempontjai és lehetőségei címmel ugyanő bemutatja az Orvosi helyesírási szótárt, de arra is felhívja a figyelmet, hogy a benne szereplő szóanyag egyrészt folyamatosan elavul, másrészt mind hiányosabbnak bizonyul, ezért foglalkozni kell számos új tudományterület nevezéktanával, amilyen például a virológia, az onkológia, a biokémia stb. Teljes mértékben egyetérthetünk alábbi megállapításaival: „A helyesírás nem kőbe vésett törvények gyűjteménye, hanem a nyelvvel párhuzamosan fejlődő, változó, csiszolódó, alakuló rendszer, amelynek legfőbb célja nem bármiféle dogmák védelme, hanem egymás minél pontosabb megértése, a világos gondolatrögzítés és -átadás. Ezért sokszor esetlegesnek is tűnhetnek a szabályok: nem az a fontos, hogy milyen módon írunk le valamit, hanem az, hogy egyformán tegyük ezt.” (I. 1: 34–35)

Ugyancsak az Orvosi helyesírási szótárral foglalkozik a lap második számában Gaál Csaba. Fájjalja, hogy a szakma sokszor nem tekinti irányadónak az ajánlásokat, majd rámutat néhány következetlenségre: *arteriogram*, de *sonogramm*, *implantatum/implantátum*, de *transplantatum* (nincs magyaros formája) (II. 1: 17).

c) Az orvosi nyelv időszerű helyesírási kérdései

A mai orvosi szaknyelv időszerű helyesírási kérdéseiről jó áttekintést kapunk a Magyar Orvosi Nyelv folyóiratból. Az alábbiakban azokat a témákat tekintjük át, amelyek a lap első hat évfolyamának (2001–2007) 11 számában szerepeltek. A 48 oldalas folyóirat általában 7-10 terjedelmesebb írást tartalmaz, melyeknek mintegy harmada helyesírási témájú, vagy érinti a helyesírást is, számonként tehát 3-4 közleményről van szó. Mivel a szerkesztők több vitatémát vetettek föl, a hozzászólók révén szélesebb kör kap nyilvánosságot, de ezeket a leveleket, rövidebb írásokat, egyedi véleményeket nem dolgozzuk fel.

Magyar és idegen szakszavak írása. Ahogy már az eddig elmondottakból is látható, a mai magyar orvosi nyelv legfőbb jellemzője, hogy a korábbi latin terminológia helyett mind jobban terjednek az angol nyelvű kifejezések. Ez a folyamat nemcsak a legújabb szakterületekre igaz (mikrobiológia, virológia stb.), hanem többek között még a klasszikusnak számító anatómiára is érvényes. Donáth Tibor beszámol egy 7 ezer kifejezést tartalmazó angol–latin szakszógyűjtemény magyarításáról. Ennek kapcsán kifejti, hogy a nemzetközi orvosi nyelv miért veszi át nagyon könnyen az angol szavakat a korábbi latin megfelelők helyett. Az angol

általános szókincs 50%-a latin vagy görög eredetű, de a szakszavak esetében ez az arány 70%. A latin szóhoz bizonyos angol szuffixumok, prefixumok csatolásával, az angol kiejtés szabályait alkalmazva a Terminologia Anatomica helyett máris készen áll az Anatomical Terminology: *arteria* – *artery*, *vena cardiaca* – *cardiac vein*, *membrana perinei* – *perineal membrane*, *maior* – *major*. Az anatómiai nevezéktan első egységesítése 1895-ben Baselban készült (a baseli Nomina Anatomica), amikor 50 ezer javasolt változathól 5 ezer szakszóban állapodtak meg, majd elkészült a jénai (1935), a birminghami (1950) és a párizsi (1955) revízió. Az utóbbi fél évszázadban viszont angol, újabban pedig amerikai vezetésű szakbizottság gondozza az anatómiai nevezéktant, ezzel is magyarázható az anglicizmusok térhódítása (III. 2: 31–34).

A belsebészet szakkifejezéseinek – szintén az egységesítés céljából készült – gyűjteményében jól elkülöníthetők a következő típusok:

- kettős alakok, amelyeket a mai magyar szaknyelv egyaránt használ:
- magyar/latin *anasztomózis/anastomosis*;
- latin/angol *colostomia/colostomy*;
- csak latin terminus: *diveticulitis* ('gurdélygyulladás');
- csak angol: *diverting colostomy*, *protective colostomy*, *blow-hole colostomy*, *temporary colostomy*;
- új, keverék alakulatok:
- angol/latin: *end to end anastomosis* ('vég a véghez csatlakozás'), *lower rectal anastomosis* ('alsó végbélegyesítés') (Bösze–Grétsy II. 1: 42).

Különösen sok az angol nyelvű forma az összejtekkel és a szövetátültetéssel kapcsolatos kifejezések gyűjteményében. Jól érzékelhető, hogy amíg az angol különírandó jelöletlen szókapcsolatokból építkezik, addig a jelöletlen (jelentéstömörítő) magyar megfelelőt egybeírjuk, és itt típushiba szokott lenni a tükörfordításból adódó különírás:

stem cell recipient – összejt**be**fogadó

stem cell donor – összejt**a**dó

stem cell source – összejt**for**rás

stem cell transplantation source – összejt**át**ültetés-**for**rás

Haematopoietic stem cell sample – vérképzőössejt-**min**ta

A szerzők, Bösze Péter és Grétsy Zsombor külön magyarázatban föl hívják a figyelmet a második mozgószabályra: *keringő vérőssejt* – *keringővérőssejt-min*ta. Azt is megjegyzi, hogy az *össejt* mindenképpen egybeírandó, de ugyancsak egybeírást javasolnak az *idegen szövet* minőségjelzős szerkezet írásakor is, mert az orvosi szaknyelvben szerintük önálló fogalmi tartalmú, egybeforrott kifejezés: *idegenszövet*, *idegenszövet beültetése*, *idegenszövet-min*ta, *idegenszövet-betegség* (Bösze–Grétsy II. 2: 24).

Még több helyesírási nehézség adódik az immunológia szaknyelvében. Beszédes példa a terminológiai és helyesírási egységesítés nehézségeire a *T-helper lymphocyte cell* kifejezés,

amely eredeti angol fogalomként került a magyar orvosi nyelvbe, ahol a következő formákban használatos: *T-helper sejt*, *T-helper-sejt*, *T-helper nyiroksejt*, *T-helper-nyiroksejt*, *T-helper limfocita*, *T-helper-limfocita*, *T-helper lymphocyt*a, *T-helper-lymphocyt*a; *segítő T-sejt*, *segítő T-nyiroksejt*. Másik példasor: *natural killer cells*, *NK cells*; *természetes ölösejtek*, *NK-sejtek*. Ingadozik a 'szemcsés fehérvérsejt' terminusának írásmódja: *granulocyte* (angol), *granulocyt*a (latin), *granulocita* (magyar).

Egyre bonyolultabb angol megnevezésekkel találkozunk, amelyek valójában körülírások, mégis terminussá válnak. Az angolra jellemzően viszont betűszóként rögtön megjelenik a rövid formájuk is: *gastrointestinal tract associated lymphoid tissue* – *GALT* 'gyomor-bél rendszeri nyirokszövet'. Megjegyzendő, hogy az angolban gyakori jelenség a szakkifejezések csupa nagybetűs írásmódja (*Gastrointestinal Tract Associated Lymphoid Tissue*), ezt azonban az irányadó brit írásgyakorlat nem támogatja teljes mértékben. (Tudvalévőleg csak irányadó írásgyakorlatról beszélhetünk, a magyarhoz hasonló hivatalos szabályozás nem létezik.) Ennek következményeként a nagybetűsítés a magyarban is kezd érvényesülni. Az analitikus angol formák – különírás és jelöletlenség a szószerkezetekben – a magyar helyesírásra is hatnak: *acute phase proteins* – *akut fázis fehérjék*; helyesen *akutfázis-fehérjék* ('hevenyszakfehérjék') (Bősze III. 2: 7–29).

A rövidítések, betűszók szerepére az előbb már utaltunk, érdemes azonban kissé részletesebb képet adnunk. Használatuk nem problémamentes, vannak például olyan betűszók, amelyek többféleképpen oldhatók fel, így nem felelnek meg az egyértelműség követelményének: *RSV* – *respiratory syncytial virus*, illetve *Rous sarcoma virus*. Nem a köznyelvi rövidítéssel való egybeesés, hanem más a gond a *CD*-vel: *cell surface determinant* 'sejtfelületi determináns' – nemzetközi nomenklátúra lévén, magyar megfelelővel nem helyettesíthető. Folytatásként néhány további szókapcsolat: *intercellular adhesive molecules* – *ICAM* 'sejtek közötti tapadó-molekulák', *membrane attack complex* – *MAC* 'sejtkárosító komplex' (a latin *komplexum* angol hatásra rövidült formája, a *komplex* szakszóként 'együttes' értelemben használatos) (III. 1: 19).

A témakör lezárásaként rövid összefoglaló még néhány további közleményről. Az előzőekhez hasonló áttekintés készült a biostatistika nyelvéről, amelyben ugyancsak az anglicizmusok szerepét hangsúlyozza a szerző, Hajtman Béla (IV. 1: 13–15). Schlammadinger József az angol nyelv hatásainak általános vizsgálatát adta (III. 2: 44–45). Pestessy József háromnyelvű (latin–magyar–angol) szógyűjteménye a traumatológia szakkifejezéseiből ugyancsak azt bizonyítja, hogy az angol nyelvű formák a latinhoz képest néha bonyolultabbak, körülírás-jellegűek: *abductio humeri* – *a felkar távolítása a törzstől* – *abduction motion of the arm at the shoulder* (V. 2: 46–49). Szirmai Imre a *stroke* – *sztrók* helyesírását, jelentését vizsgálta, és egyben megkérdőjelezte szükségességét, mivel különböző betegségformákat mos össze, pl. a korábbi *ischemia*, valamint az *amaurosis fugax* (a retina keringészavara az ellátó ér múló vagy végleges embóliás elzáródásával) ma egyaránt *ocularis stroke* (III. 1: 25–26).

Külön- és egybeírás. A külön- és az egybeírás témakörében a legátfogóbb és újat is adó összegezés Grétsy Zsombor kétrészes tanulmánya. Bevezetőjében megállapítja, hogy az orvosi szaknyelvi szövegek helyesírási hibáinak 90%-a egyszerű, általános jellegű hiba, ezért feltétlenül szükség volna a megjelentetendő szövegek lektorálására. Főbb hibatípusok: idegen írásmódú szakszavak toldalékolása, a külön- és az egybeírás, ezen belül a mozgószabály, a többszörös összetételek írása, valamint kiemelt formában, bővebben a *nem* és a *non* egybe-, illetve különírása az azt követő szótól. Az utóbbiak írásmódját ellentmondásosnak ítéli az OHSz. példái alapján: *nemdisszociált molekula*, de *nem komplett fehérje*. Mivel szaporodnak az ilyen kifejezések, érdemes velük behatóan foglalkozni az orvosi szaknyelv kapcsán is. Ahogy a szerző fogalmaz, mind a formális logika, mind a hétköznapi gondolkodás élesen megkülönbözteti a fogalmak egy sajátos csoportját, a negatív fogalmakat. Például a *nembakteriális* elvont fogalom összefoglalása mindazon fertőzéseknek, amelyeket nem baktérium okoz, hanem vírus, gomba, amőba, alga stb. *A virális infekció nembakteriális infekció* mondat azt jelenti, hogy a *virális* fogalma a *nembakteriális* fogalmi körébe tartozik. Ezzel éppen ellentétes a következő írásmódú mondat: *A virális infekció nem bakteriális infekció*; ezek szerint a *bakteriális* nem tartozik a *virális* fogalmi körébe.

A szerző javaslatai: a szakszóértékű magyar(os) kifejezések egybeírása (*nemszteroid gyulladáscsökkentők*, *neminvazív*, *nemdisszociáló*, *nemmutagén*, *nemdiagnosztikus*), a nem kifejezetten szakszóértékű magyar kifejezések különírása (*nem kívánt terhesség*, *nem ismételhető vizsgálat*, *nem vízőldékony vegyület*). E javaslat hibája, hogy nehéz meghúzni a határt a két típus között. A *non*- előtagú – újabban jórészt az angolból átvett – kifejezésekben viszont őrizzük meg az eredeti, kötőjeles írásmódot: *non-A*, *non-B hepatitis*, *non-suppressible insulin like activity*, *non-Hodgkin*. Az utóbbi kapcsán megjegyzendő, hogy az OHSz. tartalmazza a *Hodgkin-kór* nevét, hiányzik viszont a láthatóan problémásabb *non-Hodgkin-kór* (II. 2: 8–13).

A teljesség kedvéért hozzátesszük, hogy az MHSz. a következő szaknyelvi elemeket tartalmazza: *nemelektrolit*, *nemfémek*, *nemfemes*, *nemideális (elegy)*, *nemlineáris*; illetőleg *nem reciprok elem*, *nem rozsdásodó acél*, *nem verbális kommunikáció*. Az OH. az iméntieken kívül még az alábbiakat közli: *nemideális (elegy)*, *nemkonvex*, *nemkötő (elektronpár)*, *nemmágneses*, *nemnedvesítő*, *nemnegatív*, *nemnemesfém*, *nemnewtoni*, *nemnumerikus*, *nemparaméteres*, *nempoláris*, *nemterminális (szimbólum)*, *nemvasfém*, *nemvezető*, *nemvizes (oldószer)*.

Grétsy Zsombor a tanulmánya második részében először a kötőjelek szerepét vizsgálja a bonyolultabb alakulatokban (*Szent-Györgyi–Krebs-ciklus*, *Osler–Weber–Rendu-szindróma*, *Tay–Sachs-betegség*), majd a mozgószabály második esetét gondolja tovább (AkH. 139. b). Meglátása szerint nem minden szókapcsolatot sorolhatunk ebbe a pontba. Az *ajakhang*, *foghang* – *ajak-fog hang*, *szövőipar*, *fonóipar* – *szövő-fonó ipar* helyes és logikus összefüggésen alapszik, de a *levegő-föld rakéta* és a *kutya-macska barátság* másféle viszonyt tükröz, hiszen nem a *levegőrakéta*, *földrakéta*, illetőleg a *kutyabarátság*, *macskabarátság* szókapcsolatokból

vezethető le. Mivel az utóbbiak között a valamitől valameddig terjedő viszony fejeződik ki, az AkH. 263. c) pontja alapján a nagyköötjel az indokolt: *levegő–föld rakéta, kutya–macska barátság*. Sőt, mivel a szerkezet harmadik tagja jelöletlen (jelentéstömörítő) viszonyban van az első két tag együttesével, kötőjelre is szükség van: *levegő–föld-rakéta, kutya–macska-barátság*. Sok szaknyelvi alakulatra is alkalmazható ez az eljárás, és nemegyszer jelentéskülönbséget érzékeltethetünk a kétféle írásmóddal: *hidrogén–hélium átalakulás* (a két kémiai elem átalakulása), de *hidrogén–hélium-átalakulás* (hidrogénből hélium lesz, a Nap energiatermelő magegyesülési folyamatában). Hasonlóan: *gyomor-bél tartalomáramlás* (a teljes folyamat végig a gyomron és a beleken), de *gyomor–bél-tartalomáramlás* (elsőből a másodikba). További példák: *ideg–izom-kapcsolat, dózis–hatás-függvény, vér–agy-gát, renin–angiotenzin–aldoszteron-rendszer* (III. 1: 16–19). Hasonlóan meggondolandó példák: *tanár–diák viszony, író–olvasó találkozó* (MHSz., OH.). A fentiek figyelembevételével felvethető a nagyköötjel szükségessége, de az AkH.¹² kiadásának előkészítésekor az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága nem kívánta módosítani a szóban forgó szabálypontot.

A szóösszetételekkel további írássok is foglalkoznak: Bősze Péter és Laczkó Krisztina részletesen áttekinti a külön- és az egybeírás szabályait, majd megállapítja, hogy mindenekelőtt a köznyelvre vonatkozó magyar helyesírással kell tisztában lennie annak, aki a szaknyelvi alakulatok írásmódját kívánja eldönteni (VI. 1: 20–43; VI. 2: 72–86). Berényi Mihály az angol írásmódot követő, mindent különíró, széttagoló eljárást helyteleníti: *Y-kromoszóma mikrodélécio vizsgálat – az Y-kromoszóma mikrodéléciojának vizsgálata, szérum tesztoszteron szint – a tesztoszteron szérumbeli szintje, a szérum tesztoszteronszintje, szérumtesztoszteron-szint* (V. 1: 17–20).

Rendszerszerűség. A helyesírás rendszerszerűsége alapvető követelmény az egyes szaknyelvek rendszertani kategóriáinak leírásakor. Számos példát látunk erre a növény- és az állattan, a kémia, illetőleg a földrajzi tulajdonnevek esetében. Az orvosi nyelvben most folyik a vírusok nevének egységesítése, erről ad összegezést Bősze Péter. Nemzetközi megegyezés szerint a rend-, az alcsalád-, a család- és a nemzetségneveket nagybetűvel kezdjük, és dőlt betűvel írjuk. A nemzetség nevével egybeírandó a *vírus*. A fajra utaló megnevezés kisbetűs, kivéve a személynévi, helynévi eredetű alakulatokat. Az utóbbiakat nem kurziváljuk:

Poxviridae család, *Chordopoxvirinae* alcsalád, *Orthopoxvírus* nemzetség, *vaccina vírus.¹

Köznyelvi használatban a család-, az alcsalád-, a nemzetség- és a fajnevek kisbetűsek, és nincs szükség kurziválásra sem: picornavírus család, enterovírus nemzetség. Egyelőre nem született egyértelmű javaslat az alfaj- (típus-), törzs- és változatnevek leírására, de maga a rendszertan sincs kellően kimunkálva.

¹ Ebben a pontban a példák kurziválásakor nem a nyelvészeti közleményekben megszokott módon, hanem a szakterület sajátos kívánalmainak megfelelően használjuk a dőlt betűs szavakat.

A vírusnevek írását is megkönnyíti a korábban vázolt angolos betűszói rövidítés, amely bonyolultabb formulát eredményez, ha további betű-szám kombináció járul hozzá: *humán coxsackie vírus A1*; röviden *HCV-A1* (III. 1: 27–33; III. 2: 26–29).

Egyéb témák. M. Tóth Antal arra figyelmeztet, hogy a *transzfúzió* szónak és származékainak a helyesírása még a Transzfúzió című szaklapban és rendeletek szövegében (pl. a Magyar Közlönyben) is következetlen: a helyes *transzfuziológia*, *transzfuziológus* alakokon kívül (vö. AkH. 28.) használatos a kifogásolható *transzfúziológia*, *transzfúziológus*, *transzfúsiológia*, *trans fuziológia*, *transfuziologia* stb. (IV. 1: 8).

Az *ischaemia* és a *schizophrenia* – a némileg megtévesztő *sch* betűkapcsolat ellenére – nem német, hanem görög szó, és bennük az *sch* hangértéke [szk], ezért helytelen az [isémia] és a [szizofrénia], helyesen [iszkémia], ill. [szkizofrénia] (Nyírfalvi Károly IV. 1: 9).

Egyéb figyelemre méltó kezdeményezés – egyben a helyesírás és a terminológia egységesítését szolgáló kísérlet – az Orvosi Hetilap 2001. évi tartalomjegyzékének magyarítása, javítása pl. a következők szerint:

Eredeti: *Az immunrendszer regenerációja csontvelő átültetés után*

Javított: *Az immunrendszer helyreállítása csontvelő-átültetés után*

Eredeti: *A c-erB családba tartozó onkofehérjék normális lepényben és terhességi trophoblast-betegségeiben (in vitro vizsgálatok)*

Javított: *A c-erB-családba tartozó daganatfehérjék normális lepényben és terhességi trophoblastbetegségeiben (kísérletes vizsgálatok)* (Sarkady László II. 1: 43–53).

Végül: Bösze Péter igen részletes útmutatót tesz közzé a tudományos közlemények írása és szerkesztése témájában, benne a szerzők munkáját megkönnyítő, számos nélkülözhetetlen helyesírási tudnivalóval (IV. 1: 25–52).

Irodalom

- AkH. = *A magyar helyesírás szabályai*. 1994. Tizenegyedik kiadás, tizenegyedik, példaanyagában átdolgozott lenyomat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fábián Pál 1999. A nyelvművelés feladatai. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 73–78.
- Ferenczy Gyula 1989. Napirenden az orvosi helyesírás rendezése. *Magyar Nyelvőr* 113: 11–16.
- Glatz Ferenc 1999. Tézisek a magyar nyelvről. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 13–14.
- MHSz. = Magyar helyesírási szótár. Deme László – Fábián Pál – Tóth Etelka (szerk.) 1999. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Magyar Orvosi Nyelv. prof. dr. Bősze Péter (alapító-főszerkesztő) 2001. Megjelenik a Magyar Szakírók Szövetsége, az MTA Orvostudományi Osztálya, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Orvosi Kamara és az Európai Nőgyógyászati Rák Akadémia gondozásában évente kétszer.

OH. = *Helyesírás*. Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Osiris Kiadó, Budapest.

OHSz. = *Orvosi helyesírási szótár*. Fábián Pál – Magasi Péter (főszerk.) 1992. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest.

Zimányi Árpád 2003. A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból. *Magyar Nyelvőr* 127: 12–23.

Megjelent: *A magyar orvosi szaknyelv helyesírásáról*. In: Bozsik, Gabriella (szerk.) Két évtized a helyesírásért: A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny előadásai és feladatai. 2005. 149–160. <https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/5538/>

A KODIFIKÁCIÓ ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA AZ ÚJ HELYESÍRÁSI SZABÁLYZAT TÜKRÉBEN

A nyelvi tervezés (language planning) fogalma már több mint fél évszázados múltra tekint vissza a nemzetközi szakirodalomban. Fishman szerint első ízben Haugen alkalmazta még 1959-ben, majd egy évtizeddel később már bővebb elméleti háttérrel támogatta meg. Ezzel az azóta közkeletűvé vált kifejezéssel a korábbi *nyelvművelés* terminust kívánta felváltani („language planning [...] commonly known as language cultivation” [Fishman 1974. 14; 104–105]). A nyelvi tervezés két oldala a státustervezés (language status planning) és a korpusztervezés (language corpus planning), ezek a megnevezések Kloss 1969-es tanulmányában szerepeltek először (idézi Fishman 1974: 112). A korpusztervezés, más néven állapottervezés tulajdonképpen nyelvfejlesztés (language development), azaz a nyelv életébe való tudatos beavatkozás. Csupán a teljesség kedvéért: azóta már elkülönítenek egy harmadik fő területet is, a nyelvelsajátítás-tervezést (acquisition planning), de további rokon fogalmak is léteznek, mint amilyen a nyelvi menedzselés, a diskurzusalakítás, az elaboráció, illetőleg a nyelvvalakítás-elmélet (language management theory – vö. Lanstyák 2009. 9–12).

A korpusztervezés három formáját különbözteti meg a szakirodalom: grafizáció (az írásrendszer kialakítása), a sztenderdizálás vagy kodifikálás (a kiejtés, a nyelvtan, a szókészlet és a helyesírás tudatos szabályozása, illetve rögzítése) és az intellektualizáció (a köz- és szaknyelvi szókészlet elterjesztése a megfelelő társadalmi rétegekben). Két, időrendileg kötött részből áll: először is magával a kodifikálással összefüggő tevékenységekből (nyelvújítás, nyelvbővítés), majd utána a kodifikált nyelv állagával kapcsolatos tevékenységekből. Időtartama, lefolyása szerint lehet lassú, természetes folyamat, belső fejlődés (mint amilyen a magyar nyelvújítás hivatalosan 1772–1872 közé datált évszázada), de lehet gyors, mesterséges beavatkozással, központi irányítással végbemenő aktus. Vizsgálható a lefolyás módja: hivatalos testületek bevonásával vagy anélkül, spontán, féléspontán módon zajlik-e. Az előbbi esetben meghatározó szerepük van a tudatos döntéseknek és az adminisztratív intézkedéseknek. A korpusztervezésről, a nyelvi normáról, illetve a sztenderd kialakításáról bőséges szakirodalom áll rendelkezésünkre (Fábián 1984. 41–66; Kemény 1992; Kiss 1995: 241–243; Lanstyák 2009; Szépe 1984: 303; Tolcsvai 1998a, 1998b; Wardhaugh 1995: 32; stb.).

A tárgyalt terminusok közel három évtizede gyökeresedtek meg szaknyelvünkben, bár a megnevezett folyamatok már régen is megvoltak. A sztenderdizálás és az intellektualizáció fogalma korábbi szóhasználatunkban *nyelvművelés*ként volt ismert. Maga a szó meglehetősen nagy hagyományú: már az 1700-as évek végén létezett, ahogy azt az 1795-ös

Magyar grammatika (közkeletű nevén: a Debreceni grammatika) is tanúsítja (318–320). *Nyelvművelés* szavunk a nyelvújítás idején mindvégig, majd a 20. század közepéig elfogadott műszó volt, az utóbbi évtizedekben viszont egyre inkább összekapcsolódott a laikus tevékenységgel, ezért is kerülhettek előtérbe a vázolt angol kifejezések, illetve fordításaik.

A fentiek közül a helyesírás szabályozása a grafizáció és a kodifikáció körébe tartozik. A grafizációnak azt a következő lépését, amelyik már nem az írásrendszer kidolgozását jelenti, hanem – például mai magyar viszonyainkra is gondolva – a helyesírás (újra)szabályozását, Lanstyák István szóhasználatával ortografizációnak, illetőleg újrakodifikációnak nevezhetjük (Lanstyák 2009: 10–11). Ez ugyan nem nyelvalkító tevékenység, mégis kihatással lehet bizonyos diskurzusok nyelvi megvalósulására és a nyelvi változásokra, mint például a betűjezés révén bekövetkezett fonolexikai vagy morfofonológiai változásokra.

Interkulturális összevetés – európai helyesírások

Európai helyesírások – Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője címmel jelent meg egy kiváló kötet több mint húsz nyelv helyesírási rendszeréről (Balázs–Dede 2009). Belőle kirajzolódik, hogy miképpen zajlott le a kodifikáció folyamata. Az azonos felépítésű összefoglalások végigvezetnek bennünket az adott nyelv helyesírásának történetén, a betűk – grafémák – írásjelek problematikáján, majd a következő szempontok szerint vizsgálódnak:

- a helyesírás és a mögöttes nyelvváltozat (csak a sztenderdre épül-e, vagy valamilyen kiemelt nyelvjárásnak is van szerepe),
- a helyesírás szintjei,
- kinyilvánított és látens alapelvei,
- grammatika és helyesírás,
- a helyesírás szabályozó testületei,
- a változások kezelése, helyesírási reformok,
- a szabályok alkalmazhatósága, időszerűsége.

Mindezekből megállapítható, hogy alapvetően a sokszínűség jellemzi az európai helyesírásokat. De a középkor óta hasonló folyamatok is zajlottak: az egyéni vagy területenként, vallásonként eltérő változatok folyamatosan sztenderdizálódtak, és a vizsgált nyelvekben a 18-20. századra kialakult az egységes, modern, normatív helyesírás. Ugyancsak hasonlóságnak tarthatjuk, hogy az államok döntő többségében valamilyen helyesírást szabályozó vagy felügyelő hivatalos szervezet, akár akadémia (Bulgária, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Oroszország stb.), akár csupán intézet (Finnország, Olaszország) működik. Sőt, néhány esetben – pl. Dánia és Franciaország – magasabb szintű, törvényi szabályozással találkozunk. Tovább árnyalja a képet, hogy olykor politikai érdekek is befolyásolják

valamely nyelv írásszabályozását. Érdekes módon azonban Nagy-Britanniában, pontosabban az angol nyelv esetében mindezek nélkül – mindenféle felülről jövő beavatkozás nélkül – is elég összetartó a helyesírás, sőt még magyar értelemben vett szabályzat sincs (vö. Budai 2004). A 20. században modernizáció már csak kevés helyen zajlott (pl. Törökország, Szerbia, Portugália). Kitekintésképpen Európán kívüli helyzeteket is felvázol a kötet, és számba veszi azokat a volt szovjet utódállamokat, amelyekben írásreformra volt szükség, a cirill betűsről áttértek, ill. áttérnek a latin betűs írásra: Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Moldova, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán.

Az európai helyesírások jövőjét prognosztizálva a bevezető tanulmány úgy összegezi a tanulságokat, hogy azt a modernizáció, a reform és a hagyományörzés hármassága jellemzi. Szinte minden európai országban vannak sürgető reformtörekvések, megvalósulásuk azonban kétséges. A reformokat egyre kevésbé fogadják el az emberek, illetőleg egyre türelmetlenebb velük szemben a társadalom, erre int a német példa is. Ezért mindinkább hagyományörzővé válnak a helyesírások (Balázs–Dede 2009: 12).

A gondolatébresztő kötet alapján elmondhatjuk, hogy a helyesírások összevetése kiváló alkalmat ad művelődéstörténeti áramlatok, kulturális, vallási hatások bemutatására. Ezek szisztematikus feldolgozásával még adós a hazai kutatás, így feltétlenül ajánlható téma például doktoranduszok számára. (A témában kivételnek tekinthetjük Keszler Borbála Írásjeltan c. munkáját, amely a magyaron kívül más nyelvekre is kitekint [Keszler 2004].)

A helyesírási norma

Egységes, központilag szabályozott magyar helyesírásról 1832 óta beszélhetünk, ekkor jelent meg az első akadémiai szabályzat. 1984-től „A magyar helyesírás szabályai”-nak 11. kiadása érvényes, a „Magyar helyesírási szótár”-ral együtt (az utóbbi: 1999-től).

A helyesírási normának másféle jellemzői vannak, mint a nyelvi sztenderdek:

- Az írás és a helyesírás nem természetes képződmény, mint a nyelv, hanem mesterséges.
- Tudatos vagy viszonylag tudatos produktum.
- Elsajátítása főképp iskolai tanulás eredménye, és nem ösztönösen megy végbe.
- Az egész kodifikált szabályzat a sztenderd része, nincsenek különféle helyzetekhez kötött és elfogadott írásváltozatok.
- Nincs kiszolgáltatva a megnyilatkozások szociokulturális összetevőinek (cselekvés, szituáció, kontextus).
- A helyesírásnak e jegyek miatt erősen zártnak kell lennie: a nyelvhasználó nem alakíthatja szabadon, az adott korban stabil, állandó.

Megjegyzés: az utóbbi két (esetleg három) pontot tekintve igen kis mértékben – már történetileg is – kivétel lehet a sajtónyelv, valamivel nagyobb mértékben az irodalmi nyelv, de az utóbbi évtizedekben mind jobban kivonja magát a szabálykövetés alól az internetes és az SMS-nyelv. Ez nem csupán a magyarra igaz (vö. Balázs 1998: 144–145, 186), hanem erről számol be az Európai helyesírások című kötet is többek között a francia és az olasz nyelv tekintetében (Balázs–Dede 2009: 83–84, 198, 293–301).

Összevethetjük egymással a helyesírási normát és a nyelvi sztenderdet befolyásoló tényezőket. A Nyelvművelő kézikönyv szerint az utóbbira hatással van többek között a nyelvszokás, a nyelvtan, a logika, a szaknyelv, a régi nyelv, a tájnyelv, az írói nyelv és az egyéni ízlés (NyKk. II. 334–336, 374–381). Az iménti felsorolás egyben fontossági sorrendet tükröz annak megfelelően, hogy milyen mértékű hatással számolhatunk a nyelvi sztenderd és a kodifikáció oldaláról nézve. Az említett fogalmak kapcsolatba hozhatók a helyesírási normával is, bár nem olyan erőteljes mértékben. A nyelvszokás – írásszokás – elsősorban a hagyomány elvében nyilvánul meg, illetőleg a látszólag kivételesnek, valójában hagyományos írásmódúnak tekinthető alakulatok esetében. A nyelvtan, a grammatika átszővi helyesírásunk egészét, ennek szükséges vagy kerülendő voltáról a 12. kiadás szerkesztésekor sok vita folyt. A logika elsősorban az értelemtükröző írásmódban fejeződik ki, a szaknyelvi kifejezések viszont nem az AkH.-n belül, hanem azon kívül, a különféle szaknyelvi helyesírásokban (szójegyzékekben, szótárakban, szaknyelvi szabályzatokban) találhatók. A régi nyelv, az archaizmusok a helyesírási kodifikációból rendre kikerülnek, kivéve a régies írásmódú családnevek legismertebb példáit. Még kisebb, szinte elhanyagolható a hatóköre a tájnyelvnek, az írói nyelvnek és az egyéni ízlésnek. Az utóbbi kapcsán azonban érdemes elárulni, hogy az AkH.¹² kiadását szerkesztő bizottság tagjai között igen sok olyan vita volt, amely az egyéni ízlés vagy a nyelvérzék szerepének fontosságát mutatta. Ilyen volt például az *e-mail* ~ *ímél* vagy a *spré* ~ *szpré* ~ *spray* változatok véleményezése. Kinek a fonetikus, kinek az idegenszerű írásmódú alakokkal szemben voltak ellenérzései – végül azonban mindegyik változat belekerült a szójegyzékbe. Hasonló jellegű nézetkülönbségek nyelvtani sajátosságok kapcsán is felmerültek. Az *-i* végű főnevek több birtokot kifejező alakja az eddigi kiadványokban kétféleképpen szerepelt: *kocsi* – *kocsii*, *kocsijai*; *kifli* – *kiflii*, *kiflijei*. Első körben az összes létező *kocsii* típusú alak kikerült a szójegyzékből, viszont később mégis visszakerültek.

A magyar helyesírás kodifikációjának gyakorlata

Ha pontosak akarunk lenni, akkor helyesírási szabályzatunk 21. század elején folyó munkálatai, az új kiadás előkészítése valójában nem kodifikáció, hanem újrakodifikáció (vagy inkább részleges kodifikáció), mivel csupán kiigazításokról beszélhetünk, nem

pedig jelentősebb átalakításokról. Az AkH.¹¹ kiadása 1984-ben jelent meg, és a következő évtizedben már megfogalmazódtak azok az elvárások, amelyek a következő kiadásra vonatkoztak. Balázs Géza a szabályozásban három fő alapelvet határozott meg: társadalmi szükségszerűség (igény), funkcionális hatékonyság (célszerűség) és a nyelvi rendszerbe való illeszkedés, rendszerszerűség (Balázs 2001: 211). Ami a konkrét változásokat illeti, egyfelől különösen a földrajzi nevek, valamint a külön- és egybeírás esetében sürgettek jelentősebb átalakítást, sőt reformot e két részterület túlszabályozott volta miatt, másfelől általános egyszerűsítést javasoltak (Balázs 2000: 40, 90).

Az AkH.¹² kiadásának előkészítő munkálatai még 2003-ban kezdődtek, és jelen sorok írása idején, 2015-ben érnek véget. Helyesírásunkat az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága (2011-től új nevén: Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága) gondozza. Tagjai között nemcsak nyelvészek, hanem a többi akadémiai osztály képviselői is helyet foglalnak (biológus, kémikus, matematikus, orvos stb.), így a különböző tudományterületek nyelvi-helyesírási kérdéseiben hitelesen és felelős módon nyilvánítanak szakvéleményt. E 30 tagú bizottságon belül szükségessé vált egy szűkebb, hatékony, operatív bizottság létrehozása, melynek tagjai mind olyan nyelvészek, akik egyszersmind a helyesírás szakemberei is. Az általuk kialakított álláspontot időről időre a teljes bizottság is megvitatta. A munka menete a következő volt:

- résztanulmányok készítése a szabályzat egyes fejezeteihez bizottsági tagok és külső szakértők közreműködésével;
- a szabályzati rész megvitatása I.;
- szélesebb szakmai kör bevonása;
- a határon túli egyetemek bevonása;
- nyílt szakmai vita az MTA és a Nyelvtudományi Intézet bevonásával (2008);
- a tanulságok összegzése, levonása;
- szabályzati rész megvitatása II.;
- a szótári rész megvitatása és bővítése;
- az MTA I. Osztályának véleménye a készülő anyagról;
- lektori jelentések készítése;
- az I. Osztály és a lektorok véleményének figyelembevételével újabb általános és részletes ellenőrzés, javítás.

A szabályozás, a kodifikáció folyamatában a következő alapelveket, illetve célokat tartotta szem előtt a bizottság:

- minél kevesebb változtatás;
- az ellentmondások kiküszöbölése;
- a kivételek számának csökkentése;

- a célközönség figyelembevétele: a grammatizáló fogalmazásmód egyszerűsítése;
- az alakváltozatok típusainak és számának növelése;
- a szabályzati részben a nyelvhelyességi ítéletek mellőzése.

Részletesebben szólva: a helyesírási reform gondolatát igen hamar el kellett vetni. Egyfelől írásközpontú társadalmunk, másfelől a reformokkal szembeni valószínűsíthető ellenállás arra sarkallta a bizottságot, hogy nem érdemes, sőt nem is szabad nagyobb átalakítást végrehajtani a szabályzatban. Beláthatatlan következményekkel járna és nagy anyagi ráfordítást igényelne a túl sok változtatás társadalmi érvényesítése, gondoljunk a könyv- és a lapkiadásra, a szerkesztőségekre, de még inkább az oktatásra, a tankönyvekre, az új helyesírás-ellenőrző programokra, a hivatalos élet, jogszabályok stb. területére. Mai világunkban világosan látjuk, mennyire szabálykövetők az emberek a különféle élet-helyzetekben, akkor pedig mi a garancia arra, hogy pont a helyesírással szemben lesznek befogadóak. Más országok reformkísérleteinek fogadtatása is igen beszédes indikátor, ahogy azt az Európai helyesírások kötete is bizonyítja (l. fent).

Az igen alapos lektori jelentés minderről a következőket írja: „A helyesírásnak, pontosabban a helyesírás szabályozásának számos, egymással részben ellentmondásban álló követelménynek kell megfelelnie. Ezért *ideális* helyesírás szükségképpen nem is létezik, legfeljebb *optimális* szabályozásról beszélhetünk. [...] Végül talán a legfontosabb követelmény a helyesírással kapcsolatban az, hogy *állandó* legyen, ne változzon rövid időn belül túl sokat” (Lengyel et al. 2014: 1).

Helyesírási kiadványaink sohasem voltak hibamentesek. Most igen határozott volt az a törekvés, hogy a hibákat és az ellentmondásokat ki kell küszöbölni, meg kell szüntetni. Ezt célozta a többszöri alapos áttekintés, amikor napfényre kerültek a szójegyzék következtetlenségei. Az előző kiadások szerkesztésekor még sohasem végeztek ilyen következetes ellenőrzést, melynek révén százas nagyságrendben sikerült korrekciókat végrehajtani. Olyanokat is, amelyek nem csupán 30 vagy 60 évre, hanem 100 évre visszamenően gördültek tovább kiadásról kiadásra. A szabályostól eltérő formákra mindaddig azt mondták a szakemberek, hogy a hagyomány miatt íródnak másképpen, és már régóta megszokottá váltak, ezért nem érdemes módosítani őket. Most viszont bátrabb volt a testület, és ennek köszönhetően a kivételes írásmódú alakok száma – többségük az egybe- és különírás esete – alaposan megfogytokozik. (Pl. bizonyos határozós szerkezetek indokolatlan egybeírása helyett különírás: AkH.¹¹ *fejbe lö* – *fejbelövés*, *gúzsba köt* – *gúzsba kötés*, *kerékbe tör* – *keréketörés*; AkH.¹² *fejbe lö* – *fejbe lövés*, *gúzsba köt* – *gúzsba kötés*, *kerékbe tör* – *kerékbe törés*.)

Jelentősebb szabályváltozások

Keszler Borbála, a bizottság elnöke a következőkben tipizálta a változásokat: 1. a nyilvánvaló hibák kijavítása; 2. fogalmazás pontosítása; 3. a szabálypontokban a *sok* – *kevés* megjelölés helyett szólisták adása; 4. egyes részek didaktikai szempontú átszerkesztése; 5. szabálypont vagy szabálypontrész kihagyása; 6. bizonyos szabályok enyhítése, a korábban szabályozott kérdések alternatívvá tétele; 7. a szabálypontok bővítése, kiegészítése, új szabálypontok beiktatása; 8. szabályváltoztatás (Keszler 2015: 4).

Példák. Az AkH.¹¹ 75. pontja a *h* végű szavak sajátos csoportjával foglalkozik. A *céh*, *cseh*, *düh*, *juh*, *méh*, *pléh*, *rüh* esetében töszóként és mássalhangzóval kezdődő toldalék alkalmazásakor hagyományosan nem ejtettük a *h*-t [cé, cse, dü stb.]. Nyelvváltozásunk újabb jele, hogy manapság egyre általánosabb a *h* ejtése. Ennek egy esetben van helyesírási következménye, mégpedig a *-val*, *-vel* és a *-vá*, *-vé* határozóragok kapcsolódásakor: *céhvel*, *csehvel*, *dühvel*, *juhval* stb. Ha viszont ejtjük a *h* hangot, más eredményre jutunk: *céhhel*, *csehhel*, *dühhel*, *juhhal*. A bizottság szerint a helyesírásnak nem kell irányítania a nyelvhasználatot és a nyelvtant, ezért megszűnt az eddigi sztenderd alakok egyedül helyes volta, és a valós ejtismódot kell írásban tükrözni, akár *h*-val, akár *h* nélkül történik, ily módon alakváltozatként mindkét forma helyes lesz: *céhvel* – *céhhel*, *céhvé* – *céhhé*, *csehvel* – *csehhel*, *dühvel* – *dühhel* stb.

A *dühvel* – *dühhel* típusú kettősségen kívül a szabályzat más pontjaiban is megjelennek újabb alakváltozatok. Az AkH.¹¹ 25. pontja foglalkozott velük; most a következőkkel bővült a kétféleképpen írható szavak listája: *bólingat* – *bólintgat*, *kacsingat* – *kacsintgat*, *tekinget* – *tekintget*. Itt a két fő alapelv, a kiejtés és a szóelemzés egymás melletti, egymást ki nem záró érvényesülését láthatjuk. Ugyancsak alakváltozatokkal találkozunk egyes idegen szavak esetében: *e-mail* – *ímél*, *spré* – *szpré* – *spray*, *standard* – *sztenderd*, *státus* – *státusz*, *dzsessz* – *jazz*, *pacemaker* – *pészméker*; a rövidítések és a betűszók körében: *old.* – *o.* (*oldal*), *l.* – *ld.* (*lásd!*); *CD* – *cédé*, *DVD* – *dvd* – *dévéde*; az „elseje” számjeggyel írt, keltezésbeli változatában: *1-jén* – *1-én*. A többféle írásmód kodifikálását egyfajta rugalmasságként értelmezhetjük, bár a bizottságban nagy viták zajlottak erről a megengedő eljárásról.

A jelentősebb, elvi változások közé tartozik az egyszerűsítő írásmód hatókörének szűkülése a tulajdonnevek körében. Az AkH.¹¹ 94. pontja szerint az egyszerűsítés elve szerint írjuk a hosszú mássalhangzóra végződő utónevek toldalékos alakjait: *Mariann* + *-val* = *Mariannal*. Ezt az eljárás eddig sem vonatkozott a családnevekre és a földrajzi nevekre: *Mann* + *-val* = *Mann-nal*, *Papp* + *-val* = *Papp-pal*; *Bükk* + *-vel* = *Bükk-kel*, *Tallinn* + *-nál* = *Tallinn-nál* (de: *Pap* – *Pappal*, *Bük* – *Bükkkel*). Az új szabályok egységesen tekintenek az összes tulajdonnévi csoportra, és a tulajdonnév alapalakjának megőrzése végett az utóbbi elv alapján írjuk az utóneveket (*Mariann-nal*, *Mariann-nál*, *Odett-tel*, *Ivett-tel*), a márkaneveket (*Knorr-ral*, *Knorr-ról*, *Elzett-tel*), a címeket (*Blikk-kel*, *Szerelmes szonett-tel*).

A külön- és egybeírás bonyolult szabályai sok gondot okoznak a mindennapi írásgyakorlatban és az oktatásban egyaránt. De ugyanez a véleményük az írással hivatásszerűen foglalkozó íróknak, szerkesztőknek, korrektoroknak is. Ezen kíván segíteni az új szabályzat, de nem olyan módon, hogy megváltoztatná vagy egyszerűsítene a szabályokat, hanem azok sokkal logikusabb elrendezésével. A minimális változások közül egy egyszerűsítő célzatú szabályt érdemes kiemelni: a hat szótagos többszörös szóösszetételek esetében nem kell kitenni a kötőjelet akkor, ha az alapelakhoz az egy betűből álló *-i* melléknévképző járul: *gépjárművezető* – *gépjárművezetői*, *magánnyugdíjpénztár* – *magánnyugdíjpénztári*, *munkaerőpiac* – *munkaerőpiaci*, *híradástechnika* – *híradástechnikai*, *szakközépiskola* – *szakközépiskolai*, *élelmiszeripar* – *élelmiszeripari*, *vendéglátóipar* – *vendéglátóipari* (eddig: *gépjármű-vezetői*, *munkaerő-piaci*, *híradás-technikai* stb.). Más okok miatt kikerül a kötőjel a *valószínűesszámitás* szóból.

Bővül a tulajdonnevek csoportja. Az állatnevek, személynévek, földrajzi nevek, intézménynevek, a csillagászati elnevezések, a kitüntetések, díjak neve, a címek mellett új kategóriaként megjelennek a tárgynevek. Ezek fajtái: a nemzeti ereklyék (*Szent Korona*, *Szent Jobb*), a hajónevek (*Santa Maria*, *Titanic*), a mozdonynevek (*Nádor*, *Deák*), az űrjárművek neve (*Apollo*, *Szaljut*), a fegyvernevek (*Excalibur*, *Kövér Berta*), a hangszernevek (*Lady Blunt*) és a gyémántnevek (*Rózsaszín Párdus*, *Kohinoor*). Hosszú vita után sem sikerült dűlőre jutni a lakóparkok nevének írásában, ezért külön szabályozásuk elmarad. Néhány ponttal és újabb példákkal kiegészült viszont a csillagászati elnevezések, valamint a kitüntetések, díjak alfejezete. A földrajzi nevek szabályai sem változtak, a példasorok azonban kiegészültek néhány határon túli magyar tulajdonnévvel (*Garamszentbenedek*, *Szépkenyerűszentmárton*, *Gyergyói-medence*, *Ungvári járás*). A szójegyzékbe még több Kárpát-medencei – illetőleg azon túli – megnevezés került be.

Az idegen szavak írásának szabálya új ponttal bővül. Ha az idegen írásmódú szó végén hangérték nélküli (néma) betű van, vagy ha az utolsó kiejtett hangot bonyolult betűkombináció jelöli, akkor az összetételi utótagot kötőjellel kapcsoljuk az előtaghoz: *couchette-rendelés*, *lime-likőr*, *ragtime-koncert*. Ugyancsak új szabálypont szentesíti azt a már régóta meglévő – ám szabályzatban nem rögzített – gyakorlatot, mely szerint két kötőjelet is használunk a többszörös összetételekben, ha azok előtagja már eleve kötőjeles szerkezet: *C-vitamin-adagolás*, *Nobel-díj-átadás*, *tarokk-kártya-játékos*, *tb-jármű-csökkentés*. Csak kevés szóra terjed ki az eddig kivételes írásmódú *-szerű* utótag szabályának módosulása. Most megszűnik ez a kivételezett helyzet, és az *-sz* végű szavakban az ún. egyszerűsített kettőztetés helyett (*ssz*) kiírjuk mindkét *sz* betűt (*szsz*): *ésszszszű*, *gipszszszű*, *penészszszű*, *viaszszszű*.

Terjedelmét tekintve az írásjelek fejezete bővül a legnagyobb mértékben. De itt sem a szabályok változása miatt, hanem a tipográfiai tanácsok következtében. A szövegszerkesztő programoknak köszönhetően átalakult a mai írásosság, ezért a korábbinál fontosabbá vált ez a fejezet. A kellően nem tájékozott és gyakorlatlan felhasználók típushibái

válnak kiküszöbölhetővé, amikor a pont, vessző, kettőspont, kérdőjel, felkiáltójel, három pont, paragrafusjel, százalékjel, kötőjel, nagykötőjel, gondolatjel, idézőjel, zárójel előtt és után alkalmazandó szóközről is szól a szabálypont (az idézőjel és a zárójel esetében pedig különféle fajtáit is bemutatva).

A szójegyzék változása

A szabályzati részt tehát csupán kevés változás jellemzi, a szójegyzék azonban jelentős mértékben megújult: példaanyaga közel 30%-kal bővült, szókészlete korszerűsödött, új fogalmak kerültek bele eddig meglehetősen szerény előfordulással szereplő regiszterekből (árucikkek, kereskedelem, gasztronómia, egzotikus gyümölcsök, zöldségfélék, testápolás, egészségipar, sportnyelvi szavak, közéleti fogalmak, egyházi szókészlet, technikai eszközök, infokommunikáció, oktatás – mert ez utóbbi terület műszókészlete is bővült nélkülözhetetlen és gyakori elemekkel). Lexikográfiai szempontból különös szerepe van a bokrosításnak, egy-egy bokor többféle helyesírási jelenségre ad példát (pl. az egybe-, a külön- és a kötőjeles írásra). Megjegyzendő, hogy az elavult fogalmak már 1994-ben, az AkH.¹¹ kiadásának 11. lenyomatában kikerültek a szójegyzékből, most csak meglehetősen kis számban rostálódott meg a szókészlet.

Többször végigmenve az egész szójegyzéken, körültekintő eljárás keretében a bizottság megvizsgálta az összes szó, illetve kifejezés írásmódját, összegyűjtötte és elemezte az ellentmondásos eseteket, és az egyértelmű hibákat javította, a következetlenségeket megpróbálta korrigálni. A problémás esetek száma százas – sőt: több százas – nagyságrendű volt (leginkább az *-ó*, *-ő* képzős melléknévi igenévi előtagú szerkezetek és összetételek, valamint az igei alaptagú határozós szerkezetből képzett főnevek írása volt ellentmondásos, pl. *sorban áll* – *sorban állás*, *sorba áll* – *sorbaállás*, *partra ér* – *partra érés*, *partra száll* – *partraszállás*).

Különösen az idegen szavak magyaros (fonetikus) vagy idegenszerű írásmódjának megállapításában – de más esetekben is – felhasználtuk az internetes keresőprogramokat, melyek adatai megkönnyítették a döntést a többféle írásmód között. Az új szabályzat, illetőleg annak szójegyzéke itt is kellő mozgásteret hagy a nyelvhasználóknak (*spré* ~ *szpré* ~ *spray*). A bizottság nem akart annyira előre rohanni, mint ahogy az 1999-es Magyar helyesírási szótár tette pl. a *kapucsinó* fonetikus írásmódja esetében.

Egyedi változások. Hosszú magánhangzóval írjuk mostantól az *árbóc* és a *búra* főneveket. Kodifikált változatuk most már a mai kiejtéshez igazodik, nem pedig a túlhaladott állapotot őrzi. Ugyancsak időtartam-változás történik a következő szavakban (elől az eddigi, AkH.¹¹ szerinti írásmód): *irreverzibilis* – *irreverzibilis*, *nüánsz* – *nüansz*, *okarina* – *okarina*, *reváns* – *revans*, *rubeóla* – *rubeola*, *samanizmus* – *sámánizmus*, *sarlatanizmus* – *sarlatánizmus*. Egybeírandó

– mert annyira egybeforrott – a *nyitvatartás*, bár ily módon szembekerül a határozói igeneves szerkezetek eddigi szabályával. Kiküszöbölődik viszont a *nyitva tartás* – *nyitvatartási (idő)* eddig szabálykövető, a nyelvhasználó számára mégis megmagyarázhatatlan kettőssége. A jelentésváltozás, illetőleg a mindennapi gyakorlatban már megtörtént egybeforradás miatt a korábbi különírás helyett egybeírandó a *szabadpiac*, *szabadvers* és *szabadstrand*. Hasonlóan egybeírandó a *javítóérettségi*, *elsőfokú (ítélet) éticsiga*, *fekvőbeteg*, *gyengénlátó*, *idevonatkozó*, *keménytojás*, *lágytojás*, *kóboráram*, *osztályozóértekezlet*, *keresztespók*, *kémiaszakkör*, *vállalkozószellem(ű)*. Ugyancsak a bevett gyakorlathoz igazodik a *BÚÉK* (eddig: *B. ú. é. k.*).

Olyan szavak is előfordultak az eddig érvényes szójegyzékben, amelyek nem feleltek meg a korábbi szabályoknak; most ezek módosítása is megtörtént (elől az AkH¹¹, a második helyen az új, szabályos alak): *élethalálharc* – *élet-halál harc*, *napéjgyenlőség* – *nap-éj egyenlőség*, *örökkön-örökké* – *örökkön örökké*, *sete-suta* – *setesuta*.

Irodalom

- AkH.¹¹ = *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1984.
- Balázs Géza 1998. *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón*. A–Z Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2000. *Lehetséges nyelvi szabványok*. A–Z Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Sorozatszerk. Glatz Ferenc. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Balázs Géza – Dede Éva (szerk.) 2009. *Európai helyesírások. Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője*. Inter Kht. – PRAE.HU, Budapest.
- Budai László 2004. *Az angol helyesírás szabályai*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fishman, Joshua A. (ed.) 1974. *Advances in Language Planning*. De Gruyter, The Hague, The Netherlands.
- Glatz Ferenc (szerk.) 1999. *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kemény Gábor (szerk.) 1992. *Normatudat – nyelvi norma*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Keszler Borbála 2004. *Írásjeltan*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Laczko Krisztina – Mártonfy Attila 2005. *Helyesírás*. A magyar nyelv kézikönyvtára sorozat. Sorozatszerk. Tolcsvai Nagy Gábor. Osiris Kiadó, Budapest.

- Lanstyák István 2009. *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés. Jazyková kultúra, jazykové plánovanie, jazykový manažment*. STIMUL, Pozsony–Bratislava.
- Lengyel Klára – Nádasdy Ádám – Siptár Péter 2014. *Előterjesztés a Magyar Tudományos Akadémia Első Osztálya részére A magyar helyesírás szabályai új kiadásának kéziratával kapcsolatban*. Kézirat.
- Magyar grammatika* [mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság] 1795. Ignaz Alberti, Bécs.
- NyKk. = *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Főszerk. Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1980–1985.
- Szépe György 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XV: 303–329.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998a. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi Értekezések 144. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1998b. *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég, Budapest.

Megjelent: A kodifikáció elmélete és gyakorlata az új helyesírási szabályzat tükrében. In: Alabán, František (szerk.) 2015. *Metamorfóza identity v literatúre a jazyku: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Az identitás metamorfózisa irodalomban és nyelvben. Nemzetközi tudományos konferencia anyaga*. Banská Bystrica, Szlovákia. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum. 20–33.

A KÖZOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK MAI NÉVFORMÁI

1. Bevezetés

A tanárképzésben, különösen a magyartanárok képzésében közreműködő oktatók számára kiemelt fontosságú részterület a helyesírás. Bár alapvető készségről van szó, a felsőoktatásban is bőven akad még tennivaló, többek között a nélkülözhetetlen leíró nyelvtani háttéranyag elmélyítésében, vagy például a szabályok közötti összefüggések bemutatása kapcsán. A helyesírás elméletének és gyakorlatának, valamint a magyar nyelv tantárgy-pedagógiájának elismert művelője ünnepeltünk, Bozsik Gabriella, akinek neve és munkássága az elmúlt közel négy évtizedben összeforrott egri intézményünk nyelvészeti tanszékével. Kutatásai során többször foglalkozott az intézménynevek írásmódjával. A felsőoktatási intézmények Nagy J. Béláról elnevezett helyesírási versenyének egyik konferenciakötetében Az intézménynevek helyesírásának alakulása az akadémiai helyesírási szabályzatok alapján (1832–1994) címmel jelent meg átfogó tanulmánya (Bozsik 1999–2000). Ebben részletesen bemutatja, hogy – a társadalmi változásokat és a nyelvhasználatot követve – miképpen bővült a tulajdonnevek csoportjának ezen alpontja. Jelen vizsgálatunk még szűkebb területre irányul: a közoktatási intézmények, tehát az általános iskolák és a középiskolák mai névformáival foglalkozunk. Feltétlenül indokolt körüljárni ezt a témát, ugyanis az utóbbi két évtizedben ilyen tárgyú elemzések nem készültek, pedig a névanyag változása szembeszökő. Az állapotfelmérésből levont következtetések jól hasznosíthatók egyfelől az oktatási folyamatban, másfelől pedig hallgatóink, tehát a majdani tanárok számára a gyakorlati munkában.

Összefoglalásunk két fő részből áll: először a kodifikációról ejtünk szót, azaz röviden áttekintjük a szabályzatok és a helyesírási kézikönyvek releváns pontjait és példáit, majd a korpusz elemzésével névtipológiai megállapításokat teszünk.

2. A szabályzati háttér

Az akadémiai szabályzatokat áttekintve megállapíthatjuk, hogy az intézménynevek között iskolanévi példa első ízben az 1954-es kiadású AkH.¹⁰-ben szerepel: *Vésztoi Általános Iskola, Petőfi Sándor Gimnázium*. A 261. pont érdemleges megállapítást tesz, miszerint az intézménynevek minden „lényeges” szavát nagy kezdőbetűvel írjuk. A későbbi értelmezések

szerint nem tekinthető lényegesnek többek között a *számú, úti* stb. szó, ezért pl. a *II. sz./ számú Általános Iskola* vagy a *Fazekas úti Általános Iskola* hivatalos („cégszerű”) nevét ebben a formában írták.

A „lényeges” fogalma körüli viták miatt a három évtizeddel későbbi AkH.¹¹ 187. pontja egyértelművé tette a szabályt: „[...] az és kötőszó, valamint a névelők kivételével minden tagot nagybetűvel kezdünk.” Ennek megfelelően változott a *számú, úti* stb. szavakat tartalmazó iskolanevek írása, és a szabálypont példasorába belekerült a *Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola*. A számmal jelölt iskolák nevének írásmódját analóg példa, a *43. Sz. Építőipari Vállalat* szemléltette.

Az utóbbi alakulatnál maradvá: érdemes volt egy kisebb korrekciót végrehajtani a 11. kiadás 11. lenyomatától kezdve (1994-től: „Szótári anyagában bővített lenyomat” alcímmel), ahol az időközben megszűnt *43. Sz. Építőipari Vállalat* névformáját a *138. Sz. Ipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző* példája váltotta fel. Érthető módon a szabályzat legújabb kiadásából (AkH.¹²) már az utóbbi is kimaradt, hiszen – ahogy korpuszunk bizonyítja – manapság nem jellemző a számmal jelölt névtípus, sőt időközben a szakmunkásképző intézetek is átalakultak. Az AkH.¹¹ és az AkH.¹² szótári részében további iskolanevekkel is találkozunk: az *általános iskola* bokra tartalmazza a *Kavicsos Közi Általános Iskola* és a *Petőfi Sándor Általános Iskola* alakulatokat.

A szabályok továbbgondolása, tágabb értelmezése kapcsán érdemes sorra venni a Magyar helyesírási szótárak (MHSz.¹⁹⁹⁹; MHSz.²⁰¹⁷) iskolanevi példáit is. Az MHSz.¹⁹⁹⁹ *általános iskola* bokra többféle névtípust, így több helyesírási problémahelyzetet szemléltet: *Ceglédi IV. Sz. Általános Iskola, Aga Utcai Általános Iskola, József Attila Általános Iskola, Október 23. Utcai Általános Iskola, Petőfi Sándor Általános Iskola*. Az utóbbi folytatásaként olvashatjuk a következő kitételt: „de röviden: *Petőfi Sándor-iskola, Petőfi-iskola*”. Ez a forma az írásgyakorlatban nem gyökeresedett meg, és az AkH.¹² szellemében felülvizsgált újabb kiadás (MHSz.²⁰¹⁷) már nem tartalmazza. Való igaz: az AkH.¹² szabályai nem utalnak a tulajdonnév, illetve az intézménynév efféle kötőjeles tömörítésére. Saját intézményünk korábbi és jelenlegi nevével is alátámaszthatjuk, hogy nem vált közhasználatúvá az ily módon rövidült forma: *Eszterházy Károly Főiskola – Eszterházy-főiskola; Eszterházy Károly Egyetem – Eszterházy-egyetem*. (De: *egri főiskola, egri egyetem*.)

Az MHSz.²⁰¹⁷ *általános iskola* címszavának példasorát a következőképpen igazították a mai névadási szokásokhoz: *Brassó Utcai Általános Iskola, Hatvani 5. Számú Általános Iskola, József Attila Általános Iskola, Köztársaság Téri Általános Iskola, Örmeei Általános Iskola*. Nem társul tulajdonnévi alakulat a *szakközépiskola* címszavához, de a *középiskola* bokra kissé bővebb: *középiskola, szakközépiskola, gyakorló középiskola, Neumann János Középiskola és Kollégium*. A mai iskolanevadási gyakorlatban problémát okozó – egybe- és különírási – eseteket rögzít az MHSz.²⁰¹⁷ *gimnázium* bokra: *gyakorlógimnázium,*

reálgimnázium, szakgimnázium, humán gimnázium, nyolcosztályos gimnázium, Petőfi Sándor Gimnázium. Az AkH.¹¹ 112., illetőleg az AkH.¹² 118. pontja alapján rá kell mutatnunk a *gyakorló középiskola* és a *gyakorlógimnázium* eltérő írásmódjára (vö. alább, a Gyakorlóiskolák c. pont névanyagával).

A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy sem az AkH.¹², sem pedig az MHSz.²⁰¹⁷ *szakközépiskola* címszava nem tartalmaz tulajdonnévi példát.

Közel hét évtized szabályzattörténetét áttekintve megállapíthatjuk, hogy a példák természetesen az adott kor nevéadási gyakorlatát tükrözték, egyszersmind azt is láthatjuk, hogy az AkH.¹² és az MHSz.²⁰¹⁷ iskolanévi példasorai a korábbiaknál bonyolultabb esetekre is kiterjednek. De hogy ez mennyire adja vissza a 2020-as helyzetet, arra a következő névtipológiai fejezet adja meg a választ.

3. Korpusz és munkamódszer

Az elemzéshez a www.iskolaklistaja.eu (W1) 3135 nevet tartalmazó adatbázisát használtam. A korpusz szembetűnő sajátossága, hogy rendkívül sokszínű az általános és a középiskolák névformája, névszerkezete – ez adta az ötletet a névtipológiai vizsgálat elkészítéséhez. A különböző típusokat nem vettem alá statisztikai elemzésnek, ezért a hatalmas adatbázisból válogató jelleggel emeltem ki a szemléltető példákat. Mivel ez nem hivatalos lista, második lépésként ellenőriztem a névalakulatokat a Nemzeti Pályaorientációs Intézet (W2), valamint a Közösségi Szolgálat (W3) – szintén adatbázisokat tartalmazó – portálján, bizonytalan esetekben pedig az adott intézmény honlapján. Az utóbbi helyen általában megtalálható az alapító okirat, illetőleg az intézmény szervezeti és működési szabályzata, amelyek a hivatalos formát tartalmazzák. (Nem perdöntő egy adott intézmény Facebook-oldala, ahol esetenként az iskolai honlapon szereplőtől, illetőleg az intézményi dokumentumokban rögzítettől eltérő, rövidebb, közkeletű névformával találkozunk.)

4. Névtipológia

4.1. Hagyományos névtípusok – egyszerű nevek

Kisebb számban vannak még az 1990 előtti gyakorlatot folytató iskolanevek, amelyek mindenekelőtt rövidségükkel tűnnek föl. Ezek lehetnek:

- a településnevet jelzőként tartalmazó névformák, jellemzően általános iskolák, kisebb számban középiskolák (*Rétsági Általános Iskola; Cinkotai Szakközépiskola*);

- városrésznévvel megkülönböztetett intézménynevek (*Avasi Gimnázium; Óbudai Gimnázium*);
- településnévi jelzővel és számmal megkülönböztetett iskolanevek (*Százhalombattai 1. Számú Általános Iskola; Budaörsi 1. Számú Általános Iskola*);
- személynevet tartalmazó rövid alakulatok (*Arany János Általános Iskola; Gárdonyi Géza Általános Iskola; Árpád Gimnázium*), ritkán a névadó doktori fokozatának feltüntetésével (*Dr. Berze Nagy János Óvoda és Általános Iskola; Dr. Tolnay Sándor Általános Iskola*);
- római számmal megkülönböztetett uralkodó nevét tartalmazó alakulatok (*I. Rákóczi György Gimnázium; II. Géza Gimnázium; III. Béla Szakképző Iskola és Kollégium*);
- ünnepnapot dátumszerűen tartalmazó névalakulat (*Március 15. Gimnázium, Szakképző Iskola és Kollégium*);

új intézménytípusként a közoktatást kiegészítő, a hátrányos helyzet leküzdését elősegítő tanodák (*Sashalmi Tanoda Általános Iskola*). Bővebben l. www.tanodahalozat.hu (W4).

A jeles személyiségekről elnevezett közoktatási intézmények esetében változás történt. Korábban elsősorban közismert történelmi személyiségek, írók, költők, művészek nevével találkozhattunk, manapság viszont egyre gyakoribb, hogy országosan nem – vagy kevéssé – ismert személy a névadó, aki viszont a szűkebb régió, a település vagy az iskola számára valamilyen szempontból példakép. Ugyancsak megjegyzendő, hogy az egyházi iskolák nagyszámú újraindulásával ismét szerepet kaptak az 1948 és 1990 közötti időszakból száműzött felekezeti nevek.

Iskolanevek gyakori szereplői voltak és maradtak pl. a következők: *Ady Endre, Arany János, Bartók Béla, Deák Ferenc, Gárdonyi Géza, József Attila, Kodály Zoltán, Kossuth Lajos, Lorántffy Zsuzsanna, Leövey Klára, Móra Ferenc, Petőfi Sándor, Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona*. (1948 és 1990 között: *Kilián György, Korvin Ottó, Kun Béla, Marx Károly, Münnich Ferenc, Zalka Máté* stb.)

A katolikus iskolák névadásában pl. a következő nevekkel találkozunk: *Páduai Szent Antal, Árpád-házi Szent Piroska, Szent Bazil, Szent Benedek, Don Bosco, Szent Cecília, Szent Erzsébet, Néri Szent Fülöp, Szent György, Szent József, Szent László, Szent Margit, Szent Norbert, Pál apostol* (az intézménynévben: *Pál Apostol*), *Sancta Maria*. Rudolph Kolping szellemiségét és sajátos nevelési módszerét alkalmazva, számos fővárosi és vidéki katolikus iskola viseli a *Kolping* nevet, pl. *Budaapesti Kolping Katolikus Általános Iskola, Gimnázium és Sportgimnázium*. (Más felekezetek iskolanévadásával külön pontban foglalkozunk.)

A korpuszban szereplő nem közismert személynevek: pl. *Bajza Lenke, Benka Gyula, Bezerédj Amália, Bonifert Domonkos, Dalmady Győző, Dienes Valéria, Huszka Hermína, Kaszap Nagy István, Laschober Mária, Libor Ilona, Návay Lajos, Sánta Erzsébet, Szabó Dénes, Id. Szabó István, Uzoni Péter, Vári Emil, Telegdi Kata, Wilczek Frigyes, Zay Anna, Zimándy*

Ignác stb. Öröndetes elmozdulás, hogy a két nem képviselői a korábbi, „kanonizált” iskolanevekhez képest itt kiegyensúlyozottabb arányban szerepelnek.

4.2. Gyakorlóiskolák

A felsőoktatási intézmények gyakorlóiskoláinak névszerkezete eltérő, nem csupán elemeinek sorrendiségében, hanem a birtokviszony jelöltségében is:

Budapesti Fazekas Mihály Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium;

ELTE Trefort Ágoston Gyakorló Gimnázium;

ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Általános Iskola és Gyakorló Gimnázium;

DE Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziuma és Általános Iskolája;

SZTE Gyakorló Gimnázium és Általános Iskola;

Eszterházy Károly Egyetem Gyakorló Általános, Közép-, Alapfokú Művészeti Iskola és Pedagógiai Intézet.

Helyesírási megjegyzés: a korábbi különírással szemben az AkH.¹¹ 112. pontja – utóbb: az AkH.¹² 118. pontja – alapján a szabályzat szójegyzéke már 1984 óta tartalmazza a *gyakorlóiskola*, *gyakorlógimnázium* formákat. (Hasonlóan a HKSz.¹⁹⁸⁸, az MHSz.¹⁹⁹⁹, az AkH.¹¹ és az MHSz.²⁰¹⁷ szótári része.)

4.3. Két tanítási nyelvű oktatási intézmények

Külön csoportot alkotnak a két tannyelvű oktatási intézmények. Ennek egyik oka maga a tipológiai besorolás észszerű indoka, a másik oka viszont helyesírási. Az AkH.¹¹ 119., valamint az AkH.¹² 117. pontja egyértelműen eligazít a tőszámnév + képzett melléknév esetében. Itt ugyan nem szerepel a *kétnyelvű – két tannyelvű* összetétel, illetve szókapcsolat illetén szembeállítás, de a szótári részben megtaláljuk őket. Ennek ellenére még ma is léteznek ettől eltérő formában bejegyzett intézmények, az utóbbi alakulat egybeírásával: *Szabó Lőrinc Kéttannyelvű Általános Iskola és Gimnázium; Szabó Magda Magyar-Angol [sic] Kéttannyelvű Általános Iskola*. A jelentéstömörítő összetétel helyett újabban általánossá vált a szintaktikailag és helyesírásiilag is tagolt forma: *két tannyelvű – két tanítási nyelvű*, ezzel kiküszöbölve a normasértést. A névváltoztatást szemlélteti pl. a korábbi *Ganz Ábrahám Kéttannyelvű Gyakorló Szakközépiskola és Szakiskola* esete: ennek érintett névrésze [...] *Két Tanítási Nyelvű* [...] szerkezeté módosult.

Ugyanennek a szabálynak az alkalmazására van szükség akkor is, amikor az intézmény nevében megadják a működő évfolyamok számát: *Balassi Bálint Nyolcévfolyamos Gimnázium* (helyesen: *Nyolc Évfolyamos*). Számjeggyel írva megkerülhető ez a helyesírási buktató: *Csokonai Vitéz Mihály 12 Évfolyamos Általános Iskola és Gimnázium*.

4.4. Nemzetiségi iskolák vagy nemzetiségi nyelven is oktató intézmények

Általában terjedelmesebb névalakulatok: *Bolgár Nemzetiségi Nyelvoktató Iskola*; *Dózsa György Német Nemzetiségi Nyelvoktató Általános Iskola*; *Gustave Eiffel Francia Óvoda, Általános Iskola és Gimnázium*; *Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon*; *Szlovák Tannyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium*.

Az oktatás (alap)nyelvét tekintve egy intézményen belül működhet kétféle képzés: egy-nyelvű (magyar nyelvű) és két tannyelvű képzés is, amit az iskola neve a következőképpen tükröz: *Általános, Magyar-Angol Két Tanítási Nyelvű, Alapfokú Művészetoktatási Iskola és Napközi Otthonos Óvoda*. Előfordul három nyelvi képzési forma: *Újlak Utcai Általános, Német Nemzetiségi és Magyar-Angol Két Tanítási Nyelvű Iskola*.

4.5. Egyházi, felekezeti iskolák

A különböző egyházak, felekezetek iskolanevei szerkezetüket, nyelvi formájukat tekintve azonosak a nem egyházi (állami, önkormányzati, polgári) közoktatási intézmények névalakulataival: *Baár-Madas Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium*; *Zsámbéki Premontrei Keresztelő Szent János Általános Iskola, Gimnázium, és Alapfokú Művészeti Iskola*; *Miskolci Görögkatolikus Általános Iskola*; *István Király Baptista Általános Iskola*; *Lauder Javne Zsidó Községi Óvoda, Általános Iskola, Középiskola és Zenei Alapfokú Művészeti Iskola*; *Vajda Péter Evangélikus Gimnázium*. (Megjegyzés: a korábbi különírás helyett a görögkatolikus egybeírását – az egyház kérésének megfelelően – kodifikálta az AkH.¹² és az MHSz.²⁰¹⁷.)

4.6. Birtokviszonyt tartalmazó nevek

A birtokviszonyt tartalmazó nevekben a birtokos jelző – több szó közbeékelése révén – elválhat a jelzett szótól (ill. több birtokszó esetén: a jelzett szavaktól): *Budapesti Komplex Szakképzési Centrum Erzsébet Királyné Szépművészeti Szakgimnáziuma*; *Dunajvárosi Szakképzési Centrum Lorántffy Zsuzsanna Szakgimnáziuma, Szakközépiskolája és Kollégiuma*; *Magyar Táncművészeti Egyetem Nádasi Ferenc Gimnáziuma és Kollégiuma*.

4.7. Idegen írásmódú szóalakot tartalmazó nevek

Ebben a meglehetősen ritka névtípusban főleg latin szavak, kifejezések szerepelnek vezérszóként: *Britannica Angolnyelvű* [sic! – vö. MHSz.²⁰¹⁷] *Nemzetközi Általános Iskola és Gimnázium*; *Euro-Oktáéder Szakközépiskola*; *Facultas Humán Gimnázium* [sic! – vö. A szabályzati háttér c. pontot]; *Patrona Hungariae Általános Iskola, Gimnázium, Diákotthon és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény*; *Constantinum Katolikus Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Szakgimnázium, Kollégium*.

4.8. Kifejező fantázianeveket tartalmazó iskolanevek

Hagyományosan, a kialakult és rögzült szokásjog alapján az iskolanevek megfeleltek egy fajta „hivatalos” stílusnak. A korábbi névadási gyakorlathoz képest formabontó típusnak tarthatjuk ezeket az ötletes, hangulatos, kifejező vezérszókat, fantázianeveket tartalmazó alakulatokat: *Móra Ferenc Általános Iskola és Micimackó Napköziotthonos Óvoda* (kettős névadás); *Burattino Általános és Szakképző Iskola, Gyermekotthon*; *Csillagösvény Waldorf Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola*; *Griff Szakközépiskola és Szakiskola*; *Haj-Tan Fodrászokat és Kozmetikusokat Oktató Szakképző Iskola*; *Mustármag Keresztény Óvoda, Általános Iskola és Gimnázium*; *Nebuló Általános Iskola*; *Piliscsabai Palánta Általános Iskola*; *Táltos Tehetséggondozó Általános Iskola, Gimnázium, Szakképző Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény*; *Tett Szakképző Iskola és Gimnázium*; *Út a Harmadik Évezredbe Közgazdasági és Külkereskedelmi Szakközépiskola*.

Érdekes altípus, amikor az utcanév az iskolanév „vezérszava” lesz. Minden bizonnyal a korábbi közkeletű, bizalmas megnevezési forma kodifikálásáról, „hivatalossá” válásáról van szó: *Fodros Általános Iskola* (a Fodros utcában); *Kőbányai Harmat Általános Iskola* (a Harmat utcában). Hasonló jellegű, de más eredetű névformák: *Kék Általános Iskola* (az iskolaépület alapszínéről; 1992 és 2016 között, azóta *Arany János Általános Iskola*), *Kalász Suli Általános Iskola* (Budakalász településen).

Kettős tulajdonnév kötőjellel összekapcsolva: a *Gazdagrét-Csíkihegyek Általános Iskola* kettős tulajdonneve a lakótelep és az utca (Csíki-hegyek utca) nevére utal.

4.9. Bonyolult alakulatok

Az utóbbi két évtized jelentős struktúraváltozást hozott a közoktatási intézmények életében. Ennek számos oka lehetett: kényszerű átalakulás, átszervezés, összevonás, de sok esetben az alapintézmény képzési szintjének, szintjeinek kiterjesztése, akár lefelé, akár felfelé. A többféle képzési formát és szintet magukban foglaló iskolák hivatalos neve tárgyyszerű pontossággal rögzíti mindezeket. Ily módon a címszerű és cégszerű megnevezésekhez képest rendkívül hosszú – akár 15-20 szóból álló –, esetenként igen bonyolult alakulatok jönnek létre. Egyes alapító okiratok rögzítik a teljes és a rövid nevet is:

Balázs Győző Református Gimnázium, Egységes Művészeti Szakgimnázium és Magyar-Angol Két Tanítási Nyelvű Művészeti Általános Iskola, Alapfokú Művészetoktatási Iskola (okiratban is rögzített rövid neve: *Balázs Győző Református Gimnázium*);

Bárczi Gusztáv Óvoda, Általános Iskola, Szakiskola, Készségfejlesztő Iskola, Fejlesztő Nevelés-Oktatást Végző Iskola, Kollégium, Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény (Kaposvár);

Éltes Mátyás Általános Iskola, Óvoda, Készségfejlesztő Iskola, Kollégium, Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény;

Gyermekház Általános Iskola, Gimnázium, Kereskedelmi, Vendéglátó, Idegenforgalmi, Informatikai Szakiskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény (rövid neve: *Gyermekház Iskola*).

Az iskolanevek esetében ritka megoldás, ha a közigazgatási forma (kerület, körzet, mikrotérség stb.) vagy a közös igazgatásra utaló kifejezés – vagy utolsó példánk tanúsága szerint több kifejezés – is része a névnek:

Budapest VII. Kerületi Baross Gábor Általános Iskola;

Dunaszegi Körzeti Általános Iskola;

Mikrotérségi Általános Iskola és Napköziotthonos Óvoda;

Bátaszék-Alsónyék-Pörboly Mikrotérségi Bölcsőde, Óvoda, Általános Iskola, Alapfokú Művészetoktatási Intézmény, Gimnázium és Pedagógiai Szakszolgálat;

Közös Igazgatású Közoktatási Intézmény Tóth Pál Általános Iskolája, Mosolyvár Óvodája és Bölcsődéje;

Kaposvári Kodály Zoltán Központi Általános Iskola Toldi Lakótelepi Tagiskolája.

4.10. Alapítványi iskolák

Az alapítványi formára való utalás az iskola nevében is tükröződhet: *Autizmus Alapítvány Iskolája; Humánus Alapítványi Általános Iskola; Tatay Sándor Alapítványi Gimnázium; Trivium Alapítványi Szakközépiskola és Szakiskola*. Vannak olyan intézmények, amelyek nevükben nem tüntetik fel ezt a státust: *Facultas Humán Gimnázium* [sic!].

4.11. Speciális képzést folytató középiskolák

Megint más típust képviselnek azok a névalakulatok, amelyek valamilyen speciális képzést folytató intézményt jelölnek, és szóhasználatukat tekintve ritkának, egyedinek minősíthetők: *Európai Üzleti Ismeretek Szakközépiskolája; Leonardo Média Akadémia Informatikai Szakközépiskola és Gimnázium; Szondi György Szakközépiskola, Szakiskola és Speciális Szakiskola; Grassalkovich Antal Gyakorlatközpontú Szakiskola és Szakközépiskola, Képesség- és Tehetségfejlesztő Magán Általános Iskola, Középiskola, Alapfokú Művészeti Iskola és Kollégium*.

Az utóbbi példánál maradva, a szakiskolák és a szakközépiskolák természetszerűleg gyakorlatközpontúak a gimnáziumokkal szemben, de bizonyára nyomós oka van, hogy ily módon hangsúlyozzák ezt aényt. Találkozunk a *humán* melléknévvvel is: *Selye János Humán Szakközépiskola; Kolumbusz Humángimnázium*. Az utóbbi, egybeírt formával szemben a MHSz.²⁰¹⁷ a különírt változatot ajánlja. Ugyanitt szerepel a *reálgimnázium* összetétel is, ezt tartalmazó névalakulatot azonban nem találtam a korpuszban.

5. Összegzés

A korpusz elemzésével megállapíthatjuk, hogy manapság a közoktatási intézmények névformája, névszerkezete a korábbinál sokszínűbb, változatosabb. Helyesírási szabályzatunk 10. és 11. kiadásának megjelenésekor az intézménynevek kategóriája még viszonylag könnyen kezelhető, problémamentes csoport volt, benne az iskolanevek három fő típusa: a számmal, a személynévvel, illetőleg a hely(ség)névvel jelölt intézménynév. Az 1980-as években elindult az a folyamat, amelynek keretében az eredetileg csupán számmal jelölt alapfokú intézmények személynévi előtagot kaptak. Az iskolák ekkor még általában tiszta profilúak voltak, de 1990 után ez fokozatosan megváltozott, és a névforma követte, leképezte a feladat- és funkcióbővülést. A mai intézménynevek igyekeznek minél pontosabban tükrözni a képzési kínálatot, emiatt jönnek létre a terjedelmes, bonyolult alakulatok. A névforma – az iskola szintjének megjelölése mellett – utalhat az intézmény egyházi, alapítványi, gyakorlóiskolai vagy egyéb speciális jellegére, nemzetiségi vagy két tannyelvű voltára. A vizsgálat a tipológiai vonatkozásokon kívül névtani, lexikológiai és helyesírási tanulságokkal járt.

Irodalom

- AkH.¹⁰ = *A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiadás. 1954. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- AkH.¹¹ = *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. 1984. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- AkH.^{11/11} = *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás, Tizenegyedik (szótári anyagában bővített) lenyomat. 1994. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- AkH.¹² = *A magyar helyesírás szabályai*. 2015. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bozsik Gabriella 1999–2000. Az intézménynevek helyesírásának alakulása az akadémiai helyesírási szabályzatok alapján (1832–1994). In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) *Helyesírás és tanárképzés*. Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Eger. 40–45.
- HKsz.¹⁹⁸⁸ = Deme László – Fábíán Pál (szerk.): *Helyesírási kézisztár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MHSz.¹⁹⁹⁹ = Deme László – Fábíán Pál – Tóth Etelka (szerk.): *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MHSz.²⁰¹⁷ = Tóth Etelka (szerk.): *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Internetes hivatkozások

W1 – Iskolák Listája eu. www.iskolaklistaja.eu (2020. 02. 20.)

W2 – Nemzeti Pályaorientációs Portál. <https://palyaorientacio.munka.hu/intezmenyek/keresok/kozoktatas> (2020. 07. 05.)

W3 – Községi Szolgálat Portál. www.kozossegi.ofi.hu/School/Detail (2020. 04. 20.)

W4 – Magyarországi Tanodahálózat. tanodahalozat.hu (2020. 07. 05.)

Megjelent: A közoktatási intézmények mai névformái. *Acta universitatis de carolo eszterházy nominatae: sectio linguistica hungarica / Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei. Tanulmányok a magyar nyelvtudomány köréből* 46: 177–185. 2020. https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/6654/1/177_185_Zim%C3%A1nyi.pdf

ANYANYELV-PEDAGÓGIA

TANKÖNYVI SZÖVEGEK MONDATSZERKEZETI SAJÁTSÁGAINAK VIZSGÁLATA

1. Bevezetés

Az utóbbi két évtizedben Magyarországon megkülönböztetett figyelem irányul a tantárgyi programokra, ezen belül a tankönyvekre és a tankönyvi szövegekre egyaránt. A korábbi központosított tankönyvpiac helyébe lépő óriási túlkínálat – a kétségtelen eredmények mellett – bizonyos felhígulással járt, ezért törvényszerű reakcióról beszélhetünk. Megalakult a tankönyvkutató intézet (hivatalos nevén a Tankönyv és Taneszköz Kutató és Fejlesztő Intézet), melynek sokrétű feladatairól honlapjukon (www.commitment.hu) kívül számos helyen jelent meg összefoglalás. Szakmai céljuk elsősorban az elemzési és értékelési kultúra kialakítása. Ebben fontos szerepet szánnak egy olyan új kritériumrendszer kidolgozásának, amely a tanulás és a tanuló szemszögéből ragadja meg a tankönyvek minőségét és használhatóságát. Többek között arra keresik a választ, hogy a tankönyv hogyan segíti az ismeretek megértését, milyen feltételeket biztosít az ismeretek alkalmazásának, a problémamegoldásnak, helyes módszereket követ-e stb. 2006-ban az intézet az oktatási miniszter felkérésére szerepet kapott a magyarországi tankönyvszabályozó rendelet átdolgozásában. Az új rendelet az általuk javasolt szempontrendszert fogadta el, s ezután került sor bevezetés előtti kipróbálására. Ennek kapcsán a következő alapelvek érvényesítését látták indokoltnak a tankönyvkutatás és -elemzés szempontjából: tudományosság, interdiszciplináris kompetencia, metodológiai kompetencia, gyakorlatorientáltság (Kojanitz 2005: 121).

A részletek felé haladva, a tankönyvelemzés bonyolult szempontrendszerébe többek között beletartoznak a következő nyelvi összetevők:

- a szavak használatának gyakorisága,
- a szavak hosszúságának átlaga betűhelyben,
- a szófajtság,
- a szavak jelentésének elvontsága,
- mondathosszúság szóban,
- mondathosszúság betűhelyben,
- szenvedő szerkezetű szavak százalékaránya,
- elvont toldalékú főnevek százalékaránya,
- a konkrét főnevek százalékaránya,

- távoli szerkezetekben előforduló szavak százalékaránya,
- az idegen szavak szótárában megtalálható szavak százalékaránya,
- a 10 betűs vagy annál hosszabb szavak százalékaránya,
- a 12 betűs vagy annál hosszabb szavak százalékaránya (Kojanitz 2004b: 39).

A teljesség igénye nélkül következzenek néhány részterület indoklása. Milyen tanulsággal járhat az, ha megvizsgáljuk a szavak használatának gyakoriságát? A felmérések szerint az ismert és a mindennapi életben gyakori szavak olvasása gyorsabb. A szövegértés egyik feltétele a leggyakoribb 5000 szó automatikus, rutinszerű felismerése. Alapvető szórutinnal olvasó gyerek esetében oldalanként 5–10 olyan szó lehet, amelyet még nem ilyen automatizmus szerint ismer föl. A szövegértést segíti, könnyíti – vagy éppen ellenkezőleg: megnehezíti – nemcsak a szó konkrét vagy elvont volta, hanem az ezzel részben összefüggő szófajtság. Ennek mérőszáma a főnévi index (a főnevek és az igék számának hányadosa) és a szófajkomplikáltsági index (főnév + melléknév/ige + határozószó). A nemzetközi szakirodalomra alapozott magyarországi kutatások tehát nem szorítkoznak a legegyszerűbb, formális statisztikai adatokra, mint amilyen a szóhosszúság vagy a mondathosszúság, hanem bonyolultabb szempontokat is figyelembe vesznek. Körültekintő alkalmazásuk révén árnyaltabb kép alakítható ki a tankönyvi szövegek bizonyos jegyeiről.

Részletesebben most egy tényezőt ragadunk ki, jelesül a *mondat szerkezeti jellemzőket*. Vizsgálatuknak már nagy hagyománya van a magyarországi szakirodalomban, hiszen különféle szövegtípusokra kiterjedő elemzések fűződnek mindenekelőtt Deme Lászlóhoz (1971), Békési Imréhez (1982) és B. Fejes Katalinhoz (2002). A Deme-féle elemzési rendszer a közlő próza, a fejtegető próza és a szépirodalom műfajait adatolta, míg Békési munkája – Szövegszerkezeti alapvizsgálatok – magyar újsághíryanag elemzésével készült, B. Fejes Katalin pedig tankönyvi szövegekre összpontosított. A mondat szerkezeti sajátosságok statisztikai vizsgálatát eredményesen alkalmazta szövegelemzéseiben V. Raisz Rózsa is, pl. a Mikszáth-elbeszélések mondat szerkesztésének vizsgálatakor (1993). Adataira – összevető jelleggel – igen szerencsésen hivatkozhatunk az alábbiakban.

Mindezen munkák elméleti és gyakorlati eredményeit fejlesztette tovább Eöry Vilma (2008). Átfogó elemzési rendszert dolgozott ki azzal a céllal, hogy minél teljesebb képet kaphassunk a szöveg működéséről, hatásosságáról, nem utolsósorban a befogadás eredményességéről. Módszertanilag is rendkívül figyelemreméltó komplex vizsgálati rendszeréből most csak azokat a tényezőket soroljuk fel, amelyek témánk szempontjából relevánsak:

- a mondat egységek kapcsolata a szöveggel,
- a mondat egységek egymáshoz való viszonya,
- a mondatok szerkesztettsége,
- az egyszerű és az összetett mondatok aránya,
- az összetett mondatok szintmélysége,

- a mondategységek szerkesztettsége,
- a mondategységek szinteződése, tömbösödése,
- a szerkezettagok kapcsolódása,
- a mondatrészek zsúfoltsága és telítettsége,
- a szerkezetes mondatrészek szavainak száma (Eöry 2008: 10–13).

2. Tankönyvi szövegek mondatszerkezeti sajátosságai

A továbbiakban a Deme-féle mondatszerkezeti jellemzők vizsgálatára szorítkozunk annak szemléltetésekképpen, hogy e részadatok milyen módon építhetők be a tankönyvkutatásba. Különös időszerűséget ad jelen munkának a kerek évforduló: éppen negyven éve annak, hogy megjelent a Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. A benne foglalt képletek mai alkalmazása meggyőzően bizonyítja, hogy mit sem veszített időszerűségéből és használhatóságából. A mutatók kifejezetten alkalmasak a viszonyításra és az összehasonlításra. Mindezek alapján statisztikai módszerrel megvizsgáljuk néhány tankönyv szövegének mondatszerkezeti jellemzőit. Ehhez a Nemzeti Tankönyvkiadó három kiadványát, az 1990-es évekbeli 7. és 11. osztályos fizika-, valamint 10. osztályos történelemkönyvet vesszük alapul.

A korpusz adatai

	Fizika 7.	Fizika 11.	Történelem
A mondategészek száma:	348	375	423
A mondategységek száma:	591	727	575
A szóelőfordulások száma:	4077	5378	5036

A mondatok és mondategységek átlagai

Szerkesztettségi mutató

(mondategységek/mondategészek): 1,70 1,93 1,35

Telítettségi mutató I.

(szóelőfordulások/mondategészek): 11,8 14,6 11,9

Telítettségi mutató II.

(szóelőfordulások/mondategységek): 6,7 7,3 8,7

2.1. Szerkesztettségi mutató

A szövegkonstrukciót jól kifejezi a mondategységek és a mondategészek hányadosa, a szerkesztettségi mutató. Ez a fontos adat tehát azt jelzi, hogy egy mondategész átlagosan hány tagmondatból áll. A tankönyvekben a befogadhatóság szempontjából az egyszerű, kevés

tagmondatra bomló mondatok tűnnek előnyösebbnek, egy újabb gondolat újabb mondategészt igényel. A vizsgálat adatai ezt a hipotézist alá is támasztják: a tankönyvekben viszonylag alacsony – 1,35 és 1,93 közötti – értékekkel találkozunk: többszörösen összetett mondat csak elvétve akad, és a mondategészek döntő többsége egy vagy két mondategységből áll. A több mint 1100 mondatos korpuszon belül az 5–7 mondategységre bomló mondategészek száma mindössze 14 (azaz 13 ezrelék). Érdekes mindezt összevetni Deme László adataival: a szerkesztettségi mutató legalacsonyabb értéke nála a közlőprózában 1,88 és 1,99 között ingadozik, más műfajokban viszont 2,4 és 3,5 között változik (i. m. 136–157). Hasonló megállapításokra jutott Mikszáth-szövegek vizsgálatával V. Raisz Rózsa is (1993: 73). Ezekhez viszonyítva tehát a tankönyvek nyelvezete egyszerűbbnek, könnyebben befogadhatónak tűnik.

2.2. Telítettségi mutatók

A telítettségi mutatók a mondategészek (I.) és a mondategységek (II.) szóelőfordulásainak átlagát jelzik. A vizsgált anyagban megoszlásuk hasonló a szerkesztettségi mutatóhoz: egy-egy mondategész átlagosan 11,8 és 14,6 közötti, egy-egy mondategység pedig – ugyancsak átlagosan – 6,7 és 8,7 közötti szóból áll. Deme vizsgálatában a következőket találjuk: a mondategészek telítettségi mutatója 15,67, a mondategységeké 8,32 (i. m. 273, 276). A tankönyvek átlaga jórészt alatta marad a kontrollértéknek tekinthető utóbbi adatoknak. Ha ehhez hozzáteszem korábban végzett sajtónyelvi felmérésem idevágó értékeit, mely szerint a politikai lapok mondategészeinek telítettségi mutatója 21,6 (Zimányi 2005: 122), akkor még világosabban látszik, hogy a tankönyvi mondatok több szövegtípussal összevetve rövidebbek, illetve kevesebb szóból állnak.

2.3. Bonyolultsági mutató

A bonyolultsági mutató a mondategészekben belül a mondategységek kapcsolásainak számát, illetőleg annak átlagát jelzi. Az egyszerű mondatban – mivel egyetlen mondategységből áll – nincs kapcsolás, mutatója: 0. A két tagmondatos mondatban egy, a három tagmondatosban kettő a kapcsolások száma és így tovább. Általános képletnek tekinthetjük, hogy a kapcsolások száma eggyel kevesebb, mint az adott mondatban lévő mondategységek száma. A szöveg mondategészeit kifejező értékek átlaga adja a bonyolultsági mutatót (Deme 1971: 163). Ezt az adatot kétféleképpen számíthatjuk ki: vagy úgy, hogy figyelembe vesszük az egy tagmondatos (nullás értékű) mondategészeket, vagy pedig úgy, hogy kihagyjuk őket. A korpusz egészére vonatkozó bonyolultsági mutató számához tudnunk kell, hogy mennyi az 1, 2, 3, ... n mondategységből álló mondategészek száma. Érdekes közölni a százalékos arányokat is:

	Fizika 7.	Fizika 11.	Történelem
	A mondatok száma (%*)	A mondatok száma (%*)	A mondatok száma (%*)
1 mondategység	156 (45%)	158 (43%)	281 (67%)
2 mondategység	142 (41%)	126 (35%)	124 (29%)
3 mondategység	41 (11%)	58 (15%)	17 (3%)
4 mondategység	5 (1,6%)	25 (6%)	3 (0,7%)
5 mondategység	3 (1%)	7 (0,2%)	1 (0,02%)
6 mondategység	1 (0,4%)	1 (0,03%)	0
7 mondategység	0	1 (0,03%)	0

Megjegyzés: * A százalékos adatok kerekítve szerepelnek.

Ezeknek az adatoknak az ismeretében meghatározhatjuk a bonyolultsági mutatót, amely a kapcsolások számának és a mondategységek számának hányadosa. Az első esetben figyelembe vesszük az egy mondategységből álló mondategységeket:

Fizika 7.

$$(156 \times 0 + 142 \times 1 + 41 \times 2 + 5 \times 3 + 3 \times 4 + 1 \times 5) : (156 + 142 + 41 + 5 + 3 + 1) = 256 : 348 = 0,735$$

Fizika 11.

$$(158 \times 0 + 126 \times 1 + 58 \times 2 + 25 \times 3 + 7 \times 4 + 1 \times 5 + 1 \times 6) : (158 + 126 + 58 + 25 + 7 + 1 + 1) = 356 : 376 = 0,947$$

Történelem

$$(281 \times 0 + 124 \times 1 + 17 \times 2 + 3 \times 3 + 1 \times 4) : (281 + 124 + 17 + 3 + 1) = 171 : 326 = 0,524$$

A második esetben figyelmen kívül hagyjuk az egy tagmondatos mondatokat. Ekkor a bonyolultsági mutatók a következők: 1,333; 1,631; 1,172.

A bonyolultsági mutató jelzi, hogy a történelemkönyv és a 11. osztályos fizikakönyv mondat szerkezeti jelentősebb mértékben különbözik egymástól. A kontrollszövegekkel összevetve azt tapasztaljuk, hogy az egy tagmondatos mondategységeket is magában foglaló érték nagyjából hasonló, mint amit Deme László a közlőprózáról megállapított, de lényegesen eltér az egyéb szövegtípusok mutatóitól (Deme 1971: 174). Ugyancsak jelentős a különbség, ha V. Raisz Rózsa szépprózai adatait idézzük: I. 1,33; 2,6; 1,42; II. 2,11; 3,46; 2,1 – ezek tehát sokkal magasabb értékek (V. Raisz 1993: 76).

2.4. Egyéb mutatók

A mondat szerkezeti sajátosságok között beszédes adat lehet még a szinteződés vizsgálata, valamint a mélységi mutató. Az utóbbi kiszámításakor a beszéd szintjén lévő mondat egységeket egy, az alárendelt mondat egységeket annyi értékűnek vesszük, ahányadik szinten állnak. A kapott értékeket összeadjuk, és elosztjuk a mondat egységek számával. Tankönyvi szövegek elemzésekor mégis mellőzhetjük ezt az eljárást, mivel szövegtípusunkat viszonylag rövidebb mondat egységek, illetőleg mondat egységek jellemzik, s mind a szinteződés, mind a mélységi mutató elsősorban a hosszabb, szerkesztett mondatok, többszörösen összetett mondatok árnyalt megkülönböztetésére alkalmas. Hasonlóan eltekinthetünk az egyen-súlytörvény alkalmazásától. Deme szerint a többszörösen összetett mondatok két terjedel-mesebb pillére az első és az utolsó tagmondat, a közbülsők rövidebbek; ez a jellegzetesség a tankönyvi szövegeken nem mutatható ki.

3. Példák

Mindkét fizikakönyvet jellemzi, hogy a magyarázatok érthetőek, a szöveg- és mondat szerkezeti jellemzők elősegítik, megkönnyítik a befogadást. A következő, 6 mondat egysézből álló bekezdés 506 karakterből áll, tehát egy-egy mondat átlagosan rövidebb 100 karakternél. Statisztikai vizsgálatunkhoz ugyan nem tartozna hozzá, de itt feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a mondat- és szövegszintű kapcsoló- és utalóelemek átgondolt alkalmazása a világosság alapfeltétele:

Az olyan testben is van töltés, amely nincsen elektromos állapotban, hanem elektromosan semleges. A testekben ugyanannyi negatív töltés van, mint pozitív. Dörzsöléskor (szoros érintkezés-kor) az egyik fajta töltésnek, a negatív-nak egy része átmehet az egyik anyagról a másikra. Így az egyik anyagban túlsúlyba kerül a pozitív töltés, a másikban pedig túlsúlyba kerül a negatív töltés. Az előbbi testről mondjuk röviden azt, hogy pozitív töltésű, a másiktól pedig azt, hogy negatív töltésű. Az elektromosan töltött testek egymásra hatása fokozatosan gyengül, ha a testeket távolítjuk egymástól.

(7. osztályos fizikakönyv, III. fejezet, Elektromosság)

Egészen más megállapítást tehetünk a történelemkönyv bekezdésnyi szövegéről. Mintegy ellenpéldaként azt láthatjuk, hogy az egy-két tagmondatos mondat egységek, valamint a kevés szóból álló tagmondatok ellenére (10 mondat egység, 109 szó, 760 karakter) befogadása sokkal nehezebb, sokkal kevésbé tanulható. Ennek oka pedig a rendkívül sok adat: évszámok, helynevek, személynevek – a 109 szóelőfordulás közül 35 tartozik közéjük:

A visszahódítást megkönnyítette, hogy 1028 után a córdobai kalifátus szétesett. A kisebb-nagyobb taifák elleni háború a XI. században elsősorban Kasztília sikereit hozta. Túljutottak a középső Sierrán, és 1080-ban már övük Toledo. Előretörésüket az Észak-Afrikából segítségül hívott Almoravidák állították meg. A XII. században Aragónia terjeszkedett. Egy újabb észak-afrikai birodalom, az Almohádok ellentámadása annyira veszélyesnek bizonyult, hogy valamennyi keresztény állam összefogott ellene. 1212-ben Las Navas de Tolosa mellett döntő győzelmet arattak. Ezután szerezte meg Portugália déli tartományait, Kasztília Córdobát és Seville, Aragónia Valenciát. 1270 után csak Granada maradt a mórok kezén; igaz, a XV. század végéig a reconquista is megállt. Portugália az Atlanti-óceán, Aragónia a Földközi-tenger felé fordult, Kasztíliát trónviszályok gyengítették.

Ehhez a bekezdéshez kapcsolódva érdemes megjegyezni, hogy mellette, a lap szélén a következő szavak magyarázata olvasható: *Sierra, Almohádok, Almoravidák*. Az idézet utáni ötsoros bekezdésben még ezekkel a ritka idegen szavakkal találkozunk: *mozarabok, mudajérok, fuero*.

Nemcsak a magyarázatokban, hanem a feladatok szövegében is alapvető követelmény a világos mondatszerkesztés. Ilyen szempontból kevésbé szerencsés a 7. osztályos fizikakönyvből vett következő példa 3. és 4. mondategése:

[1] *Köss össze két tiszta, száraz porcelántányéron álló konzervdobozt vagy alumíniumlábozt fémhuzallal, ködfénylámpán keresztül.* [2] *A ködfénylámpa mellé helyezz bekapcsolt táskarádiót!* [3] *„Fenyegesd” egy megdörzsölt műanyag vonalzóval (vagy ha tudsz szerezni, építkezéseknél használt műanyag csődarabbal), fésűvel az egyik konzervdobozt, és hallgasd meg, hogy mi történik!* [4] *(Elég sötét szobában látni is a villogást, sőt az is látszik, hogy a ködfénylámpába benyúló két fémvégződés közül hol az egyik, hol a másik világít, attól függően, hogy melyik irányban haladnak át az elektronok.* [5] *A villogás sokkal erősebb lesz, ha a műanyag vonalzótól távolabb eső konzervdobozt kézzel is megfogod.* [6] *Miért?)*

Megnehezíti a 3. mondategész befogadását a zárójeles közbevetés, amely megszakítja az előtte álló mondategységet, mégpedig úgy, hogy a halmozott tárgyakat választó mellérendelő szó szerkezettel, az utóbbit pedig önálló mondategységgel bővíti. A 4. mondategész már önmaga is zárójelben áll, szintaktikai érdekessége az *elég* mondatrészi szerepe: a mondategész ismeretében mértékhatározó, de a mondat első felét elolvasva névszói állítmánynak is vélhetjük; ez a kettősség a megértést zavaró momentum.

A korpusz leghosszabb mondategése hét mondategységből, 39 szóból és 226 karakterből áll. Kiragadott példa lévén kommunikatív értékét itt nem véleményezzük:

Holott ez esetben is inkább arról van szó, hogy van az anyag, amelynek többféle „arca” van, s bizonyos mértékig tőlünk is függ, hogy melyiket helyezzük vizsgálódásaink középpontjába, melyiket is „akarjuk” éppen látni, melyiket tartjuk éppen akkor és ott fontosnak.

(Fizika 11. 156)

Végső tanulságként leszögezhetjük, hogy a tankönyvi szövegek elemzésekor természetesen nem ragadhatunk meg a formális módszereknél, a pusztán statisztikánál, hanem a különféle szempontok együttes alkalmazásával adhatunk árnyalt képet mindazokról a tényezőkről, amelyek a szöveg befogadását elősegítik vagy nehezítik.

Irodalom

- Békési Imre 1982. *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Nyelvészeti Tanulmányok sorozat 20.
- Deme László 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- B. Fejes Katalin 1982. *Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Eőry Vilma 2008. Milyen a jó tankönyvszöveg? In: Medve Anna – Szépe György (szerk.): *Anyanyelvi nevelési tanulmányok*. 7–16. Iskolakultúra, Budapest. Iskolakultúra-könyvek 33.
- B. Fejes Katalin 2002. *A tankönyvszöveg szintaktikai jellemzői*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- Kojanitz László 2004a. A pedagógiai szövegek analitikus vizsgálata – a szavak szintje. *Magyar Pedagógia* 4: 429–442.
- Kojanitz László 2004b. Lehet-e statisztikai eszközökkel mérni a tankönyvek minőségét? *Iskolakultúra* 9: 38–50.
- Kojanitz László 2005. A tankönyvkutatás nemzetközi és hazai pozíciói. *Iskolakultúra* 10: 120–126.
- V. Raisz Rózsa 1993. A Mikszáth-elbeszélések mondatszerkesztése. In: V. Raisz Rózsa (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvről. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica*. Eger, 59–82.
- Zimányi Árpád 2005. Mondatszerkezeti sajátosságok vizsgálata napilapok szövegei alapján. In: Zimányi Árpád (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvről. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*. Líceum Kiadó, Eger. 105–124.

Internetes hivatkozás

[www.commitment.hu/Tankönyvértékelés/Új értékelési kritériumrendszer kidolgozása](http://www.commitment.hu/Tankönyvértékelés/Új_értékelési_kritériumrendszer_kidolgozása)

Megjelent: *Tankönyvi szövegek mondatszerkezeti sajátosságainak vizsgálata*. Eruditio – Educatio 7: 104–112. 2011.

A KORSZERŰ INFOKOMMUNIKÁCIÓS TECHNOLÓGIÁK HATÁSA AZ ANYANYELVI NEVELÉSRE

1. Bevezetés

Anyanyelvi nevelésünk tartalmi és módszertani megújítása folyamatosan feladatokat ró az oktatásügy szakembereire. Kiváltképp igaz ez a huszadik század második felére, amikor a felgyorsuló társadalmi, gazdasági és ezzel párhuzamos nyelvi változások különösen indokolttá teszik ennek a területnek a gondozását. Bemutatandó témánk teljes mértékben új: arra keressük a választ, hogy a korszerű infokommunikációs technológiák nyelvi hatása milyen formában illeszthető bele közoktatásunk rendszerébe, illetőleg mindennek milyen módszertani vonatkozásai lehetnek. Különös időszerűséget ad vizsgálatunk tárgyának az, hogy Magyarországon jelen tanulmány megírásával egy időben, 2012 elején tették közzé a Nemzeti alaptanterv legújabb változatának vitaanyagát. Örömmel tapasztalhatjuk, hogy a legújabb kapcsolattartási formák (infokommunikációs technológiák, közkeletű rövidítéssel: IKT) és a belőle kiágazó új műfajok is belekerültek az alaptantervbe, melynek összegezésére a későbbiekben térünk ki.

Témánk feldolgozását kezdjük egy tanulságos visszatekintéssel. Az egri Eszterházy Károly Főiskolán használatos tantárgy-pedagógiai jegyzetünkben már több mint tíz évvel ezelőtt is fontosnak tartottuk, hogy az internetes nyelvhasználat tudnivalóiról röviden szóljunk. Mai szemmel már persze igencsak túlhaladottnak – és tartalmilag meglehetősen szerénynek – tűnnek akkori megfigyelésaink, mégis tanulságos felidézniük gondolatainkat: „Az internetezők sajátos stílust használnak, amelyet kibernetikai vagy cybernyelvnek neveznek. Az internetes üzenetek általában gyorsak, informatívak, redundáns elemeket ritkán tartalmaznak. Szókincsük a következő rétegekhez tartozik: köznyelv, számítástechnikai szaknyelv, ifjúsági nyelv, szleng. Jellemző az egyénieskedés, a normát, a szabályokat, a helyesírási elvárásokat gyakran figyelmen kívül hagyó nyelvhasználati mód. A cél egyedül az információ továbbítása, a nyelvi megformálás módja viszont mellékes. Kialakulnak új üdvözlőformák, de a fatikus elemek sokszor teljesen elmaradnak az üzenetekből. A helyesírásra jellemző, hogy az ékezetek hiányoznak, kiemelésre, érzelmenyilvánításra gyakran használnak csupa nagybetűs írásmódot, illetőleg aláhúzást. Ez a nyelvváltozat még viszonylag zárt, bár rohamos tempóban bővülő társadalmi csoport sajátja. Kommunikációs hatásuk mégis nagy, mert beláthatatlan, hogy mikor, ki olvassa el közleményüket, üzenetüket.

Éppen ezért számítani kell arra, hogy a fiatalok nyelvhasználatában, helyesírásában megjelennek az internetről tanult elemek, jelenségek, melyek egynémelyike nem felel meg a köznyelvi normának, és ellentétes az iskolában tanultakkal. Az anyanyelvi nevelés folyamatában tehát tudatosítanunk kell tanítványaink előtt ennek a nyelvváltozatnak a normán kívüli jellemzőit, hogy a helyesírási egységet megbontó és a köznyelvet lazító elemek ne szivárognak föl a köznyelvbe”. (Dobóné–Zimányi 2000: 153–154).

Három fő megállapításunk időtállóan bizonyul ebből a távlatból is: (1) Az internetes kommunikáció hatása nagy. (2) A fiatalok nyelvhasználatában, helyesírásában megjelennek az internetről tanult jelenségek. (3) Az anyanyelvi nevelés folyamatában tudatosítani kell ennek a nyelvváltozatnak a jellemzőit. A ma is vállalható, érvényes tételekkel szemben már másként kell értékelnünk az utolsó mondatban megfogalmazott kijelentést. A szigorúan előíró, preskriptív szemlélet helyett – a nyelvi adekvátság érvényesítésével – már árnyaltabban kell fogalmaznunk. Annál is inkább, mert mostanra világossá vált, milyen széles körű hatásrendszerrel állunk szemben, amelynek mértékét korábban nem lehetett megjósolni.

2. Elméleti háttér

Az új informatikai technológiák folyamatosan alakítják beszéltnyelviségünk létformáit és műfajait. Alig egy évtizede csupán, hogy a nyelvészeti vizsgálódások középpontjába került az e-mail és az SMS. Csakhamar megjelentek a kapcsolattartás és kapcsolatépítés további formái, a közösségi webhelyek (iWiW, Facebook, cset, blog, Twitter). Csak örülhetünk annak, hogy a tudományos igényű kommunikációelméleti, pragmatikai, lexikológiai és csoportnyelvi vizsgálatok megkezdése egybeesik elterjedésükkel, hiszen az egyidejűségnek köszönhetően hitelesebb, megbízhatóbb képet alkothatunk a nyelvi folyamatokról. Sokan megfogalmazták már a kérdést: Milyen hatással van nyelvhasználatunkra, esetleg nyelvtani rendszerünkre az internet? Befolyásolhatja-e grammatikánkat – vagy általánosabban: „a” grammatikát – az interaktív írásbeliség? Egyelőre csupán találgatások, jobb esetben nyelvfilozófiai jellegű fejtegetések igyekeznek választ adni az ilyen felvetésekre. Pedig a kérdés nagyon is indokolt, ugyanúgy, mint az emberi kommunikációt befolyásoló bármiféle új eszköz esetében is az volt, legyen szó a könyvnyomtatásról, majd a film, a rádió és a televízió megjelenéséről (vö. Benczik 2001: 198–204). Az ezredfordulótól ebbe a sorozatba illeszkedik bele az internet, a mobilkommunikáció, illetve a fiatal korosztályok tagjai körében páratlan népszerűsége szert tevő közösségi oldalak.

Iskolai, módszertani munkánkhoz közelítve megállapíthatjuk, hogy az információs társadalom alapkövetelménye az elektronikus írástudás, ami olvasótól, alkotótól is újszerű produkciós és recepciós stratégiákat követel. Az internetes literalitásnak csoportösszetartó és

másokat nyelvileg kizáró funkciója is van. A digitális szakadék nemcsak azt jelölheti, hogy valaki nem tudja a számítógépet kezelni, hanem azt is, hogy nem ismeri az elektronikus kommunikációban használatos jeleket, nem érti a sajátos nyelvezetet. A kérdéskör egyik kiváló magyarországi kutatója, Veszelszki Ágnes szerint megváltozik a szövegalkotási, szövegolvasási mód: lineáris olvasás helyett cirkuláris olvasási módról, valamint „nem-lineáris” szerkesztésmódról beszélhetünk, ami a hiperlinkes összeköttetésekkel létrejött szövegek befogadására alkalmas. A linkek sorozata miatt a szöveg megértése az olvasó számára nem zárul le végérvényesen. Az információszerkezet új gondolkodásmódot igényel, a hagyományos kategóriák tehát átalakulnak (Veszelszki 2011: 57–58). Új keresési technikákat alkalmazunk: miközben korábban egy információt a megfelelő szótárban vagy kézikönyvben igyekeztünk fellelni, addig manapság a keresőportálokon böngészünk. Külön megnevezést kapott az internetes kommunikáció nyelvhasználata: a *netspeak* honlapok, fórumok, csetszobák és virtuális világok nyelvhasználatának összefoglaló megnevezése, David Crystal (2001) nyomán (Veszelszki 2011: 56).

Kiindulásképpen tekintsük át, hogy eddig milyen fő témákat dolgoztak fel az internetes nyelvhasználatról. Kezdjük azokkal a tényezőkkel, amelyeket visszatérően vizsgáltak, és így az elmúlt évtizedben feldolgozottságuk kellő mértékűnek mondható. Ilyen mindenekeelőtt a smileyk és a rövidítések kérdésköre, a nyelvi kreativitás jeleként új szavak alkotása, a ritkább szóalkotási módok előtérbe kerülése, a szándékos vagy hanyag helyesírási hibák gyakorisága, az egyszerűsítő írásmód számos jelensége, a szleng térnyerése, a laza megformálás, a vulgáris fordulatok, illetőleg az általános tegeződés (Bódi 2004: 194). A hivatkozás dátuma szerint ugyan mindezek korábbi észrevételek, de időszerűségükből mit sem veszítettek, és a lényegét jól kiemelik. A legújabb publikációk azonban már mélyebb összefüggésekre is rámutatnak, például Veszelszki meghatározónak tartja témánk szempontjából a beszélt nyelvi fordulatok írásbeli szerepét, a bizonyos fokig redukált grammatika alkalmazását, a redundancia elkerülését, a beszélt nyelvi partikulák írásbeli alkalmazását, valamint a nyelvi változások gyors lefolyását, mint amilyen az *asszem [azt hiszem]* grammatikalizációja (Veszelszki 2011: 59). Ugyancsak központi téma az internetes nyelvhasználat és a köznyelv kapcsolata: az internet nyelvhasználatát annak gyakori alkalmazói egyre nagyobb mértékben elterjesztik a köznyelvben (Bódi 2004: 223–4). A blogokról írt tanulmányában Csala Bertalan megállapítja, hogy ennek az új műfajnak a nyelvhasználatára nem alkalmazható semmiféle univerzális szabály (Csala 2005: 108).

Az iméntieknél általánosabb tételeket fogalmazott meg Domonkosi Ágnes. Mivel használói, részesei vagyunk ennek az új közegnek, nem tudjuk felismerni hatását, távlatait, és mindig a régi nyelvhasználatához viszonyítva szemléljük, illetve minősítjük jellemző tulajdonságait. A kutatások mindeddig két fő vonulat köré csoportosultak: egyfelől átfogó kommunikációs, filozófiai elméletek születtek a Gutenberg-galaxis végéről, az ikonikus

fordulatról vagy a posztliteralitás korszakáról, másfelől viszont – az előbbiekhöz képest – egészen apró jelenségekkel foglalkoztak, mint amilyen a már említett szlengesedés, az igénytelenebb megformáltság, a helyesírási szabályok figyelmen kívül hagyása. Égetően hiányoznak viszont az empiriára építő elméletek. „Az élőnyelvről tett bármely megállapításunk, így az internetes nyelvhasználat jellemzésének érvényességéhez is igen szigorú módszertani követelményeknek kell megfelelnünk: az információs társadalom nyelvhasználati jelenségeivel csak akkor nézhetünk szembe, ha elegendő mennyiségű és megbízható módon gyűjtött nyelvi adat áll rendelkezésünkre a kitágult kommunikációs lehetőségek nyelvhasználatra gyakorolt hatásairól” (Domonkosi 2005: 145).

3. Részterületek

Mindezek alapján érdemes a közoktatás szempontjából is hasznosítható módon rendszerezni a hatásrendszer összetevőit. Eddigi tudásunk alapján a következő tényezők figyelembevételét és vizsgálatát szorgalmazzuk:

- Kommunikációelmélet – a kommunikáció színterei
- Textológia – műfajok, szövegszerkezet
- Pragmatika – udvariassági formulák
- Szemiotika – emotikonok
- Morfológia – szóalkotásmódok
- Lexikológia – új szavak
- Szintaxis – mondat szerkezet
- Stilisztika – metaforák, bizalmas stíluselemek
- Helyesírás – vizuális effektusok karakterek felhasználásával

A teljesség igényével készült kategorizálás minden elemére terjedelmi okokból nincs lehetőségünk kitérni – de témánk szempontjából talán szükségtelen is –, ezért az iménti címszavas meghatározás után az alábbiakban válogató jelleggel igyekszünk megragadni néhány, az anyanyelvi nevelés oldaláról nézve lényeges témakört. Az elvont elméleti megközelítés helyett azonban induljunk ki a példákban.

4. Elemzés

Elemzésünk példái a viszonylag újnak tekinthető Twitterről származnak, amely az SMS-től is rövidebb üzenetek közvetítésére alkalmas, gyors, hatékony kommunikációs eszköz. Nem csupán a magánérintkezésben használatos, de ott látjuk a legkülönbözőbb honlapokon – így

pl. a magyarországi közszolgálati médiumok honlapján – is mint a kapcsolatteremtés egyik eszközét. A Twitter legfőbb funkciója a közösségteremtő erő, e célból már több magyar Twitter-oldal működik, alábbi példánk a Magyar Twitter Közösség honlapjának *100 Facts About Me* [a. m. *100 tény magamról*] trendjéről (egy adott témát tárgyaló oldaláról) származnak. [Betűhív közlés]

(1) *apa kezdődiiik*

(2) *„Süt a nap?” – „A weather app szerint igen.” „És ha kinézel az ablakon?” „Ja, ott is.”*

(3) *MOST ébredtem fel. öt kávé. alert van, az van.*

(4) *Gyonyoru ido van! :) viszont reggel összevesztem magammal azon,h egyáltalán felkeljek e...:D*

(5) *Robi vagyok, gyógyszerész. Egyre nehezebb ilyen jó időben az irodában sínylődni :)*

(6) *könyvtárosi szeretettel Pikszinek :-)*

(7) *Boldog születnapot Anyuuuuuuuu! Szeretlek!*

(8) *valahol tényleg azt hiszem, hogy a tárgyaknak vannak érzéseik. mindig bocsánatot kérek, ha véletlenül beléjük rúgok.*

(9) *Ne haragudjatoj. Felretajekoztattak! Holnap este 4kor!:)*

(10) *Jajaaa. Holnap zúúzunk. :)*

(11) *bónusz nem megvehető bygroupon! Na neeee!!!*

(12) *2 trend harcol :-)* Máskor ilyet fixálni kell a programfüzetben.

Kommunikációelméleti oldalról kezdve elemzésünket, a közlési cél értelmezéséből indulhatunk ki. Első helyen az önkifejezési szükséglet kielégítését, illetőleg a társakkal, ismerősökkel – sőt: bárkivel – való kapcsolattartás eshetőségét kell megemlítenünk. Ennek folyamatos biztosítására is lehetőség van, amint az az üzenetláncokból megállapítható. A nyílt tér miatt lehetőség adódik a kapcsolati kör bővítésére, az ismerkedésre. Egyszerű információközvetítéssel találkozunk, amelyben a lehető legszükségesebb nyelvi elemekre korlátozódnak a közlemények. Mentések mindenféle redundanciától, bár az érzelem korlátozott kifejezésére megvannak a sajátos helyesírási és tipográfiai eljárások. A redundancia praktikus oka a terjedelmi korlát: a Twitter 150 karakternyi szöveg továbbítására alkalmas, tehát valamivel rövidebb lehet, mint az SMS.

Manapság már nem is egészen új jelenség, hogy az SMS sem szorítkozik a magánérintkezésekre, hanem – a levélbeli (e-mail) és a (mobil)telefonos forma mellett vagy azt helyettesítve – kedvelt kapcsolattartó eszköze a különféle médiumoknak (sajtó, rádió, televízió). A vizsgálathoz felhasznált másik, kontrollcsoportként megjelenő forrásunk is ilyen: nevezetesen a Heves Megyei Hírlap rovata, amelyben naponta mintegy két-három tucatnyi olvasói üzenet szerepelt az elemzés időszakában (Zimányi 2005). Mindkét forrásunk tanulmányozása ugyanazt a megállapítást támasztja alá: sajátos műfajjal – pontosabban

műfaji keveredéssel – van dolgunk. Amíg korábban a napilapokban megjelent olvasói levelek jobbra közérdekűek voltak, a kapcsolattartás mai fórumai sokkal közvetlenebb, bizalmasabb jellegűek. Sajátos kettősség érvényesül bennük, és úgy határozhatók meg, mint nagyközönségnek szánt magánközlemények, vagy kissé finomítva: nagyközönségnek is szánt magánközlemények. Mindkét körülírásban benne rejlik, hogy bizalmasnak látszó voltak ellenére nem egészen természeteseek: a szerző tudatában van a nyilvánosságnak, és ez minden bizonnyal befolyásolja szövegalkotását. A megfogalmazásban, a szóhasználatban, a stílusban előfordul keresettség, mesterkélttség, természetességnek álcázva. Az elemzett SMS-ek többsége megfelel az iménti meghatározásnak, és csupán kisebb hányaduk foglalkozik közéleti, politikai, várospolitikai vagy egyéb kérdésekkel, míg az előbb idézett Twitter-szövegek sokkal természetesebbnek tűnnek.

A vizsgált nyelvváltozat specifikuma bizonyos morfológiai jelenségek nagyszámú előfordulása. Az új alakulatok praktikus célja az, hogy az adott jelentést, frazémát vagy lexémát minél rövidebben, takarékosabban lehessen írásban rögzíteni, ezért összefoglalóan rövidülésekről beszélhetünk. Ezen belül azonban számos alkategóriát különböztethetünk meg, amelyekre – magukra a kategóriákra, de ezeken belül az egyes példákra egyaránt – jellemző a nyelvi kreativitás, ötletesség, az egyediségre való törekvés, valamint az ún. ritkább szóalkotásmódok alkalmazása. Az alábbi példasor mutatja, hogy az anyanyelvi nevelés folyamatában megszokott két fő szóalkotási módon – a szóösszetételén és a szóképzésén – kívül milyen egyéb lehetőségek színesítik az internetes kommunikációnkat. Oktatómunkánkban is érdemes nagyobb figyelmet szentelni az efféle alakulatoknak és szóalkotásmódoknak (vagy írástechnikai eljárásoknak), mert szerepük, arányuk napjainkban növekszik, s érdekességük folytán megragadják a tanulók figyelmét, ugyanakkor komoly morfológiai – és számos esetben megkerülhetetlen helyesírási – tanulságokkal szolgálnak.

- Rövidítés: *h* – *hog*y, *m* – *mert*, *v* – *vagy*.
- Betűhelyettesítés számmal vagy szimbólummal: +6ározó – meghatározó, mind1 – mindegy, 1x – egyszer, 7főn – hétfőn.
- Rövidülés: *szal* – szóval, *vok* – vagyok, *mek* – megyek, *sztem* – szerintem, *valszeg* (*vsz is*) – valószínűleg.
- Egyéb: *műxik* – működik, *taláxunk* – találkozunk, *mléxel* – emlékszel.
- Idegen betűszó: *imho* (= *in my humble opinion*) – szerény véleményem szerint (*szerintem* – *sztem*), *lol* [vagy: *LOL*] – *laugh out loud* ('hangosan felnevet' = [pragmatikai szerep] *haha*).

A szövegtípust jellemzik bizonyos mutatók, amelyek a mondat szerkezeti sajátságokat határozzák meg. A Deme László által kidolgozott eljárás (Deme 1971) többek között

a mondategységek és a mondategységek (tagmondatok) arányát, illetőleg a mondategységek és a mondategységek szóelőfordulásainak számát, illetőleg arányát számszerűsíti. Az önmagában nem sokat mondó adatsor akkor nyer különösebb értelmet, ha összevetjük rokon, illetőleg más szövegtípusokkal. Az alábbi táblázatban a következő kontrolladatok szerepelnek: (a már említett) SMS-szövegek mutatói (Zimányi 2005: 277), tankönyvi szövegek mutatói (Zimányi 2011: 106), sajtónyelvi szövegek mutatói (Zimányi 2004: 38), illetőleg Deme László vizsgálatának adatai (Deme i. m.). Ezek alapján nem meglepő, hogy a Twitter üzeneteiben a mondategységek általában csak 1–2 mondategységből állnak, míg más szövegtípusok ezen mutatója 2–3,5 közötti értékig megy föl. Hasonló megállapítást tehetünk a mondategységek és a mondategységek szóelőfordulásait tekintve, különösen az utóbbi tekintetében, azaz egy-egy mondategység sokszor csak 3–4 szóból áll, amíg például a sajtónyelvben ez az érték meghaladja a 8-at. A statisztikai adatok tudományosan is mérhetővé, sőt összehasonlíthatóvá teszik ezeket a mondattani sajátosságokat, bár ezzel az eljárással a közoktatásban természetesen nem találkozunk.

Szerkesztettségi mutató (mondategységek/mondategységek)

SMS	Twitter	Deme	Tankönyv	Sajtó
1,6	1,6	1,97–3,5	1,35–1,93	2–2,45

Telítettségi mutató I. (szóelőfordulások/mondategységek)

SMS	Twitter	Deme	Tankönyv	Sajtó
5,8	5,8	15,6	11,8–14,6	12,8–21,6

Telítettségi mutató II. (szóelőfordulások/mondategységek)

SMS	Twitter	Deme	Tankönyv	Sajtó
3,6	3,6	8,3	6,7–8,7	6,4 – 8,8

5. Módszertani tanulságok

5.1. Korszerű ismeretek nyújtása

Az anyanyelvi neveléssel szemben támasztott egyik alapkövetelmény, hogy korszerű ismereteket nyújtson. Ebből a szempontból rendkívül fontos az időszersűség: az új infokommunikációs technológiák megjelenésével közel egy időben reagálunk a jelenségekre, és a nyelvi változásokat szinkrón módon tudjuk bemutatni. Az egyidejűségnek azonban veszélye is

van: a kellő rálátás hiánya miatt nehezebb pontosan megítélni a folyamatokat, már csak ezért is kell óvatosan bánni a neologizmusok minősítésével.

5.2. Szemléletformálás

Anyanyelvi nevelésünk folyamatát már régóta nem korlátozzuk egyetlen nyelvváltozatra, a standardra, hanem érzékeltetjük a lektusok sokszínűségét. A helyesség-helytelenség dichotómiája helyett a nyelvi, stilisztikai, ill. kommunikatív adekvátság fogalmát helyezzük a középpontba. Minden nyelvi formának megvan a maga helye, és ezt az „elhelyezést” kell érzékeltetnünk, hogy tanítványaink a megfelelő módon nyilatkozzanak meg. Ugyancsak szemléletalakító tényező a nyelv dinamikus rendszerének, állandó mozgásának, változékonyságának bemutatása. Nem statikus rendszerként, hanem élő organizmusként láttatjuk a nyelvet, szemben a strukturális, illetőleg a rendszernyelvészetnek az iskolában is immár hagyományosnak, mégis egyoldalúan leszűkítőnek mondható felfogásával.

5.3. Tudatosítás

A digitális nyelvváltozat, a *digilektus* (Veszelszky szóhasználata; 2011: 56) sajátosságait nem pusztán bemutatjuk vagy felhasználjuk példáinkban, hanem kitérünk a grammatikai, lexikológiai, illetve pragmatikai háttérre is. A felszínes, mozaikszerű közlések helyett – ha nem is a teljességre, de – bizonyos fokú sokoldalúságra érdemes törekednünk. A tudatosítás az első lépés ahhoz, hogy a nyelvi adekvátság követelményeit szem előtt tartva befolyásoljuk, árnyaljuk, a közlés céljához igazítsuk tanítványaink szövegalkotását és stílusát, valamint hozzájárulunk kívánatos értékrendszerük – egyszersmind értékelési rendszerük – alakításához.

5.4. Funkcionalitás – a tananyag közvetlen gyakorlati hasznosítása

A digilektus tanulmányozásával a tanulókat közvetlenül érintő, hozzájuk közel álló nyelvváltozatot, szövegeket vihetünk be nyelvi nevelésünk folyamatába. Valós kommunikációs helyzeteket idézünk fel, ezzel életszerű példákat adunk. Megkülönböztetett szerepet kaphat ez a nyelvváltozat a motiváció során. Nem mellékes szempont az sem, hogy számos nyelvi érdekességre mutathatunk rá, és tanítványaink meggyőződhetnek a tananyag közvetlen gyakorlati hasznosíthatóságáról. Elemzéseinkben tehát elkerülhetjük az öncélúság csapdáját.

Az iméntiekben felsorakoztattuk azokat a szakmódszertani tételeket, amelyek bizonyítani hivatottak a vizsgált terület pedagógiai hasznosíthatóságát. Mindezek ellenére két oldalról is szembe kell nézni bizonyos averzióval. Egyfelől – a családi háttérre gondolva – különösen az idősebb korosztályok tagjainak lehetnek fenntartásaik az efféle tananyagtartalmakkal, másfelől pedagógustársadalmunkban is feltűnhet hasonló idegenkedés, amelynek leküzdése vagy észszerű keretek közé szorítása szintén feladatokat ró ránk. Abban viszont biztosak lehetünk, hogy egyre jobban visszaszorulnak, sőt előbb-utóbb eltűnnek az efféle

hangok, hiszen megszokottá válnak a ma még újszerű kommunikációs formák. De biztosak lehetünk a megállíthatatlan fejlődésben, ami újabb problémahelyzeteket, újabb megoldandó feladatokat hoz számunkra.

6. Az új Nemzeti alaptanterv

A magyar oktatási kormányzat 2012 elején hozta nyilvánosságra az új Nemzeti alaptanterv vitaanyagát. Alapos áttekintése témánk szempontjából is rendkívül tanulságos. Megállapíthatjuk, hogy a kor követelményeinek eleget téve több helyütt találunk az egyszerű utalásokon jóval túlmutató előírásokat az infokommunikációs technológia iskolai alkalmazására. A tananyag tételes ismertetése előtt található a kompetenciák felsorolása és értelmezése, közöttük külön pontban szerepel a digitális kompetencia, melynek meghatározása a következő: „A digitális kompetencia felöleli az információs társadalom technológiáinak és a technológiák által hozzáférhetővé tett, közvetített tartalmak magabiztos, kritikus és etikus használatát a társas kapcsolatok, a munka, a kommunikáció és a szabadidő terén. Ez a következő készségeken, tevékenységeken alapul: az információ felismerése (azonosítása), visszakeresése, értékelése, tárolása, előállítása, bemutatása és cseréje; digitális tartalomalkotás és -megosztás, továbbá kommunikációs együttműködés az interneten keresztül.” (NAT, 19)

Számunkra most elsősorban a magyar nyelv és irodalom műveltségterület IKT-s tartalmi az érdekesek. Többségük a 9–12. évfolyamon található, pl.: különféle beszédműfajok kommunikációs technikáinak alkalmazása és értékelése digitális szövegekben (31); nyomtatott és elektronikus formájú szövegek önálló olvasása (32); szövegalkotás a társadalmi (közösségi) élet minden fontos területén a papíralapú és az elektronikus műfajokban, pl. levél, önéletrajz, kérvény, pályázat, motivációs levél, blog, web 2.0 (34); az internetes adatgyűjtés technikái, hipertextek, linkek használata (35). Korábbi évfolyamoknak tervezett, pontosabban ott megkezdett témakörök: a tanulási képesség fejlesztésén belül a 7–8. évfolyamon internetes enciklopédiák és keresőprogramok használata; az 1–4. évfolyamon ismerkedés különböző információhordozókkal. Az utóbbi azonban fokozatosan bővül, pl. az 5–6. évfolyamon az internet, CD-ROM, DVD, MP3 tudnivalóival (35); a 9–12. évfolyamon tartalomfeltöltés, -megosztás (uo.). Mindebből látható, hogy már csupán előírt, teljesítendő feladatként is számos életszerű helyzetet kell produkálni az anyanyelvi órákon, de emellett semmi sem akadályozza meg a szaktanárt, hogy ne bővítse tovább – persze észszerű keretek között – az infokommunikáció területének újabb hasznos tudnivalóival a tananyagot.

7. Kitekintés

Az új infokommunikációs eszközök hatása olykor túlnő az anyanyelvi nevelés keretein, és a tanuló teljes személyiségét érinti. Az osztályfőnöki órák, az osztályfőnök, illetve bármely nevelő feladata, hogy foglalkozzon a mindennapi életvitelt is befolyásoló időszzerű kérdésekkel. Ezt példázza egy új fogalom és egy új jelenség, az *oversharing*. Magyar megfelelője: 'túlzott megosztás'. Azt az állapotot, magatartásformát jelenti, hogy az illető a kelletténél több információt oszt meg másokkal. Ahogy azt Tari Annamária pszichológus, a *Z generáció* című könyvében megállapítja, a 15–18 évesek körében szinte már életformának számít, hogy akár kétpercenként posztolnak magukról valamit. Minél gyakoribbak a bejegyzések, annál több lesz közöttük a lényegtelen vagy túl intim közlés. Az idősebbeknek mindez ugyan érthetetlen, a netgeneráció számára azonban természetes, mert ők az online világban is folyamatos jelenlétet igényelnek. Céljuk: kommunikációs előnybe kerülni bármi áron – miközben az információ súlya a ködbe vész. Az online és az offline személyiség különválik, és olyasmit tesznek a neten, amit másképpen nem csinálnának. A kitett információk énközlések, az önértékelés nem a belső érzelmektől, hanem a külső reakcióktól – a pozitív megerősítés jeleitől, a *lajkok*októl – függ. De hát ilyen tapasztalatokról már maguk a pedagógusok is be tudnak számolni. Mindenesetre ebből is kitűnik, hogy nem csupán az anyanyelvi nevelés szűkebb területére korlátozódik az új kommunikációs eszközök széles körű – és egyelőre beláthatatlan – hatása.

Irodalom

- Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.) 2005. *Az internetkorszak kommunikációja*. Gondolat Kiadó–Infonia, Budapest.
- Benczik Vilmos 2004. *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Bódi Zoltán 2004. *A világháló nyelve*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Crystal, David, 2001: *Language and the Internet*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Csala Bertalan 2005. Van olyan műfaj, hogy blog? In: Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja*. Gondolat Kiadó–Infonia, Budapest. 89–110.
- Deme László 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dobóné Berencsi Margit – Zimányi Árpád 2000. *Anyanyelvi tantárgy-pedagógiánk vázlata*. Líceum Kiadó, Eger.

- Domonkosi Ágnes 2005. Az internet nyelvhasználatának empirikus vizsgálati lehetőségei
In: Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja*. Gondolat Kiadó–Infonia, Budapest. 143–158.
- Tari Annamária 2011. *Z generáció. Klinikai pszichológiai jelenségek és társadalom-lélektani az információs korban*. Tericum, Budapest.
- Veszelszki Ágnes 2009. Képirás vagy képes írás? Az infokommunikációs technológia hatása a felső tagozatosok írására. In Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.): *Ikonikus fordulat a kultúrában*. Budapest–Eger: Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum Kiadó. 309–333.
- Veszelszki Ágnes 2011. Digitális kommunikáció és nyelvtudomány. In: Balázs Géza (szerk.): *Nyelvészetről mindenkinek*. Inter, Budapest. 56–60.
- Zimányi Árpád 2004. Bulvárlapok cikkeinek szövegtani elemzése. In: H. Varga Gyula (szerk.): *Kommunikáció és nyelvhasználat*. Líceum Kiadó, Eger. 29–43.
- Zimányi Árpád 2005. SMS-szövegek elemzése. In: Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja*. Gondolat Kiadó–Infonia, Budapest. 269–283.
- Zimányi Árpád 2011. Tankönyvi szövegek mondatszerkezeti sajátosságainak vizsgálata. *Eruditio – Educatio* 6/2. 104–112.

Internetes hivatkozások

www.eduline.hu (NAT 2012)

www.yamm.hu/100factsaboutme (Magyar Twitter Közösség)

www.veszelszki.hu/digilektus.html (A téma részletes, folyamatosan bővülő bibliográfiája)

Megjelent: *A korszerű infokommunikációs technológiák hatása az anyanyelvi nevelésre*.
In: Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs – Török Tamás (szerk.) Tanulmányok a tankönyvkutatás feladatairól, módszereiről: A komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke mellett működő Variológiai kutatócsoport konferenciáinak anyagai. 2013. 231–242.

EGY SAJÁTOS „TANKÖNYVI” SZÖVEG: A HELYESÍRÁSI SZABÁLYZAT

1. A tankönyvi szöveg sajátosságai

A tankönyvi szövegek sajátosságainak feltárásakor többféle szempontot érvényesíthetünk. Szintaktikai jellemzőiket B. Fejes Katalin elemezte, külön-külön vizsgálva többek között az értekező, a leíró és az elbeszélő szövegeket (B. Fejes 2002). A kutatócsoport 2014-es konferenciáján Takács Edit a klasszikus tankönyvi szövegek két fő típusát különítette el:

(a) az ismeretközlő típust, amely összefüggő, lineáris olvasásra szánt szöveg, mint amilyen az új ismeretek elsajátítását szolgáló magyarázat, leírás, illetőleg indukciós, szemléltető szöveg;

(b) a nem összefüggő szövegtípust, mint amilyen a szómagyarázat, glossza, fogalomháló. Az utóbbiak célja valamilyen logikai, időrendi, térbeli rendezés, hivatkozás, kiegészítendő ismeret közlése, és főleg a középiskolában fordul elő (Takács 2015: 10). A helyesírási szabályzat természetesen egyikbe sem sorolható be egyértelműen, de az utóbbihoz áll közelebb (néhány hosszabb kifejtést, magyarázatot, leírást tartalmazó szabályponton kívül).

Ha bővebben kívánunk válaszolni arra a kérdésre, hogy a helyesírási szabályzat tekinthető-e tankönyvi szövegnek, akkor tehát leszögezhetjük: elsődlegesen nem, hiszen szabályzat, és ennek megfelelő műfaji és szövegjellemzői vannak. De mégsem olyan szabályzat, mint amilyenek a jogszabályok vagy a hivatali, intézményi, iskolai szabályzatok. Ennek megfelelően sajátos szövegjellemzői vannak, és a maga nemében egyedülálló, mivel más hasonló nyelvi szabályozás, szabályzat nem létezik. Eljátszva a gondolattal: bizonyára ilyen lenne a „nyelvhasználati szabályzat” vagy a „nyelvművelő szabályzat”, ha a nyelvművelő szótárak vagy kiadványok ilyesféle gyűjteményként láttak volna napvilágot. (Hasonlóak valójában voltak is, például a két háború közötti időszak purista nyelvművelő útmutatói vagy a Magyar Rádió belső használatra szánt nyelvhasználati előírásai hírszerkesztők számára.) A helyesírási szabályzat tankönyvi szövegnek tehát elsődlegesen nem tekinthető. Másodlagosan, áttételesen azonban igen, mivel a közoktatásban bevett gyakorlat szerint általában annak tekintik. Természetesen nem igazi tankönyvnek, hanem segédkönyvnek, amelynek tankönyvi szerepet is tulajdonítanak.

A szöveg általános jellemzőinek vizsgálatakor csakhamar eljutunk a szövegtipológiához. A szövegtípus absztrakció eredménye, szövegek fölötti kategória, szövegosztályként

a tipológiai lényeges sajátosságok foglalatára. A szövegtípus szervesen kapcsolódik a stílustípushoz és az irodalmi műfajokhoz, így a szövegtipológiát szoros szálak fűzik a stílus-, illetőleg a műfaj-tipológiához (Szikszainé 1999: 277). Témánk kifejtése előtt szakirodalmi háttérként feltétlenül utalnunk kell Eöry Vilma két évtizeddel ezelőtti szöveg- és stílustipológiai témájú tanulmányaira (P. Eöry 1995, 1996).

A helyesírási szabályzat nyelvi, stílusbeli és szövegtani szempontból egyaránt átmeneti kategóriába sorolható. Erősen nyelvtani, grammatikai alapja miatt a szaknyelvi regiszter része, de szabályzati jellege miatt érintkezik a jogi nyelvvel. Az utóbbit elsősorban formai okokból érezzük indokoltnak, nem is annyira a hivatalos nyelvi fordulatok miatt – ezek kevésbé jellemzik –, hanem a szabálypontok összefüggő rendszerének köszönhetően. Végül meg kell említeni, hogy a befogadhatóság, érthetőség miatt fontos szempont a köznyelvi sajátosságok alkalmazása. Erről a következőt olvashatjuk az AkH.¹² Előszavában:

„A bizottság a szabályzat megszövegezésében érthetőségre és világosságra törekedett, igyekezett közismert, nem csak a nyelvészetben használt értelmezéseket alkalmazni” (AkH.¹² 6). Ennek előzménye a 2008. június 4-ei akadémiai vita, amelyen igen hangsúlyosan már akkor megfogalmazódtak ezek az igények, illetőleg törekvések (Zimányi 2008. 407).

2. Az új szabályzat szövegmódosításai

Különös időszerűséget ad vizsgálatunknak a helyesírási szabályzat 12. kiadásának megjelenése. Ennek kapcsán számba vesszük, hogy milyen változtatások történtek a szabályzat szövegében, és ezek a változások mivel indokolhatók, illetőleg mennyiben segítik a megértést, az oktatást, az oktathatóságot, és hogyan befolyásolják az érthetőséget.

A szövegmódosítások formái a következők:

- pontosabb megfogalmazás;
- a világosság és az érthetőség szempontjának érvényesítése;
- bonyolult szerkezetek egyszerűsítése, törlés, kihagyás;
- a túlgrammatizáltság elkerülése;
- nyelvhelyességi szempontok figyelembevétele;
- személyes helyett általános megfogalmazás;
- a logikai felépítés megváltoztatása: induktív → deduktív levezetés;
- szövegszintű változások:
- bővítés, kiegészítés,
- szerkezeti, sorrendi változás.

2.1. Példák

Az alábbiakban az AkH. 11. és az AkH. 12. kiadásának szövege közötti eltéréseket mutatjuk be. A példapárokban először mindig az 1984-es, utána a 2015-ös szövegváltozat szerepel. (Zárójelben a szabálypont száma.)

2.2. Pontosabb megfogalmazás

Szóhasználat

Az írásjelhasználat azonban – a tartalomtól függően – ingadozhat. (244. b)

Az írásjelhasználat azonban – a tartalomtól függően – változhat.

Helyénvaló módosítás, mivel az ingadozhat ige jelentéstartalma bizonytalanságot sugall, adott esetben többféle elfogadható megoldást valószínűsíthet. A változhat ige egyértelműen és félreérthetetlenül kifejezi a szövegalkotó eredeti szándékát.

Stílus – a pongyola szóhasználat kiküszöbölése

Ha a márkanév után tájékoztatásképpen odatesszük a típust, a dolgot jelölő szót is, a kettő közé nem teszünk kötőjelet. (194.)

Ha a márkanév után tájékoztatásképpen megadjuk a típust, a dolgot jelölő szót is, a kettőt különírjuk.

Mondatszerkezet – világosság

A szótag mindig vagy magánhangzóval kezdődik, vagy (az elsőt kivéve) egyetlen rövid mássalhangzóval. (224.)

A szótag magánhangzóval vagy – legalábbis szó belsejében – egyetlen rövid mássalhangzóval kezdődik.

Az első változat kissé bonyolult, sőt a zárójeles közbevetés némileg homályos része a mondatnak. Az új kiadásban világosabb megfogalmazással találkozunk.

Kiegészítés – konkretizálás

A többjegyű betűknek csak az első jegyét írjuk nagybetűvel. (8.)

Nagy kezdőbetűk írásakor a többjegyű betűknek csak az első jegyét írjuk nagybetűvel.

Bár szövegpragmatikai tényezők révén az első változat is érthető, szabályzatról lévén szó indokolt a pontosítás. Ez a fogalmazásmód végigvonult az AkH.¹¹-en, az új szabályzatban viszont mindenütt következetesen kijavították a fenti – és az alábbi – példa szerint:

A kitüntetések és díjak fokozatait, illetőleg típusait jelölő szavakat, kifejezéseket kisbetűvel írjuk. (195. c)

A kitüntetések és díjak fokozatait, illetőleg típusait jelölő szavakat, kifejezéseket kis kezdőbetűvel írjuk.

2.3. Egyszerűsítés

Nyelvünk hangjainak (pontosabban hangtípusainak, azaz fonémáinak) írott vagy nyomtatott jeleit betűknek nevezzük. (3.)

A beszédhangok írott jeleit betűknek nevezzük.

Ugyanazon fogalom három – köznyelvi és szaknyelvi – megnevezése indokolatlanul túlbonyolította az egyébként egyszerű tényközlést. Hozzájárult ehhez még a zárójeles közbevetés két különböző logikai minőséget, jelentéstartalmat kifejező – helyreigazító, helyesbítő magyarázó – szószerkezete, valamint az, hogy a szóban forgó három elem a *jeleit* tárgy tőle messzebbre került halmozott birtokos jelzője (hangjainak, hangtípusainak, fonémáinak jeleit).

A magyar betű vagy egyjegyű, azaz egyetlen írásjegy; vagy többjegyű, azaz írásjegyek kapcsolatából áll. (3.)

A magyar beszédhangok egy részét egyjegyű betű jelöli, más részét többjegyű.

Előző példánkhoz hasonlóan egyfelől itt is a szakterminusok halmozása, másfelől a mellérendelő logikai viszonyok bonyolult rendszere (választó és magyarázó mellérendelés) követeli meg az egyszerűsítést.

Törlés

Már előző példáinkban is láthattuk a fölöslegesnek ítélt szerkezetek kihagyását, törlését. A következőkben további hasonló eseteket mutatunk be.

Magánhangzóinkat egyjegyű betűkkel jelöljük, egy részük ékezet nélküli, vagy ékezetes (vagyis ponttal vagy vonással van ellátva). (4.)

A magyar magánhangzókat egyjegyű betűk jelölik.

[Megjegyzés: az AkH.¹²-ben az ékezet nélküli és az ékezetes magánhangzók megnevezése külön pontba került.]

Vannak olyan részek is, ahonnan a szabályzatkészítő bizottság nagyobb szövegegységet törölt. Ilyen AkH.¹¹-ből A kiejtés szerinti írásmód című fejezet bevezető szabálypontja, amely – több ok miatt, vö. a benne lévő minősítést – már nem szerepel az új kiadásban: Szavaink legnagyobb részének köznyelvi kiejtése határozottan megállapítható; például a kísér, kell, szalma, akác, zöld, négy stb. köznyelvi alakok, szemben a nyelvjárási (ill. régies) „késér”, „kő”, „szóma”, „ákác”, „zöd”, „nigy” stb. formákkal. [...] A beszélt nyelvben mutatózó ingadozásokat (pl. „erössen”, „szöllő” stb.), esetleg nyilvánvaló helytelenségeket (pl. „kőrut”, „köppen”, „ellemez” stb. ejtismódot) helyesírásunk nem veszi figyelembe. [...] (17.)

Tagmondatból szószerkezet

Azokat a magánhangzókat, amelyek szótagot kezdenek, átvisszük a következő sorba. (226. b)

A szótagkezdő magánhangzókat átvisszük a következő sorba.

2.4. A túlgrammatizált megfogalmazás elkerülése

Szóhasználat

Az alábbi mondatrészletben a szófaj megnevezése helyett általánosabb köznyelvi fogalom szerepel (az általánosítás logikai művelete révén). Ennek indokoltságát az is jelzi, hogy főnévből képzett melléknévi származékokra vonatkozik a szabály, tehát valójában mindkét szófaj megnevezése indokolt lehetne.

...-i, -ú, -ű, -jú, -jű, -s, -nyi képzős egyszerű melléknévnek a kapcsolatát egybeírjuk. (117.)
 ...-i, -ú, -ű, -jú, -jű, -s, -nyi képzős egyszerű szónak a kapcsolatát egybeírjuk.

Törlés

...a szónak vagy szóalaknak egy részét a sor végéről át kell vinni a következő sorba. Az elválasztásnak – alapformákban és toldalékos alakokban egyaránt – a szótagolás az alapja (223.)
 ...a szó egy részét a sor végéről át kell vinni a következő sorba. Az elválasztásnak a szótagolás az alapja.

A szó – szóalak, alapforma – és a toldalékos alak terminusok megkülönböztetése erősen szaknyelvi sajátosság, ugyanakkor az elválasztás szabályában különösebb jelentősége nincs, ezért törlésük indokolt.

A dz és a dzs többjegyű betű, azaz nem hangkapcsolatot jelöl, hanem egy-egy önálló mássalhangzót, ezért elválasztáskor ugyanúgy kezeljük őket, mint más többjegyű betűinket. (227.)

A dz és a dzs többjegyű betű, ezért elválasztáskor (a kiejtett mássalhangzó időtartamától függetlenül) ugyanúgy kezeljük, mint általában a többjegyű betűket.

A fonetikai magyarázat kimaradt, de a pontosító, egyértelműsítő közbevetés fontos új mozzanatra hívja fel a figyelmet. (Egyben további szövegmódosításokkal is találkozunk: őket törlése, többjegyű betűinket → a többjegyű betűket.)

Ha viszont az igenévi jelzős kapcsolatok tagjai jelentés tekintetében összeforrtak (az igenév nem folyamatot, hanem valamire való képességet, rendeltetést fejez ki; illetőleg a jelzett szó az igenévben kifejezett cselekvésnek valamilyen határozója), a két egyszerű szót egybeírjuk. (112.)

Ha viszont az igenévi jelzős kapcsolatok tagjai jelentés tekintetében összeforrtak (az igenév nem folyamatot fejez ki), a két egyszerű szót egybeírjuk.

A zárójeles közbevetés három különböző szintaktikai tényezőt nevez meg, ráadásul bonyolult logikai szerkezetekkel: nem ... hanem (kizáró ellentét), illetőleg (kifejtő, helyreigazító magyarázó kötőszó és/vagy értelemben).

A következő idézet teljes egészében kimaradt a 12. kiadásból. A törlés okát a félkövérrel kiemelt szavak szemléltetik.

Alanyos, minőségjelzős és mennyiségjelzős viszonyban a szókapcsolatok és az összetételek egyaránt jelöletlenek, mert az alanynak, valamint a minőség- és mennyiségjelzőnek nincs ragja. (105.) Az összes névszó – szám szerint 11 – kivétel nélkül nyelvtani fogalom. A mondat leíró nyelvtani megállapítás, és a szabály nélküle is érthető.

2.5. Nyelvhelyesség

Az AkH.¹¹-ben elvétele akadt fogalmazási vagy nyelvhelyességi hiba – vagy inkább pontatlanság, sutaság – is:

Anyagnévi jelzős kapcsolatnak azokat az alakulatokat tekintjük, amelyekben az előtag azt jelöli, hogy az utótagként megnevezett tárgy abból az anyagból készült.

Anyagnévi jelzős kapcsolatnak azokat az alakulatokat tekintjük, amelyekben az előtag azt jelöli, miből készült az utótagként megnevezett dolog.

[Megjegyzés: a javított változatban az utolsó tagmondat élén álló miből? kérdő névmás elé – jelen sorok írójának nyelvérzéke szerint – oda kívánczik a hogy kötőszó: ...hogy miből készült...]

Ha a két magánhangzó közötti hosszú mássalhangzót egyszerűsítetten kettőzött többjegyű betű jelöli... (226. f)

Ha a két magánhangzó közötti hosszú mássalhangzót egyszerűsítve kettőzött többjegyű betű jelöli...

Ha a ch és az x végű idegen szavak toldalékos formáit a szó és a toldalék érintkezése táján kell elválasztanunk... (228.)

Ha a ch és az x végű idegen szavak toldalékos formáit a szó és a toldalék érintkezésénél kell elválasztanunk...

2.6. Személytelen megfogalmazás

A többes szám első személyű birtokos személyjeles formák kerülése, helyettük személytelen fogalmazásmód. Ezt a szövegváltoztatást a szerkesztők igyekeztek következetesen végigvezetni az egész szabályzaton:

Összetett mondatainkban... (245.)

Az összetett mondatokban...

Mássalhangzóinkat egy- vagy többjegyű, mellékjel nélküli betűkkel jelöljük. (7.)

A magyar mássalhangzókat – a kis j kivételével – mellékjel nélküli betűvel jelöljük.

... külön kell írunk őket. (95.)

... külön kell írni őket.

Régi, ma már egyébként nem használatos betűkkel családneveinkben találkozunk. (12.)

Bizonyos családnevekben régi, ma már egyébként nem használatos magyar betűk is előfordulnak.

2.7. A logikai felépítés megváltozása

Induktív → deduktív levezetés

Ha azonban az ilyen kifejezések nem értelmezők, a szerkezetet csak a végén ragozzuk, és a személynév után nincs vessző. (AkH.¹¹ 249. c)

Ha csak a végén ragozható a szerkezet, az ilyen kifejezés nem értelmező, és a személynév után nincs vessző. (AkH.¹² 248. c)

Az AkH.¹¹ kiadásában az induktív levezetés a szabály alapját jelentő szintaktikai szerkezetből indul ki: (1) Ha az ilyen kifejezések nem értelmezők... (2) A második tagmondat szintaktikailag ugyan az elsőnek időhatározói főmondata, logikailag viszont a „szerkezetnek a végén való ragozása” a „nem értelmezői pozíció”-ból következik (előzmény → következmény: deduktív levezetés). (3) Újabb következtetés: a szintaktikai, grammatikai státusból következik a helyesírási szabály megállapítása: ... és a személynév után nincs vessző.

Az új szabályzatban a grammatikai háttér (az értelmezői pozíció) helyett a formális szempont (a ragozhatóság kérdése) válik elsődlegessé. Ez a sorrendi, de valójában logikai csere kedvezően befolyásolja a szóban forgó szabálypont megértését, a problémahelyzet felfoghatóságát, tehát az iskolai oktatás számára is hasznos változtatás.

2.8. Szövegszintű változások

Bővítés

Az eddigiektől eltérő szövegmódosítás a bővítés. Jelentős mértékben kiegészítették az írásjelekről szóló 240. a–l) szabályt. Az eddigieknél részletesebb útmutatás szól az egyes írásjelek tipográfiájáról, különösen a pont, a három pont, a kettőspont, a gondolatjel, a pontosvessző, a zárójel, az idézőjel, a kötőjel és a nagykötőjel esetében. Például újdonság, hogy teljesebb képet kapunk a zárójelek fajtáiról: kerek (), szögletes [], csúcsos < >, ritkábban kapcsos { } vagy ferde / /. A szövegszerkesztő használatának általánossá válásával fontos ezeket a dolgokat tisztázni, illetőleg szabályozni.

Sorrendi, szerkezeti változtatás

Legjobb példa a szerkezeti változtatásra a különírás és az egybeírás fejezete (94–141.). Az eddigi szabálypontok sorrendje nem adott koherens egységet, most viszont az új tagolás az egymással összefüggő szabályokat az alábbi fejezetcímek alapján rendezi csoportokba:

- A jelentésváltozás mint az egybeírás forrása
- Az alaki jelöletlenség mint az egybeírás forrása
- Az íráshagyomány mint a különírás és az egybeírás forrása
 - » A rendszert alkotó íráshagyomány
 - » A kialakult szokás mint a kivételes különírás és egybeírás forrása
- A többszörös összetételek írása

Ennek a látszólag jelentős, ám magukat a szabályokat valójában nem érintő változásnak az oka éppen az iskola, az oktathatóság szempontja. Antalné Szabó Ágnes már korábban felhívta a figyelmet arra, hogy a korábbi szabályzatokban ennek a fejezetnek az összeállítása, a szabálypontok sorrendje nélkülözte a logikát (Antalné 1999). Tapasztalatai alapján tett javaslatot az észszerűsítésre: „A [különírás és az egybeírás] ... fejezet[e] a legalkalmasabb arra, hogy bemutassuk a magyar helyesírás rendszerjellegét; és szemléltessük: lényegében logikus és egymással összefüggő helyesírási szabályokról van szó” (Antalné 2009. 136). Érdemes lenne felméréseket, vizsgálatokat végezni annak megállapítására, hogy a magyartanárok hogyan értékelik ezt a változást, és valóban használhatóbbnak ítélik-e az új szabályzatnak ezt a fejezetét.

Összegzés

Az új helyesírási szabályzatban érvényesített szövegmódosítások tudatosan megtervezett célja – ahogy a bevezetőben láttuk – elsődlegesen az volt, hogy segítse a szöveg megértését. Ennek a minősítése előtt az elméleti háttér alapján összefoglalóan annyit, hogy a szemantikai szövegértés függ a befogadó (a) nyelvismeretmélységétől, az általános és éppen aktualizálódó nyelvtudásától, a szöveg szubkódjának, pl. a szaktudományos nyelvnek a birtoklásától; (b) kognitív, kreatív képességeitől, a szövegszók szótári jelentés szerinti értelmezésétől; (c) a szövegtípus, -műfaj felismerésétől; (d) különféle előismereteitől (a világra, a szöveg világára vonatkozó szemantikai, pragmatikai, intertextuális stb. előismeretétől). A szövegértés hatékonyságát segítő szövegalkotási tényezők közül témánk szempontjából relevánsnak tarthatjuk a szöveget egyértelműsítő szerkesztésmódot – a Leíró magyar szövegtan terminológiáját használva –, az ún. nyelvi vezérlést (Szikszainé 1999. 382–383).

A bemutatott szövegmódosítások nem tekinthetők jelentősnek, inkább csak észszerű kiigazítások. Összességében hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyes szabálypontokat könnyebben megértsék nem csupán az általános és a középiskolás korosztály tagjai, hanem minden felhasználó. A szabályzat készítőit mindvégig foglalkoztatta a dilemma: „Az írásgyakorlók többsége valószínűleg minél egyszerűbb, világos nyelvezetű, érthető helyesírási szabályzatot igényel. A szakmai felhasználók viszont minél részletesebb, minél több helyesírási jelenséget tárgyaló szabályzatra várnak. Ez utóbbi igényt valószínűleg majd egy új helyesírási és tipográfiai tanácsadó fogja kielégíteni. Mindezen okok miatt nehéz meghatározni, kiknek szóljon, kiknek készüljön a szabályzat” (Antalné 2009: 130). Ehhez most már hozzátehetjük azt is, hogy szóba került egy iskolai szabályzat elkészítése is, amelyben pedig még jobban kell érvényesíteni az eddigiekben vizsgált fő szempontot: az érthetőséget és a befogadhatóságot. Kíváncsian várjuk a közoktatás számára bizonyára nagyon hasznos kiadványt.

Irodalom

- AkH.¹¹ = *A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 1984.
- AkH.¹² = *A magyar helyesírás szabályai. 12. kiadás.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 2015.
- Antalné Szabó Ágnes 1999. A különírás és az egybeírás tanításának grammatikai alapjai. In: Ember és nyelv. *Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére.* ELTE, Budapest. 19–26.
- Antalné Szabó Ágnes 2009. A különírás és az egybeírás rendszeréről. *Magyar Nyelvőr* 133: 129–149.
- P. Eöry Vilma 1995. Stílusrétegek – szövegtípusok. In: Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára.* ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest. 125–133.
- P. Eöry Vilma 1996. Szövegtipológia – stílustipológia. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 130–151.
- B. Fejes Katalin 2002. *A tankönyvszöveg szintaktikai jellemzői.* A Juhász Gyula Főiskola Kiadója, Szeged.
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Takács Edit 2015. A tankönyvi szövegek típusai és ezek megjelenési variációi az egyes tankönyvtípusokban. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A tudományoktól a művészetekig.* Líceum Kiadó, Eger. 10–22.
- Zimányi Árpád 2008. A magyar helyesírás szabályzatának változásáról. *Magyar Nyelvőr* 132: 402–407.

Megjelent: Egy sajátos „tankönyvi” szöveg: a helyesírási szabályzat. *Acta universitatis de carolo eszterházy nominatae: sectio linguistica hungarica / Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei. Tanulmányok a magyar nyelvről.* 156–167. 2016. https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/362/1/Linguistica_2016.pdf

NYELVMŰVELÉS, NYELVTERVEZÉS

A SZAKNYELVI HELYESÍRÁS-TERVEZÉS ÚJABB FELADATAIBÓL¹

A legkisebb mértékben sem csodálkozhatunk azon, hogy a szaknyelvek kutatása és művelése az utóbbi évtizedben az alkalmazott nyelvészet egyik központi kérdése lett. A tudományok, a különböző szakmák, szakterületek fejlődése ugyanis minden eddigi ütemet felülmúl: amíg egy-két évtizede „csupán” tudományos-technikai forradalomról beszéltek, ma már információs robbanást emlegetnek – s ennek természetes velejárója szakszókészletünk, fogalmi rendszerünk gyors, sőt viharos változása. Ha csak az új alakulatokat vizsgáljuk, pusztán megjelenésük legalább három oldalról érinti a nyelvészetet: szemantikai, morfológiai és helyesírási szempontból. Le kell szögeznünk, hogy nem a nyelvészek öngerjesztő munkálkodásának tulajdonítható a szaknyelvek iránti fokozódó érdeklődés. Éppen ellenkezőleg: maguk a szakmák képviselői keresik meg a nyelvészeket, hogy az egyre bonyolultabb kérdésekben tanácsaikat kérjék. 2002 nyarán egyszerre három felkérés részeseként intenzíven foglalkozhattam a szaknyelvi helyesírás időszerű kérdéseivel. Mivel a különböző helyeken és szinteken felvetődött gondok láthatóan hasonlóak, ezek a friss tapasztalatok bizonyos általánosításra adnak lehetőséget. Nem a végleges válaszra, hanem inkább a kérdések összegezésére, helyzetelemzésre és bizonyos javaslatok megfogalmazására van most lehetőség, amelyeket azután a szélesebb szakmai közvélemény megvitathat.

2002. június 21-én tartották Gödöllőn, a Szent István Egyetemen a környezetvédelmi szakírók és szakfordítók tanácskozását. A Nyelvi Intézet Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke és a Környezetgazdálkodási Intézet által rendezett fórumon egyetemi oktatók, kutatók, könyvkiadók és lektorok vettek részt, szám szerint 25-en, az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának tagjai közül pedig e sorok szerzője. A tanácskozáson – a szakfordítások nyelvi sajátosságain kívül – számos helyesírási észrevétel, megállapítás is elhangzott:

- nincs kellően szabályozva az egyes szaknyelvek helyesírása (jelesül a környezetgazdálkodás),
- a fordítások sok hibát okoznak azzal, hogy szolgáian követik az idegenszerű írásmódot például a különírás vagy a nagy kezdőbetűk tekintetében,
- a lektorálás hiánya miatt sok hiba van a szakmai munkákban,
- a helytelen alakok hamar elterjednek és megszilárdulnak,

¹ Készült a Nemzeti Stratégiai Kutatói Program A magyar nyelv jelene és jövője c. alprogramja keretében.

- végül egy több helyen felmerült kérdés: jogunk van-e az általános helyesírási szabályoktól eltérő, az adott szakma nyelvében használt egyedi írásmódra, ha szakmai közmegegyezés alakul ki?

A felvetésekre – a teljesség igénye nélkül – az alábbiakban keressük a választ.

A szaknyelvi helyesírás szabályozása az utóbbi évtizedek folyamatos programja. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága az utóbbi tíz évben a következő szaknyelvi szótárak munkálataiban vett részt: *Orvosi helyesírási szótár* (főszerk.: Fábián Pál és Magasi Péter; Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest, 1992); *A magyar állatnevek helyesírási szabályai* (Gozmány László; Rovartani Közlemények 1994: 429–445); *Az állatfajtanevek helyesírása* (szerk.: Jávorka Levente, Fábián Pál, Hőnyi Ede; Állattenyésztés és takarmányozás 1995: 465–470); *A földrajzi nevek helyesírása* (szerk.: Fábián Pál, Hőnyi Ede, Földi Ervin; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998); *Növényneveink* (Prisztler Szaniszló; Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998); *Útmutató a szerves vegyületek IUPAC-nevezéktanához* (szerk.: Nyitrai József és Nagy József; Magyar Kémikusok Egyesülete, Budapest, 1998), s ekkor még nem említettük a korábbi munkákat. A bizottságtól függetlenül jelent meg a *Közgazdasági helyesírási szótár* (szerk.: Bárányné Szabadkai Éva és Mihalik István; Tinta Kiadó, 2002) és a *Helyesírási szójegyzék. Képzés – foglalkoztatás* (szerk.: Papp Ágnes és Paróczayné Korányi Margit; Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 1994).

Feltétlenül üdvözölhetjük ezeket a kiadványokat, és kijelenthetjük: mindenképpen szükségesek. Azon viszont érdemes elgondolkodni, hogy a szaknyelvi helyesírás újabbnál újabb területeken igényel szabályozást, beavatkozást, így óhatatlanul egyre bonyolultabbá válik, hovatovább csak az adott szakma művelői tudják követni. Emiatt törekedni kell a magyar helyesírás egységességének megőrzésére, s az összehangoló munkának a letéteményese továbbra is az akadémiai bizottság kell hogy legyen, támaszkodva a különböző szakterületek művelőire, valamint a 2000 óta eredményesen működő Nyelvstratégiai Kutatócsoportra. A Magyar Nyelvi Bizottság, illetőleg az osztályképviseletek személyi és anyagi lehetőségei azonban végesek, így felmerülhet új erők bevonása, de csak szakmai garanciákkal.

Néhány helyesírási részterület vizsgálata

Többszörös összetételek – mozgószabály

A szóalkotásmódok közül szembetűnően gyakorivá vált a szóösszetétel, és ezen belül a további helyesírási gondokat okozó többszörös összetétel. Nem is csodálkozhatunk ezen, mivel egyre bonyolultabb fogalmakat kell megneveznünk, különösen a szaknyelvekben. Helyesírási – és természetesen az ezt megalapozó szintaktikai – szempontból ugyan el kell különítenünk egymástól a jelöletlenség miatt létrejövő, illetőleg a mozgószabály alkalmazása

következtében kialakuló többszörös összetételeket, végső soron azonban az eredmény ugyanaz: hosszú, bonyolult, sok szótagos, olykor nehezen kiolvasható, nyakatekert összetétel. A helyesírási szabályzat 138. pontja fölhívja a figyelmet ezek elkerülésére, jelöltté téve őket ugyanis oldottabb, gördülékenyebb különírt szerkezeteket kapunk: *tervezőiroda-vezető* – *a tervezőiroda vezetője*; *gépkocsivezető-tanfolyam* – *gépkocsivezetői tanfolyam*.

Kérdés azonban, hogy a szakterminológiára mindez mennyire érvényes, hiszen itt állandósult alakulatok vannak. A gödöllői tanácskozáson is kiderült, hogy nem pusztán helyesírási, hanem nyelvtani, szóhasználati kérdésről van szó. A szaknyelvekben rengeteg egybe- és különírási gond adódik, de a buktatókat sokan nem is veszik észre, mivel még az egybeírandó összetételeket is különírják. Általános sajátossága a szakterminológiának a jelöletlenség, s ehhez társul típushibaként a szétagolás: *természeti erőforrás gazdálkodás, folyékony szennyezőanyag kibocsátás*. Ha ennél a jelöletlen szerkesztésmódnál maradunk, mindkétszer a szabályzat 138. b) pontját, a mozgószabály második esetét kell alkalmaznunk: *természetierőforrás-gazdálkodás, folyékonyszennyezőanyag-kibocsátás*. Nem szükséges bővebb magyarázat ahhoz, hogy lássuk: szerencsétlen alakulat jött létre, s bár a mozgószabály igen logikus, mégsem várható el ennek készségszintű alkalmazása sem a nagyközönségtől, sem a szaknyelvek használóitól. Inkább a jelöltséget vagy a körülírást ajánljuk: *természeti erőforrásokkal való gazdálkodás, gazdálkodás természeti erőforrásokkal, folyékony szennyezőanyagok kibocsátása*. Nem választható el tehát a helyesírás és a magyaros nyelvtani szerkezet: az ortográfia szabályai az agglutináló nyelv szintaktikai szerkezeteihez idomultak, ezért a jelöletlen többszörös összetételek nem véletlenül okoznak annyi gondot.

Az említett tanácskozáson típuspéldaként szerepelt és hosszú vita tárgya volt egy növényi kártevő tükrörfordítása: *az árpa sárga törpülésének mozaikvírusa*. Az angol eredeti megnevezés így fest: *Barley Yellow Dwarf Mosaic Virus*.

Ennek mintájára a szakfordítók olykor a legegyszerűbb eljárást választják: *Árpa Sárga Törpülés Mozaik Vírus* vagy *árpa sárga törpülés mozaik vírus*. Az idegen hatás tehát három formában nyilvánul meg: az analitikus (szétagolt, különírt) forma megtartása, a fölösleges nagybetűsítés, illetőleg nyelvtanilag a jelöletlenség. Többféle megoldást javasolhatunk. A fentebb említett *az árpa sárga törpülésének mozaikvírusa* forma ugyan nyelvi és helyesírási szempontból megfelelő, de nem tesz eleget a szakmai megnevezésektől elvárható tömörségnek. A szakma képviselői inkább a következőt támogatták: *az árpa sárgatörpülés-mozaikvírusa*. Ezzel a kiragadott példával rávilágíthatunk az oly gyakorivá vált különírási tendencia egyik fő okára, az idegen nyelvi hatásokra, amelyek közvetlenül ugyan a fordítások révén érvényesülnek, de számolni kell az áttételes következményekkel. Nem csupán elszigetelt szaknyelvi jelenségről van szó, hiszen például a számítástechnikai szaknyelv sokakhoz eljut, anglicizmusaival együtt.

A jelöletlen viszony jelöltté tételét úgy szemlélteti, mintegy népszerűsíti a bevezetőben említett Közgazdasági helyesírási szótár, hogy nagyon sok helyütt feltünteteti mindkét

formát: *ipar-továbbfejlesztés, ipar továbbfejlesztése; irodaház-üzemeltetés, irodaház üzemeltetése; kompetitív piacmodell, kompetitív piac modellje; munkaviszony-megszüntetés, munkaviszony megszüntetése; okmányos hitellel-vélmegnyitás, okmányos hitellel vélmegnyitása, tőkeállomány-növekedés, tőkeállomány növekedése.* (Természetesen a határozott névelőt a jelölt birtokviszonyok elé kell gondolnunk.)

Az összetételek írásának gondjaira mind jobban fölfigyelnek a szakemberek. A növényvédelmi törvény előkészítésében közreműködő Heves Megyei Talajvédelmi és Növényegészségügyi Szolgálat illetékesei tapasztalták, hogy a minisztérium által készített dokumentumban rengeteg helyesírási hiba és következtelenség van. 2002 elején szakvéleményt kértek az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékétől, s annak birtokában javasolták a felsőbb szervnek a szövegek felülvizsgálatát, amelyet az el is fogadott. Összesen 50 kifejezés írásmódjáról érdeklődtek, s rendkívül figyelemreméltó, hogy az összes eset egybe- és különírási probléma volt, ráadásul néhány kivételtől eltekintve mind a mozgószabállyal kapcsolatos. Tanulságos néhány bonyolult alakulatot bemutatnunk, hogy lássuk: milyen nehézségek adódnak a szaknyelvi helyesírásban. A bal oldalon áll a munkaanyagban szereplő hibás változat, jobb oldalon pedig a helyes írásmódú forma.

Jogszabály

növényvédő szermaradék

toxikus vegyi anyag tartalom

szermaradék határérték megállapítása

szermaradék határérték előírás

növényvédő szer adalékanyag és segédanyag

Helyes forma

növényvédőszer-maradék

*toxikus vegyi anyag-tartalom v.
toxikusvegyianyag-tartalom*

szermaradék-határérték megállapítása

szermaradékhatárérték-előírás

növényvédőszer-adalékanyag és -segédanyag

Jogszabály

szennyező anyag minta

növényvédő szer minta

növényvédő szer raktár

növényvédő szer engedély iránti kérelmek

növényvédőszer-maradék analitikai labor

vulkanikus közet eredetű talajjavító anyag

humán parazita bélféreg pete szám meghatározása

Helyes forma

szennyezőanyag-minta

növényvédőszer-minta

növényvédőszer-raktár

növényvédőszer-engedély iránti kérelmek

növényvédőszermaradék-analitikai labor

vulkanikusközet-eredetű talajjavító anyag

a humánparazitabélféreg-pete számának meghatározása (?)

A javított változat csupán a helyesírási hibák korrigálását jelenti, számos esetben itt is szerencsésebb lenne más szerkesztésmódot választani, például: *a növényvédő szer maradéka*, *a szermaradék határértékének megállapítása*, *a növényvédő szer adalék- és segédanyaga(i)*, *a humán parazita bélférgek peteszámának meghatározása* stb.

Összegezésként megállapíthatjuk, hogy a szaknyelvi terminológiában rendkívül bonyolult alakulatok is vannak. Ezek leírásához feltétlenül szükséges útmutatás, tehát a nyelvészetnek, a nyelv művelésnek továbbra is segítenie kell az egyes tudományterületek szakembereit a nyelvi-helyesírási problémák megoldásában. Nélkülözhetetlenek az eddigiekhez hasonló normatív szótárak és szójegyzékek.

A hat szótagonál hosszabb többszörös összetételek kötőjeles tagolása

Az AkH. 138. pontja szerint a hat szótagonál hosszabb többszörös összetételeket „többnyire kötőjellel tagoljuk a két fő összetételi tag határán”. A *többnyire* határozószó jelzi, hogy akadnak kivételek, illetőleg nem kell nagyon mereven alkalmazni a kötőjelezést. A hagyomány miatt ilyen a *belügyminisztérium*, a *külgügyminisztérium* és a *pénzügyminisztérium*, más okból a *fizetendőglátó* és a *fizetendőglátás* (az utóbbi kettőben ugyanis értelmetlenséget szülné a kötőjeles tagolás), illetőleg az *egypártrendszer* és a *többpártrendszer* (itt természetesen nem a hat szótagos szabály érvényesül, hanem a mozgósabály második esete; AkH. 139. b).

Szabályaink szerint idetartozik a *tantárgy-pedagógia* főnév. A felsőoktatásban dolgozó nyelvész kollégáink között vannak olyanok, akik zavarónak és fölöslegesnek tartják a kötőjelet, s el is hagyják. Fontos könyv címében is találkozhatunk a *tantárgypedagógia* alakkal. Ugyanez a helyzet a *valószínűség-számítással*. A matematikai kiadványok egy része (az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent Matematikai kislexikon is) kötőjel nélkül egybeírja. Általam korrektúrázott szakkönyvben a szabályos változatot javasoltam, ám a matematikus szerzők tiltakoztak a kötőjelezés ellen. Az AkH. szójegyzéke egyébként tartalmazza az előírási formát, míg a *tantárgy-pedagógia* hiányzik még az MHSz.-ből is.

Hogyan értékelhetjük a kötőjel szerepét? A többszörös összetételek kötőjeles tagolása a hosszabb szavak kiolvasását könnyíti meg, és inkább helyesírás-esztétikai kérdés, nem pedig súlyos helyesírási hiba. E szabály alkalmazásának sajátos esete, amikor hat szótagos – tehát kötőjel nélküli – többszörös összetétel egy szótagos (sőt egy betűből álló) képzőt kap, s emiatt megváltozik az írás módja: kötőjellel tagoljuk. Mindenekelőtt az *-i* melléknévképzőre gondolhatunk, hiszen rövid, nem föltűnő, ezért egyszerűen megfelelünk arról, hogy miatta már kötőjelre is szükségünk van a szóban: *anyanyelvoktatás* – *anyanyelv-oktatási*; *adónyilvántartás* – *adó-nyilvántartási* (rendszer, szám); *adóösszeírás* – *adó-összeírási* (ív); *minőségellenőr* – *minőség-ellenőrzés*, *minőség-ellenőrzési*; *pénzvisszafizetés* – *pénz-visszafizetési* (garancia); *haderőfejlesztés* – *haderő-fejlesztési* (terv). A kötőjel gyakori elmaradásának további oka, hogy a hat szótagos, egybeírt alakulatok írásképe rögzül a tudatunkban, s

az írásképmegszokott egységét megbontja a kötőjel. Ezzel éppen a kiolvasást segítő tagolás válik zavaró tényezővé. Tehát nem csodálkozhatunk azon, hogy az ilyen szavakból olykor elmarad a kötőjel.

Bármilyen furcsa, de ez a kérdés a Magyar Országgyűlésben is vitatéma volt. 2002 novemberében korrektoroknak a törvények nyelvezetéről készített szakvéleményét tárgyalták a képviselők. A Miniszterelnöki Hivatal azonban nem egyezett bele a *munkaerőpiaci* (alap) és az *érdekképviseleti* (szervek) melléknevek kötőjeles írásába, és így döntött a képviselők többsége is (tehát: *munkaerőpiaci, érdekképviseleti*). A polémia oka ugyanaz, mint előbbi példáinkban: *munkaerőpiac – munkaerő-piaci, érdekképviselet – érdek-képviseleti*. Előrebocsátom: nem tartom szerencsésnek, ha az Akadémia által szabályozott helyesírás ügyében az országgyűlés szavazással dönt, különösen akkor, amikor az ajánlott formát a Magyar helyesírási szótár tartalmazza: mindkettőt kötőjelesen. (A nagyközönség pedig ilyen alcímmel szerezhetett tudomást a történekről: „A parlament leszavazta a helyesírási szabályzatot”; Bodnár 2002.) Az előzőekben tárgyaltak fényében mégis érthető az észrevétel, ráadásul sokadrangú kérdésről, nem pedig alapvető szabályról van szó. Ugyanakkor példát látunk arra a törekvésre, hogy különböző szaknyelvek az akadémiaiától eltérő írásmódot alkalmaznak (bővebben l. a Szaknyelvi írásváltozatok című pont alatt).

Folyamatos melléknévi igenévi előtagú szerkezetek

Az ipar, a környezetgazdálkodás és számos más szakág gyakori kifejezése a *szennyező anyag*. Az MHSz. különírva tartalmazza, pontosabban a többes számú alakját: *szennyező anyagok*. Az AkH. 112. pontjának 1. bekezdése szerint minőségjelzős szerkezet (milyen anyag? – olyan anyag, amely szennyez), ezért indokolt a különírás. De megakadhatunk a szabály egyik kulcsszaván: „alkalmi”, tehát a különírás az alkalmi minőségjelzőre vonatkozik. Az állandósult, összeforrott kapcsolatokra a 2. bekezdés utal, s ekkor már az egybeírás fogadható el. Ha megnézzük az 1. bekezdés példának idézett összetételeit, azok hozzá képest igencsak alkalmiak: *dolgozó nő, izzó fém, közvetítő javaslat, parancsoló hang, sajgó térd, eltérő vélemény, kiváló termék*, (az újoncokat) *kiképző tiszt*. Természetesen különírandó a következő mondatban: *Az erdőket szennyező anyagokat évente többször elszállítják*. Megfontolandó, javasolható viszont az egybeírás akkor, ha például ipari, vegyi eljárásokban eltávolítják a *szennyezőanyagot* a fémekből, nemesfémekből, ötvözetekből. Kérdés tehát: a gyakori használat miatt nem forrott-e össze, nem írhatjuk-e egybe, mint ahogy a környezetvédelem szakemberei érzik. Egy másik indoklás szerint az anyagtudomány megkülönbözteti azokat a szennyezőanyagokat, amelyekkel a kívánt tulajdonságok elérhetőek, és amelyek elválaszthatatlanul beépülnek az adott anyagba.

Ugyanennél a szabálynál maradva, a másik gond az, hogy bizonyos esetekben nehéz eldönteni a szintaktikai kapcsolat fajtáját: minőségjelző vagy határozó. Csak árnyalatnyi különbség van az MHSz. következő három példája között is: *szemléltető szöveg*, *szemléltető ábra* – *szemléltetőeszköz*. Az AkH. 112. pontjának 1. bekezdése értelmében az első szókapcsolat különírását ezzel a kérdéssel és válasszal bizonyíthatjuk be: milyen szöveg? – olyan szöveg, amely szemléltet. De elemezhetjük határozói (esetleg jelentéssűrítő) viszonynak is: olyan szöveg, amellyel szemléltetünk (valamit a tanítási órán), így azonban már egybeírandó, s ezt a 112. pont 2. bekezdése mondja ki. Az iménti példasornál még egyértelműbb a *bemutatóóra* és a *bemutató tanítás* (MHSz.) szembeállítás. Analóg példáknak tűnnek, és azonos módon kellene őket írni. Dobsonyi Sándor további ellentmondásokat vett észre az MHSz.-ben. Szembetűnő a *véradó központ* és a *bevásárlóközpont* kettőssége, de nem egészen tiszta az *ellenálló képesség*, *hővezető képesség* különírásának indoka éppen azért, hogy ezekben határozói viszonyt elemezhetünk (*ellenállásra való képesség*, *hővezetésre való képesség*). Velük szemben egybeírjuk az *áteresztőképesség*, *átfogóképesség*, *áthatalóképesség*, *befogadóképesség* összetételeket. Az *ellenőrző könyvben* (MHSz.) pedig az összeforrottság és a jelentésváltozás egyaránt érzékelhető (Dobsonyi 2003). Itt csupán a probléma fölvetésére vállalkozhattunk, valójában sokkal bonyolultabb összefüggésekről van szó, s ezeket érdemes bővebben megvizsgálni.

Nagybetűsítések

Általános jelenséggé, szinte fejlődési tendenciává vált a mai magyar írásgyakorlatban a nagybetűsítés, azaz a korábban kis kezdőbetűvel írt alakulatok csupa nagy kezdőbetűs írása (intézmények nem önálló, alárendelt egységeinek neve: *Eszterházy Károly Főiskola tanulmányi osztálya* – *Eszterházy Károly Főiskola Tanulmányi Osztálya*; rendezvények, programok, mozgalmak elnevezése: *környezetvédelmi szakírók és szakfordítók tanácskozása* – *Környezetvédelmi Szakírók és Szakfordítók Tanácskozása*; ünnepek, nevezetes napok: *anyák napja* – *Anyák Napja*; fontosabb kézikönyvek: *Magyar értelmező kéziszótár* – *Magyar Értelmező Kéziszótár*; hivatalos iratok: *vállalkozói igazolvány* – *Vállalkozói Igazolvány*; *személyi igazolvány*, de *Magyar Igazolvány*; dokumentumok: *Szervezeti és működési szabályzat* – *Szervezeti és Működési Szabályzat*; stb. Számos további esetről szólhatnánk még, amelyek részben belső fejlemények, részben idegen hatást tükröznek.)

Nehéz meghatározni az egyezmények, szerződések, stratégiák, programok, tervezetek elnevezésének írásmódját. Nyilvánvalóan címekről van szó, de kérdés, hogy állandó vagy egyedi címeknek tekintsük-e őket. Az állandó címek minden szavát – a kötőszó kivételével – nagy kezdőbetűvel írjuk (AkH. 197.), az egyedi címeknek viszont csak az első

szava nagybetűs (AkH. 198.). A szabályzat megfogalmazása szerint az állandó címek közé az újságok, hetilapok és folyóiratok tartoznak, az egyediek közé a költői művek, könyvek, értekezések, cikkek, képek, szobrok, zeneművek, műsorszámok. A szabályzat tehát ebben a kérdésben nem foglal állást, magam viszont úgy érzem, hogy az utóbbihoz áll közelebb az egyezmények, szerződések stb. fogalma. Ugyanezt találjuk a kiadványok egy részében, például az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent kötetben: *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, A regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája, Hágai ajánlások* (Balázs 2001: 38).

Ezzel szemben már korábban is érvényesült az a gyakorlat, hogy a történelmi jelentőségű dokumentumokat nagybetűvel írták: *Függetlenségi Nyilatkozat, Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*. Két más jellegű esetben az AkH. 10. kiadásának 125. és 135. pontja – részben a hagyományra hivatkozva – megengedi a nagy kezdőbetűket (*Magyar Szóféjtő Szótár, Halotti Beszéd*, illetve *Nagy Honvédő Háború, Nagy Októberi Szocialista Forradalom*). Ez tehát kiskaput jelentett már korábban is, és mindebből az következne, hogy a fontosnak tartott megnevezéseket, címeket emeljük ki a nagy kezdőbetűkkel. De hogy mit tekintünk fontosnak vagy kevésbé fontosnak, nem objektív mérce. Manapság már az újabb nemzetközi dokumentumok minden szavát gyakran nagy kezdőbetűvel írók. Sokszor egyértelműen angol hatásáról van szó, s ez kérdésként merült föl a gödöllői konferencián is a következő példákkal: *Convention on Biological Diversity – Biológiai Sokféleség Egyezmény, Biodiverzitás Egyezmény* (esetleg: *Egyezmény a Biológiai Sokféleségről/Diverzitásról*); *Kyoto Protocol – Kiotói Egyezmény*. Nem látván meggyőző indokát a nagybetűsítésnek, inkább a következőképpen ajánlom: *Biológiai sokféleség egyezmény, Egyezmény a biológiai sokféleségről*. Szintén kérdéses a csupa nagy kezdőbetűs írásmód a következő, európai uniós rendeletek, megállapodások magyar nevében: *Common Agricultural Policy – Közös agrárpolitika, Közös Agrárpolitika* (?); *General System of Preferences – Általános kedvezmények rendszere, Általános Kedvezmények Rendszere* (?). S ha a *Regional Development* magyar megfelelője a kisbetűs *térségfejlesztés* vagy *regionális fejlesztés*, akkor fölvetődhet az előző két alakulat hasonló írása: *közös agrárpolitika, általános kedvezmények rendszere* (Dróth 2000: 294). A szakfordítókra felelősség hárul, hogy a dokumentumok címét mindig egységesen, azonos formában írják, ezért is szorgalmazzák a normatív szabályozást.

A helyes írásmód megállapításának alapja, hogy tisztában legyünk a dokumentum pontos nevével, és elkülönítsük a közkeletű, ám nem hivatalos megnevezésektől, a rövidített alakoktól. Kiváló példa erre a sokat emlegetett *római szerződés*, amely általában nagy kezdőbetűs (*Római Szerződés* vagy *Római szerződés*), pedig nem ez a hivatalos neve. Az utóbbi formula: *Szerződés az Európai Unióról*. Ennek tudatában a *római szerződés* helyesen kis kezdőbetűkkel írandó, annál is inkább, mert nem is egyedi név, mivel több szerződést kötöttek az olasz fővárosban. A hiteles szakmunkák – többes számban – *római szerződésekről*

szólnak. A nagybetűsítés terjedését mutatja, hogy a KHSz. mégis a *Római Szerződés* formát tartalmazza. Ugyanez vonatkozik a *maastrichti szerződésre* (KHSz. *Maaastrichti Szerződés*).

Hazai viszonylatban fontos dokumentumok a Magyar Országgyűlés által alkotott törvények, ezek címében – a Magyar Közlöny tanúsága szerint – mégsem nagy kezdőbetűs minden szó (1996. évi LIII. törvény a természet védelméről; in: Magyar Közlöny 1996. 53. sz.). Másféle nagybetűsítéssel találkozunk, mégpedig a törvények kiemelt tagolásában: *I. Cikk – II. Cikk – III. Cikk; I. Fejezet – II. Fejezet – III. Fejezet; I. Rész – II. Rész – III. Rész*; stb. Ha a nem számmal kezdődő címeknek csak az első szava nagy kezdőbetűs, akkor a következőképpen lenne logikus a cikkek, fejezetek és részek tagolásának helyesírása: *I. cikk – II. cikk – III. cikk; I. fejezet – II. fejezet – III. fejezet; I. rész – II. rész – III. rész*. Ám mégsem tévedésről van szó, hanem tudatos eljárásról, mert a nagy kezdőbetűs írásmódot a szövegen belül is megőrzik: „a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény XV. Fejezetének VII. és VIII. Címében, illetve a XVI. és XVIII. Fejezetekben meghatározott bűncselekmény miatt” (Magyar Közlöny 2001: 11598). Úgy tűnik tehát, hogy a jogszabályok, törvények helyesírásában az általános szabályoktól eltérő gyakorlat alakult ki. Mivel nem ez az egyetlen ilyen szakterület, érdemes a szaknyelvi írásváltozatokkal külön is foglalkozni.

Szaknyelvi írásváltozatok

Sajátos jelenség, amikor elválik egymástól a köznyelvi és a szaknyelvi alakulat írásmódja. A külső szemlélő számára azonos kifejezésekről van szó, mégis egyes tudományterületek művelői más formában írnak bizonyos terminusokat, mint azt a normatív helyesírási szabályozás ajánlja. Erre láttunk példát az imént is a magyar törvények hivatalos közlönybeli gyakorlatából, korábban pedig a hat szótagnál hosszabb többszörös összetételek kötőjeles tagolásáról szóló fejezetben a *tantárgy-pedagógia*, valamint a *valószínűség-számítás* kötőjel nélküli írásával, és ugyanilyen jellegű az Országgyűlésben tárgyalt példasor (*munkaerő-piaci – munkaerőpiaci* stb.) is. Most visszatérünk a parlamenti vitához, és az előző pont folytatásaként a nagy kezdőbetű szerepét vizsgáljuk tovább más megvilágításban.

A képviselők elé került a törvények és rendeletek szövegében szereplő *kormány/Kormány* helyesírása is. A törvények helyesírását véleményező szakemberek kifogásolták a *Kormány* nagy kezdőbetűs írásmódját (Bodnár 2002). Az AkH.188. d) pontja ad útmutatást ebben a kérdésben. Ha az intézménynév teljes formája helyett csak az intézmény típusát használjuk, kis kezdőbetűt írunk: *Földrajztudományi Kutatóintézet*, de: *a kutatóintézet kidolgozta*. Majd így folytatódik a szabály: „Csak néhány kivétel van: *az Akadémia* (= Magyar Tudományos Akadémia), *az Opera* (= Magyar Állami Operaház) stb.” Visszatérve a kérdéshez, a teljes forma, a hivatalos tulajdonnév: a *Magyar Köztársaság Kormánya*. A jogi szaknyelvben,

a jogszabályok szövegében azonban régóta természetes jelenség a nagybetűsítés, amikor valamilyen hosszabb alakulatot egyszavas megnevezéssel rövidítenek: *A szerződő felek, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke és a Szlovák Köztársaság miniszterelnöke (a továbbiakban Felek), megállapodtak az alábbiakban.* A törvények, rendeletek szövegében elfogadható a nagybetűs *Kormány* és más nagybetűs megnevezés mint a jogi szaknyelv jelentéstöbbletet hordozó eleme, a köznyelvi írásmódban azonban nem látni indokát az ilyen nagybetűsítésnek.

A földrajz- és a történelemtudomány területére áttérve, az MHSz. tartalmazza a *Neander-völgy*, *Neander-völgyi* alakokat, amelyek megfelelnek a tulajdonnévi előtagú földrajzi nevek 176. b) szabálypontjában foglaltaknak. Kérdés, hogy az ősembert a földrajzi névből vezessük-e le, ahogy az szabályosnak tűnik, vagy pedig kötőjel nélkül írjuk: *Neandervölgyi ősember* – *neandervölgyi ősember*. Az utóbbi formával a régészeti, történettudományi szakmunkákban találkozunk. Tekinthető hagyományosnak, hiszen a XX. század első felében valóban így írták, de a kötőjel elhagyása az egyszerűsítés elvével is magyarázható, melyre analóg példa a kötőjeles földrajzi nevekből létrejött kötőjel nélkül írandó utcanév (*Tábor-hegy* – *Táborhegyi út*; AkH. 182.) vagy a *Gellért-hegy* – *Gellérthegy*, *Margit-sziget* – *Margitsziget* stb. [természetföldrajzi név 176. b) – városrésznév 175. b)] kettőssége. Megjegyzendő, hogy a HTSz. a *neander-völgyi ember* alakulatot tartalmazta. A kérdés tehát: el lehet-e térni az MHSz. ajánlásától? Szaporítható-e tovább az ilyen kettősségek száma? Ha helyesírásunk egységét tartjuk szem előtt, akkor nem, de ha tiszteletben tartjuk a szaknyelvi hagyományt, akkor igen.

Saját területünkön, a nyelvi fogalmak körében is találunk gondot okozó alakulatokat: *idegen nyelvi lektorátus*, *idegen nyelvi vizsgaközpont*, *idegen nyelvi könyvtár* (tulajdonnévként is, csupa nagy kezdőbetűvel), illetőleg *nyelvvizsga-bizonyítvány*. Az egyértelmű szabály (AkH. 108. és 129.) ellenére meglehetősen elterjedt a helytelen írásmód még a felsőoktatási intézmények lektorátusainak hivatalos nevében (és másutt), illetőleg a hivatalos nyelvvizsga-bizonyítványok nyomtatott szövegében, címében (*idegennyelvi lektorátus*, illetve *nyelvvizsga bizonyítvány*) is. Ezek a kifejezések is egy bizonyos szaknyelvi változathoz kötődnek, és a jelek szerint az illetékesek nehezen győzhetők meg az AkH.-ban és az MHSz.-ben is szereplő írásmód alkalmazásáról.

Ékezetek elmaradása tulajdonnevekben

Jogkövetkezménye miatt az előzőekben taglaltaktól lényegesen különbözik az utolsó, mellékesnek tűnő kérdés. A hivatalos iratnak minősülő áramszámlákon a magyar fogyasztók nevét nem a magyar helyesírási szabályok szerint tüntetik föl: a magánhangzókon ékezetet, mellékjelet nem alkalmaznak (*Zimanyi Arpad*), mégpedig a számítógépes programra való hivatkozással. Itt már a helyesíráson túlmutató, jogi következményekről is beszélhetünk.

Semmiképpen sem lenne szerencsés, ha a nyelvi globalizáció és az EU-csatlakozás efféle buktatókkal járna. Annak sem örülhetünk, amikor a televízióban Magyarországról külföldre is sugárzott nemzetközi sportmérkőzések feliratozását mi magunk angolosítjuk el az előzőhöz hasonló módon, az ékezetek elhagyásával és a szórend megváltoztatásával (*Eva Kovacs*).

Összegezés

A szaknyelvi helyesírás gondjai abból adódnak, hogy az egymástól igen nagy mértékben különböző tudományterületek kifejezőkészlete, fogalmi rendszere is lényegesen különbözik. A helyesírás általános szabályai nem mindig tűnnek elégségesnek a sajátos alakulatok leírására. A sokféleségben valóban útmutatásra van szükség, de ez csak úgy lehetséges, ha az adott terület kiváló ismerői együttműködnek a helyesírás szakembereivel. Mivel nem beszélhetünk általánosságban a szaknyelvről, külön-külön kell megvizsgálni a terminológiákat, nem is csupán szókészletüket, hanem helyesírásukat is. Ennek az összetett nyelvstratégiai feladatnak, a szaknyelvi tervezésnek – illetve részeként a helyesírás-tervezésnek – korunk követelményeihez igazított alapelveit és céljait az utóbbi években körvonalazták. Az MTA 1997-ben rendezte meg a Tudomány és magyar nyelv című tanácskozást, amely az elméleti alapok kidolgozásában segített (Fábián 1999: 74; Szépe 1999: 119). A gyakorlati munka és a szaporodó eredmények az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának is köszönhetők (Nyr. 2002: 253–5), és jelentős kutatások folynak a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja keretében (Balázs 2002). Ahogy a szaknyelvek kifejezőkészlete folyamatosan változik, ugyanúgy jelentkeznek újabbnál újabb nehézségek azok leírásában. A szétartó fejlődés ellenére a szaknyelvi helyesírás-tervezésnek az egységesség követelményét kell szem előtt tartania.

Irodalom

- AkH. = *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1984.
- Balázs Géza 2002. Magyar nyelvstratégia. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarország az ezredfordulón*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Bodnár Lajos 2002. Megvédte nagybetűjét a kormány. *Magyar Hírlap*, 2002. november 23.
- Császár Ákos 2002. Angol eredetű hibák a magyar matematikai szaknyelvben. In: Balázs Géza (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 101–103.
- Dobsonyi Sándor 2002. Az alárendelő szóösszetételek néhány sajátos típusáról – a helyesírás szemszögéből. In: Balázs Géza (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 116–123.

- Dobsonyi Sándor 2003. Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásának mérlege. In: Bozsik Gabriella – Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírásunk időszzerű kérdései a 21. század kezdetén*. Líceum Kiadó, Eger. 34–65.
- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! *Magyar Nyelvőr* 124: 287–297.
- Fábián Pál 1999. A nyelvművelés feladatai. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest. 73–78.
- Grétsy László 2002. A szaknyelvek megújításáért. *Magyar Nyelvőr* 126: 275–283.
- Grétsy Zsombor 2001. Az orvosi szavak írásának általános szempontjai és lehetőségei. *Magyar Orvosi Nyelv* 34–35.
- KHSz. = *Közgazdasági helyesírási szótár*. Szerk. Bárányiné Szabadkai Éva – Mihalik István. Tinta Kiadó, Budapest. 2002.
- Kis Ádám 2002. Egy könyvkiadó a magyar számítástechnikai szaknyelvért. In: Balázs Géza (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 281–286.
- MHSz. = *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1999.
- Szaknyelvi konferencia. Az 1992. november 6-i tanácskozás anyaga. *Magyar Nyelvőr* 117: 549–614.
- Szépe György 1999. Szakemberek és beszélők együttműködése a magyar nyelv jelenével és jövőjével kapcsolatos kérdésekben. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest. 124.

Megjelent: *A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból*. *Magyar Nyelvőr* 127: 13–23. (2003) <http://nyelvor.c3.hu/period/1271/127103.pdf>

NORMA – KODIFIKÁLÁS – NYELVI VÁLTOZÁS

Az 1980-as évek második felétől egyre élénkebb eszmecsere bontakozott ki többek között a norma, a sztenderd és a kodifikálás kérdéskörében. A tényfeltárás és a tisztázó viták folyamatában rendkívül fontosnak tarthatjuk azokat a megnyilatkozásokat, amelyek a határon túli magyarság nyelvi helyzetét szem előtt tartva új elemekkel gazdagították az anyaországi nyelvészek disputáját. Az 1992-es budapesti nyelvművelő konferencián külön szekció foglalkozott a kisebbségi lét nyelvi gondjaival. Itt is (Péntek 1993: 482–485), majd a későbbi előadások és publikációk során is mindig érdemes volt figyelniük Péntek János professzor úr felelősségteljes és megfontolt gondolataira, amelyek az erdélyi magyarság helyzetéből kiindulva az összmagyarság szempontjait is figyelembe vették (pl. Péntek 1994: 133–144). Ilyen megnyilatkozásoknak lehettem magam is tanúja az Erdélyi Anyanyelvápolók Szövetségének Árkoson megrendezett 1998-as konferenciáján, amelyen szíves meghívására vehettem részt. Ezen a tanácskozáson többször szóba került az oktatás, az anyanyelvi nevelés meghatározó volta. De hogy továbbra is a személyes emlékeknél maradjunk, az egri anyanyelv-oktatási napokon két alkalommal – 1994-ben és 1996-ban – bővebben kifejtette véleményét erről a kérdéskörrel (Péntek 1994: 41–51; Péntek 1996: 33–40).

Több munkája a nyelvi változásokból kiindulva visszatér a kodifikálás értelmezéséhez, újraértelmezéséhez. *Gondolatok a magyar nyelv mai helyzetéről* című tanulmányában fölteszi a kérdést: „[...] egyáltalán lehetséges-e tudatos beavatkozás a nyelv szerves, öntörvényű életébe? Ez a kérdés egyaránt lehet kérdve tagadó és kérdve állító.” Majd így folytatja: „Nincs sztenderd változat kodifikáció nélkül, a kodifikáció pedig nem valamely nyelvi állapot örök időkre szóló rögzítése. Engednie kell az élő nyelv nyomásának, és ki kell terjednie az új, akár idegen nyelvi formákra.” (Péntek 1998: 47)

Az oktatás hagyományai, lehetőségei és esélyei a határokon túl című – imént már említett – egri előadásában arról is értekezett, hogy milyen legyen a nyelvi szabályozás: „A norma, a kodifikálás [...] az élőnyelv színes, változatos nyelvi rétegek és regiszterek, sőt régiók szerint eltérő, de mindannyiunkat gazdagító változatainak a kodifikálása” (Péntek 1996: 39). A mai helyzet azonban nem ilyen: „A magyar sztenderd a túlzott egységesítés következtében szűk és merev. Hogy mindez így alakult, abban nagyon sok tényezőnek volt szerepe: többek között éppen az államnemzeti ideológiának, az akadémiai szabályozás túlzásainak, az anyanyelv-pedagógia korszerűtlen nyelvszemléletének, amely elutasította vagy ellenségesen kezelte a változatokat [...]” (Péntek 2002: 384). A túlzó kodifikáció és a rossz iskolai gyakorlat következményeire más helyütt is felhívta a figyelmet (Péntek 2003: 278).

A kiutat keresve Péntek János a következőket vázolta fel: „És hol maradnak a nyelv-művelők, a nyelvi tervezők? Minden stratégia, tervezés csak az ő szakmai munkájukra, tapasztalatukra, tudásukra épülhet. Rájuk vár a pontos, viszonylag egyértelmű diagnózis: a magyar nyelv állapotának, mozgásának szakszerű leírása, újabb kézikönyvek és tankönyvek megírása, az eltérő helyzetekre alkalmazott oktatási módszerek kidolgozása. Azaz a magyar nyelv, a magyar nyelvhasználat állandó karbantartása. Eredményre vagy netán sikerre csak akkor számíthatnak, ha maga a társadalom, a közösség is fogékonnyá válik a nyelvi kérdések, gondok és veszélyek iránt.” (Péntek 1998: 49)

Diagnóziskészítés, a magyar nyelv állapotának, mozgásának leírása – ehhez kívánok rövid elemzéssel hozzájárulni úgy, hogy a mai magyarországi nyelvhasználat újabb jelenségei közül választottam egyet.

A nyelvhasználat módosulásának sajátos esete egyfelől az igék tranzitivitásának megváltozása: a tárgyatlan igék tárgyassá válása, illetőleg ennek a fordítottja, másfelől a határozói vonzatok módosulása. Ami a tranzitivitást illeti, vizsgálataim szerint a tárgyassá válás tűnik gyakoribbnak – ennek fordítottját kevesebb példa szemlélteti. Mindezek nem tartoznak a leggyakoribb jelenségek közé, és nem is túl feltűnőek, így érthető módon könnyen elkerüljük a közfigyelmet, növekvő számuk miatt mégis érdemes velük foglalkozni.

Nyelvművelésünk korábban sokszor jelezte, hogy bizonyos igék határozóragos vonzatát kezdi felváltani a tárgy ragja: *előfizet az újságra* – *előfizeti az újságot*, *felügyel a vizsgálóra* – *felügyeli a vizsgát*, *lekésik a vonatról* – *lekési a vonatot*. A tárgyragos változat manapság már egyre megszokottabb. A *Magyar értelmező kéziszótár* három és fél évtizeddel ezelőtti első kiadása még csak a határozóragos formákat tartotta elfogadhatónak, a 2003-as új kiadásban viszont a következőképpen módosult a megítélés: az *előfizet valamit* „bizalmas” minősítést kapott a korábbi helytelenítő csillag (*) helyett; a *lekésik valamiről* és *valamit* egyenrangú változatként szerepel, míg az utóbbi „vulgáris”-nak (!) minősített az első kiadásban. Némileg bonyolultabb a *felügyel* ige kérdése. Az 1972-es kiadás tárgyatlan igeeként csak a határozóragos vonzatot tüntette föl. Az új fejleményként megjelent tárgyragos változat jelentéskülönbséget is magával hozott: „intézményt, céget stb. hatáskörébe tartozón figyelemmel kísér, irányít. *A MÁV-ot a közlekedési tárca felügyeli.*” A *Nyelvművelő kézikönyv* (1980–1985) *tárgyatlan igék tárgyassá válása* címmel az előbbieken kívül hasonlóan tartja a *megválaszol a kérdésre* – *megválaszolja a kérdést*, *betekint az iratokba* – *betekinti az iratokat* kifejezéseket, egyszersmind újszerűnek, szokatlanak, idegen mintát követőnek minősíti őket (II: 974). A *Nyelvművelő kéziszótár* (1996: 2005) szerint viszont már nem hibáztathatók az utóbbi, tárgyragos szerkezetek.

Hasonló vonzatváltást tapasztalhatunk két olyan igénkkel kapcsolatban, amelyek a sajónyelvben igen gyakoriak. Ilyen mondatokat olvasunk és hallunk újabban: *A miniszterek megállapodtak a jövő évi költségvetés sarokszámairól.* – *A tárgyaló felek megegyeztek a diplomák honosításáról.* A mai köznyelvben mindkét igehez a *valamiről* kapcsolódik természetesebben.

Hagyományosan viszont a *-ban*, *-ben* ragot használták, azaz *megegyeztek a diplomák honosításában*. Idősebb újságírók, szerkesztők, korrektorok érzékenyek erre a kis különbségre, és továbbra is ragaszkodnak az utóbbi fogalmazásmódhoz.

Ezek a kettősségek a XX. században hosszabb idő alatt alakultak ki, további példáink viszont az utóbbi egy-két évtized nyelvhasználatának módosulását tanúsítják. Szemünk előtt zajlott le a *kommunikál* ige jelentésének és vonzatszerkezetének átalakulása. Naponta tapasztalhatjuk, hogy a korábbi szaknyelvi kifejezés egyszerű köznyelvi szavakat helyettesít: *mond*, *kijelent*, *bejelent*, *kifejez*, *közl*, *jelez*, *nyilatkozik*. Egészen friss fejlemény, hogy a mindeddig tárgyatlan *kommunikál* ige tárggyal is bővül: *A kormány azt kommunikálja a választóknak, hogy ...* Ennek az újszerű használatnak az egyik oka benne rejlik az iménti felsorolásban: a szó rokon értelmű magyar megfelelői tárggyal bővíthető, tárgyas igék: *azt mondta*, *kijelentett valamit*, *kifejezte sajnálatát*. Elősegíthette a tárgyasá válást az angolból származó sajtónyelvi tükörfordítás, mivel a forrásnyelvi *communicate* tranzitív.

Ugyancsak feltételezhetünk némi idegen hatást a *túlél* vonzatvesztésében. Korábban kizárólag tárggyal együtt használtuk: *túlélte a balesetet*, *túlélte a megpróbáltatásokat*. Manapság viszont a tágabb jelentésű angol *survive* fordításaként akkor is ezt a magyar megfelelőt alkalmazzák, amikor eredetileg más megoldás volt szokásos: *A 26 hetes koraszülött általában túlél*. Itt hagyományosabb az *életben marad* kifejezés, máskor viszont *a fennmarad* illik a mondatba: *Ez az endemikus faj a mostoha körülmények között is évezredek óta túlél*.

A vonzatváltás következő esetében az eredetileg igeikötő nélküli formákhoz utóbb igeikötő társul, ezzel együtt tárgyasá válnak: *elnököl az ülésen* – *leelnökli az ülést*, *reagál valamire* – *lereagál valamit*. Az igeikötő elhagyásával is módosulhat a nyelvtani szerkezet. Sajtónyelvi rövidülést találunk ebben a címben: *A minisztérium nem szívárogtat*. (Mármint *nem szívárogtatja ki a híreket*.) Következő idézetünk szintén igeikötővel a megszokottabb: *Nem mindegy, hogyan közelítjük a problémát*. A manapság előforduló *közelít valamit* szerkezetvegyülés eredménye: *megközelít valamit*, illetőleg *közelít valamihez*, tehát itt is a tárgy változik a határozóval. Szintén a hírekben tűnik föl a tárgyi bővítményét nélkülöző *aláír*: *A köztársasági elnök aláír*. Ismét a címmel szembeni alapkövetelmény, a tömörség okozza ezt a rövidülést, amelyet a szövegkörnyezetből és ismereteink alapján tudatunkban kiegészíthetünk: *... aláírta a törvényt*. A sporttudósításokban viszont újabb határozói vonzatot kap ez az ige. Az *aláír valakinek* jelentése: *sportoló (le)szerződik valamilyen egyesülethez*, pl. *Sarkadi aláírta a Fehérvárnak*.

A *cáfol* ige is használatos tárgyatlan formában: *Az ellenzék a tények elferdítésével vádolja a kabinetet*, *a kormány szóvivő azonban cáfol*. Itt is jellemző a címbeli sűrítés: *A miniszterelnök cáfol*. Részletesebb elemzést végeztem a Magyar Nemzeti Szövegtár (a továbbiakban MNSZ) interneten elérhető adatbázisa segítségével. Az ígét tartalmazó – véletlenszerűen kimutatott – 40 sajtónyelvi mondat alapján a következő eredmények születtek: 12 tárgyas

ige, 28 tárgyatlan. Az utóbbi csoporton belül érdekes lehet az is, hogy milyen szintaktikai vagy milyen mondathelyzetben található a tárgyatlan *cáfol*: 11-szer kiemelt pozícióban, címben tömörít (*A főváros is cáfol; Miklós Éva cáfol; Faragó Csaba cáfol*); 7-szer idéző mondatban, és ez a címbeli helyzethez hasonló kiemelés (*A polgármester cáfol: ...; A Globex cáfol: ...; Frunda György itthon cáfol: ...*); 4-szer mondatba, szövegbe beszerkesztve, az előzőektől eltérően ez nem tekinthető kiemelt helyzetnek. (*A magánnyomozó azonban cáfol, az egykori tiszthelyettes ...; Sohasem kerül sor igazunk bizonyítására, hisz minden cáfol, késik.*). A többi eset a tárgyatlan *rácáfol* elváló igekötővel.

Jelentésbeli és grammatikai kontaminációnak tulajdonítható az a sajátos szóhasználati változás, amely látszólag ugyanilyen jelenségnek, tárgyatlanná válásnak tűnik. Az új üzletek működését manapság mind gyakrabban a következő kiírás adja hírül Magyarországon: *Megnyitottunk*. Valójában két szerkezet keveredéséről van szó: *az üzlet megnyílt* (intranszítív ige) – *az üzletet megnyitottuk* (transzítív). Az idézett forma kizárólag többes szám első személyben fordul elő, tehát nem érvényes az egész paradigmásorra, azt mondhatjuk tehát, hogy minden szempontból (szemantikailag, grammatikailag és pragmatikailag) is kötött használatú, az említett egyetlen szituációra korlátozódik. A *Megnyitottunk* újszerű használatát az MNSZ adatbázisából nem sikerült kimutatni – ez is bizonyítja ennek a frissességét. (Vö. Balázs 2004: 4.)

Ahogy az eddigiek is mutatják, a nyelvtani szerkezetek, jelesül a vonzatok módosulása és tudatos módosítása egyaránt létezik. Az ilyen változások nemcsak felszíni jelenségek, mint szókincsünk bővülése új szavakkal vagy új jelentésekkel, hanem – grammatikai jellegüknel fogva – nyelvünk mélyebb rétegeit is érintik.

Az utóbbi néhány évben igen gyakorivá vált *regisztrál* szavunk. De nem pusztán elszaporodása, hanem jelentésének bővülése, vonzatszerkezetének változása és immár igekötős formáinak megjelenése is adathozható. 1972-es kiadású értelmező kéziszótárunk még csupán két jelentését ismeri: 1. 'jegyzékbe vesz'; 2. 'tényeket magyarázat, értékelés nélkül megállapít'. Az előbbi értelemben a hivatali nyelv ritkán használatos elemének minősíti a szótár, utóbbi jelentését pedig tudományosnak és választékosnak érzi. Érdekes módon ehhez képest nem változott a 2003-as bővített kiadás szócikke.

Árnyaltabban fogalmaz viszont az *Idegen szavak és kifejezések kéziszótárának* 1994-es kiadása, mivel a Bakos Ferenc szerkesztette kötet már öt jelentést különít el: 1. 'lajstromoz, bejegyezt'; 2. 'nyilvántart'; 3. '(magyarázat, értékelés nélkül) tényeket megállapít'; 4. 'felsorol, feljegyezt, rögzít' (műszer); 5. 'tudomásul vesz, jelzi, hogy tud róla'.

A szó mai jelentésének pontos meghatározásához tudnunk kell, hogy cégek, szolgáltatók manapság kedvezményeket nyújtanak azoknak, akik külön jelentkeznek felhívásukra, majd a kedvezmények igénybevitelére jogosító kártyát vagy igazolványt kapnak. Hasonló kezdeményezésekkel élnek a kereskedelmi egységek, a gyártók, a forgalmazók is, és ilyenkor bizonyos adatainkat szintúgy közölnünk kell. Az efféle bejelentkezést nevezik

újabban *regisztrálásnak* vagy *regisztrációnak*. Gyakran erre szólít föl a hirdetések szövege: *Regisztráljon és nyerjen!* Vizsgált szavunk korábban tárgyas ige volt: *regisztrálja az adatokat, a tényeket*; illetőleg mellékmondatban: *regisztrálta azt, hogy ...* Ezt közli róla értelmező kéziszótárunk mindkét kiadása. A hirdetésbeli felszólító mondat szerkezetét elemezve kiderül, hogy nem egyszerűen a fakultatív bővítmény elmaradásáról van szó: tárggyal nem is egészíthető ki az ige, legföljebb helyhatározós vonzattal.

Az MNSZ adatbázisa alátámasztja azt a feltételezésünket, hogy itt valóban új fejlemény a tárgyatlanná válás. Az ige kijelentő mód, jelen idő, egyes szám első személyű alakjára 86 előfordulást adott meg a keresőprogram, 187 milliónyi szövegszó átvizsgálása után. Közülük mindössze 8 esetben tárgyatlan a *regisztrál*, a többi mondatban a megszokott tárgyas szó-szerkezetekben áll: *20% bérkiáramlást regisztrál; sok jelentkezőt regisztrál; regisztrál minden pedagógust; minden telefonszámot regisztrál; regisztrál minden hallgatót.*

Ebben az átalakulásban joggal gyaníthatjuk az angol nyelv hatását, mert ott az ige tárgyas és tárgyatlan egyaránt lehet. Ez a latin eredetű és formájú szó most nem belső okokból, hanem jórészt multinacionális cégek, szolgáltatók angol nyelvből átvett fordításai révén szaporodott el, így érthető ez a módosulás. Ugyancsak anglicizmust vélelmezhetünk abban, hogy a *regisztrálás* magyar képzője helyett a latinos végződéssel (*regisztráció*) találkozunk (vö. angol: *registration*).

Térjünk még vissza a szó értelmezéséhez! Az egyik szolgáltató írásos tájékoztatója kifogástalanul megmagyarázza, hogy szabályzatuk szerint mi tekinthető regisztrációnak: „Valamely Partner előfizetőjének saját néven történő önkéntes belépése a programba, amelynek során a Program feltételeit elfogadja, és egyedi azonosítót kap.” Némileg különbözik ettől a *hozzáregisztráció*: „Valamelyik Partner előfizetőjének önkéntes belépése a programba, amelynek során a Program feltételeit elfogadja, és egyedi azonosítót nem kap. Ekkor a Program Ügyfele a különböző Partnereknél nyilvántartott szerződéseit a már meglévő egyedi azonosítóhoz *hozzáregisztrálhatja*.” (A nagybetűsítés itt a hivatalos nyelv sajátossága.)

Következzenek további példák, bemutatva egyfelől a tárgyatlan használatot, másfelől pedig a határozós vonzatok előretörését:

Ügyfeleink fogyasztóazonosítójuk megadásával *regisztrálhatnak*. (Korábbi nyelvtani szerkezettel: *regisztráltathatják magukat*.) – Minél előbb *regisztrál*, annál hamarabb jut hozzá a kedvezményekhez. – Küldd be a kupakban található részvételi kódot a [...] számra, és *regisztrálunk* az éppen aktuális nyereményre. – Ha december 31-ig *regisztrál a programba*, ajándéksorsoláson vesz részt. (Ez a két határozós vonzat – *-ra*, *-re*; *-ba*, *-be* – egyre szilárdabban társul az igehez.) – Valamennyi előfizetését egy programazonosító *alá* tudja *regisztrálni*. (Ebben az esetben nem raggal, hanem az *alá* névutóval – ill. névutós főnévvel – van kifejezve a határozó.)

A *hozzáregisztrál* mellett vannak további igekötős változatok is.

Közülük az első létrejöttében a nyelvművelés által sokszor kifogásolt – de a befejezettséget érzékeltető – *le* igekötős alakok játszhattak szerepet. Talán a *leigazol*, *lejelent*, *leszervez*,

leadózik stb. mintáját követi a *leregisztrál*: A *leregisztrált* autókról az adóhivatal is értesítést kap. – A másik igekötős forma a *beregisztrál*: A *programba beregisztált* számlákon feltüntetésre kerül az adott számla után járó pontösszeg és az aktuális levásárolható pontegyenleg.

Most még nem tudhatjuk, hogy milyen sorsra jutnak ezek az új alakulatok. Mindenesetre érdekes, hogy a nyelvünkben fél évezreden át (1527. TESz.) változatlanul használt *regisztrál* igével alig egy évtized alatt ennyi minden történt. De az ilyesféle átalakulások is természetesnek tekinthetők a nyelv életében. „Nem őrizni: használni kell a nyelvet!” – vallotta Péntek János (1997: 10). A bemutatott jelenségek is a beszélők nyelvalkító szerepéről tanúskodnak.

Irodalom

- Balázs Géza 2004: Tárgyatlanná válás. *Édes Anyanyelvünk* 2004/3: 4.
 IdSz. = Bakos Ferenc (szerk.): *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. 1994. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 MNSz. = *Magyar Nemzeti Szövegtár*. www.nytud.hu/adatbazisok
 Péntek János 1993: Magyar nyelvi gondok Romániában. *Magyar Nyelvőr* 117: 482–485.
 Péntek János 1994: Normagondok Erdélyben (1793–1993). *Magyar Nyelvőr* 118: 133–144.
 Péntek János 1994: Anyanyelvű oktatás és az anyanyelv oktatása Erdélyben. In: *Anyanyelvi nevelés – embernevelés*. Országos Anyanyelv-oktatási Napok, Eger, 1994. júl. 4–7. MNyTK. 198. sz. Budapest, 1995. 41–51.
 Péntek János 1996: Az oktatás hagyományai, lehetőségei és esélyei a határokon túl. In: V. Raisz Rózsa (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. XII. Anyanyelvoktatási Napok*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Eger. 33–40.
 Péntek János 1997: Nem őrizni: használni kell a nyelvet! *Nyelvünk és Kultúránk* 10–17.
 Péntek János 1998: Gondolatok a magyar nyelv mai helyzetéről. *Magyar Nyelv* XCIV: 43–48.
 Péntek János 2002: Újabb magyar nyelvi fejlemények országhatáron innen és túl. In: Balázs Géza (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 Péntek János 2003: Többletek és hiányok. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE, Budapest. 278–281.
 TESz. = Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára* 3. Ö-ZS Akadémiai Kiadó, Budapest. 1976.

Megjelent: *Norma – kodifikálás – nyelvi változás*. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. I–II*. 2007. <http://www.sztanyi.ro/download/szta4-2.pdf>

LEGÚJABB ANGLICIZMUSAINK MEGÍTÉLÉSÉRŐL

1. Bevezetés

Az idegen szavak kérdésköre a 18. század közepétől fontos területe a magyar nyelvvelésnek. Ha csak a legutóbbi két évtized elveit és gyakorlatát vetjük össze a korábbi korszakok felfogásával, jelentős elmozdulásnak vagyunk tanúi. E helyütt legyen elég utalni a közelmúlt két, ilyen szempontból meghatározó anyagára, a Magyar Tudomány 1977-es vitasorozatára (összefoglalása: Zimányi 1988: 495), illetőleg a *Nyelvművelő kézikönyv* két kötetére (a továbbiakban: NyKk. I., II.). Az MTA Anyanyelvi bizottsága és Szaknyelvi Munkabizottsága által készített akadémiai vitairat bevezetője így fogalmaz: „Az idegen szavak mértéktelen, fölösleges elterjedése [...] gátolja a világos gondolatközlést és a megértést, tehát társadalmilag káros és veszélyes” (Benkő–Lőrincze 1977: 84). Az idegenszerűségek szaporodását többek között az egyre erőteljesebb megnevezési kényszerrel, az új eszközök megjelenésével, a szakmai göggel, sznobizmussal és a műveltség hiányával magyarázza (uo. 85–90). Nem minősítve az iménti megállapításokat, következzenek a mai helyzetkép felvázolása, ugyancsak minősítés nélkül.

2. Anglicizmus – latinizmus

Az 1990 utáni évtizedekben a latin szavak megújulásának vagy átvételének is tanúi vagyunk. A figyelemre méltó jelenség azonban sokszor az angol hatás rejtett formája. Ha összevetjük egymással a nyelvünkben már korábban is használatos latin elemet az angol hatásra újabban feltűnő és gyakoribbá váló lexémával, akkor sem alaki módosulás, sem különösebb jelentésváltozás nem figyelhető meg. Azonos jelentésről persze nem lehet szó, de az újabb fejlemény ugyanabba a jelentésmezőbe sorolható. Az egyébként ismert latin elem felújítására kiváló példa a *kvalifikációs verseny* jelzős szerkezet, illetőleg ennek a rövidebb formája, a jelentéstapadással létrejött *kvalifikáció*, mely az angol *qualification* (ill. *qualifying*) hatását mutatja. Csak az 1990-es évek legvégén kezdtek gyakrabban használni a magyar sporthírnyelvben, főleg a sydney-i olimpia selejtezőitől kezdve. A következő magyar megfelelőket váltotta föl: *minősítő verseny*, *osztályozó*, *válogató*, *selejtező mérkőzés*, *selejtező*. Részben szintén sport vonatkozású a *divízió* (ang. *division*; 'osztály, csoport, egység'). Szókapcsolatokban: *az amerikai*

profi kosárlabda-bajnokság keleti divíziója; a cég magyarországi divíziója; a vállalat áruforgalmi divíziója. Az *Idegen szavak és kifejezések kéziszótárának* 1994-es kiadása (a továbbiakban: IdSz.) még csak katonai szaknyelvi ('hadosztály') és tudományos nyelvi ('rendszerintani egység') jelentéseit tünteti föl. A bemutatott kifejezésekben jelentésbővülése mindenképpen angol hatás eredménye, ahogy azt a bő egy évtizeddel későbbi szótár is tanúsítja (Tolcsvai 2007).

A *transzparencia* (ang. *transparency*; 'átláthatóság, érthetőség') és a *transzparens* (német-ang. *transparent*; 'átlátható, világos, érthető') újabban nyelvészeti terminus is, pl. *a transzparencia elve a magyar szavakban; transzparens szó.* Az IdSz. ezt a jelentésárnyalatot nem tünteti föl; korábban a *transzparencia* fizikai, illetőleg kereskedelmi szakszó volt. A köznyelvben a *transzparens* főnévként ismert ('felirat; jelmondatos hordozható tábla'). Nyelvészeti szaknyelvi használatában valószínűsíthető az angol hatás (vö. Tolcsvai 2007).

Feltételezhető az angol hatás a következő szavak, kifejezések mai használatában, illetőleg gyakoribbá válásában, főleg, ha fordításról van szó: *akkreditáció, monetáris* (ang. *monetary*) *rendszer, fiskális politika (fiscal policy), regisztráció.* Különösen sok a latinra visszavezethető elem a számítástechnika nyelvén: *archívum* (gör.-lat.), *cella, dokumentum, format, formátum, ikon* (gör.-lat.), *importálás, installáció, karakter, kombináció, kompatibilitás, konvertál, korrektúra, kurzor, objektum, operátor, pozíció, rekord* ('feljegyzés', pl. *adatrekord*), *standard, tabulátor, virtuális, vírus.* Végső soron még a *fájl/file* is a latinból eredeztethető (lat. *filum*). A latinra visszavezethető legújabb anglicizmusaink: *absztrakt* ('kivonat'), *inkubáció* (programok inkubálása), *opció* (a számítástechnikán kívül bármely köznyelvi helyzetben 'lehetőség'), *releváns.* A latin köntösbe bújt újabb anglicizmusok számának gyarapodása azért fontos tényező, mert a klasszikus nyelv – évezredes múltja révén – biztos alapot jelent a nyelvünkbe való könnyebb beilleszkedésre. Igaz ez magára a hangalakra, valamint az egyes szavak toldalékolására, különös tekintettel a képzésre és a továbbképzésre is. Legutóbbi példáink tanúsága szerint a jelentésbővülés természetes velejárója az újabb átvételeknek.

3. Tükörszók

A tükörfordításokat korábbi nyelvművelésünk – az 1800-as évek második felétől egészen az 1950-es évekig – erőteljesen bírálta, jórészt germanizmusnak titulálva azokat (*beképzelt, betart* [szabályt], *ki van zárva – kizárt* [dolog], *kultúrház*). Az 1980-ban kiadott *Nyelvművelő kézikönyv* sokkal árnyaltabb képet fest az idegenszerűségekről, de a tükörszók keletkezését így ecseteli:

„Az anyanyelv és az idegen nyelvek elemei az emberek nyelvi emlékezetében sokszor összekeverednek, s öntudatlanul is keletkeznek tükörfordítások. Az így megszülető idegenszerűségek pedig mégsem annyira szembeszökők, mint az eredeti alakban átvett szavak: ezért észrevétlenebbül is terjednek tovább, s »fertőző« veszélyük nagyobb.” (NyKk. I. 955)

A korábbi szigorú megítélés mostanra jelentősen enyhült, ezt tanúsítja a *Nyelvművelő kézikönyvtár* (a továbbiakban: NyKsz. 207, 251). Újabb tükörszavaink egy része jól beleilleszkedik nyelvünkbe, és a nyelvhasználónak nincs is tudomása arról, hogy egy angol kifejezés magyar fordítása: *árnyékkormány* (shadow cabinet), *banánköztársaság* (banana republic), *célcsoport* (target group), *csapatépítés* (team building), *egészségtudatos* (health conscious), *időgazdálkodás* (time management), *légszák* (airbag), *költséghatékony* (cost efficient), *másság* (otherness), *minőségbiztosítás* (quality assurance) (Horváth 2010: 108). Jellemző rájuk, hogy (1) gyakran metaforikus szemléletűek, emiatt transzparenssek, világos jelentéstartalmúak, (2) sokszor jelentéstömörítő összetételt alkotnak (megítélésük változásáról vö. Keszler 2000: 332), (3) és körükben előfordul a képzőhalmozás is. Ugyanígy gyarapodnak a frazeológiai egységek tükörfordításai is: *csontváz a szekrényben* (skeleton in the cupboard), *földcsuszamlás-szerű győzelem* (landslide victory), *a jéghegy csúcsa* (tip of the iceberg), *tudásalapú társadalom* (knowledge-based society), *béna kacska* (odd duck) (Horváth 2010: 109); *el van havazva* (be snowed under), vagy a legújabbak egyike: *cseresznye a habostortán* (cherry on the cake; az angolban is új frazéma a *cherry on the ice* helyett; eredeti magyar változat: *hab a tortán*).

A tükörszerkezetek nyelvünkbe épülését mutatja a *-barát* (ang. *friendly*, ném. *freundlich*) utótagú összetételek szaporodása. Az 1990-es évek első felében nyelvművelésünk még idegenszerűnek tartotta ezeket (NyKsz. 60), mostanra viszont megszokottá váltak: *bőrbarát mosópor*, *családbarát iskola/munkahely*, *felhasználóbarát felület*, *szembarát képernyő*, *szívbarát margarin*, *utasbarát közlekedés*. (A jelentéssűrítő összetételek értelmezése: *bőrbarát* – 'bőrkímélő', *utasbarát* – 'az utasok számára kedvező').

A jelentésmegoszlással járó tükörfordításra példa az angol *internationalization* kétféle magyar megfelelője: a felsőoktatás szaknyelvében *nemzetköziesítés* (Fekete 2015), gazdasági, pénzügyi, jogi stb. vonatkozásban *nemzetköziesedés* használatos, pl.: *A magyarországi mikro-, kis- és középvállalatok nemzetköziesedése* (Mikesy 2013: 92), *nemzetköziesedő diaszpórapolitika*, *a családjog nemzetköziesedése* (Sík 2011: 167). Ugyancsak anglicizmus az *international students* fordításaként *nemzetközi hallgatókról* beszélni *külföldi hallgatók* helyett.

4. Helyesírás: a nyelvünkbe illeszkedés lépései

Helyesírási szabályzatunk 2015 szeptemberében megjelent 12. kiadása, illetőleg annak megújult szókészlete tükrözi azt a folyamatot, ahogy a nyelvünkbe áramló idegen szavak fokozatosan beépülnek szókészletünkbe, bizonyos esetekben megindulnak a jövevényszóvá válás útján.

Az újonnan kodifikált lexémák három csoportba sorolhatók: 1.) Új, idegenszerűen írandó szavak: *barbecue*, *campus*, *croissant*, *curling*, *hospice*, *lime*, *mousse*, *muffin*, *shake*, *puzzle*, *wellness*. 2.) Magyarosan és idegenszerűen írható alakváltozatok: *chat* – *cset*, *chatel* – *csetel*,

chips ~ *csipsz*, *gyros* ~ *gírosz*, *salsa* ~ *szalsza*, *snooker* ~ *sznúker*, *steak* ~ *szték*, *stroke* ~ *sztrók*, *pacemaker* ~ *pésczméker*, *spray* ~ *spré* ~ *szpré*. 3.) Fonetikusan írandó szavak: *dizájn*, *klaszter*, *lájkol*, *lúzer*, *szmájli*, *szuflé*, *szusi*, *sztracsatella*, *tréler*, *trendi*.

Példáinkból leszűrhetjük azt a megállapítást, hogy a helyesírás, illetve az írásmód nem feltétlenül tükrözi a jövevényszóvá válást. A fonetikus írásmód ugyan lehet a folyamat elindítója, de a magyaros forma oka lehet pusztán a bonyolultabb szókép egyszerűsítése (vö. *sztracsatella*).

5. Szóalkotásmódok

Új jelenség nyelvünkben az *e-mail* típusú szavak megjelenése. Valójában a rövidülés sajátos válfajával állunk szemben: a szókapcsolat (*electronic mail* – *elektronikus levél*) első eleméből csupán a kezdőbetű marad (*e-mail* – *e-levél*; újabban *email* is). Morfológiailag átmenet a rövidülés-rövidítés és a betűszó között; nevezhetjük félbetűszónak is. Igen gyorsan terebélyesedő szócsaládja alakult ki mind az angolban, mind pedig a magyarban: *e-banking* – *e-bank*, *e-commerce* – *e-kereskedelem*, *e-learning* – *e-tanulás*, *e-shopping* – *e-bevásárlás*, *e-passport* – *e-útlevél*. Hasonlóan: *e-adóbevallás*, *e-bíróság*, *e-kártya*, *e-közigazgatás*, *e-tankönyv*, *e-személyiigazolvány*. Az utóbbi az ún. mozgószabály alapján, a *házi feladat* – *kémia-házifeladat* analógiájára írandó (AkH.¹²: 141. b pont). A jelenség továbbfejlődéseként 2016 januárjában megjelent az *iCsekk* (internetes csekk).

Az angolban még gazdagabb példaanyaggal találkozunk: *m-commerce* (mobilkereskedelem, azaz mobiltelefonon folytatott értékesítés); *t-commerce* (interaktív televízióon folytatott értékesítés); *d-commerce* (digitális eljárással folytatott értékesítés). Az angol szaknyelvekben egyébként már korábban is léteztek hasonló alakulatok, melyeknek létrejötté az egyszerűsítés és a formalizálás igényével magyarázható. Példáink a lexikai-funkcionális grammatika (LFG) terminológiájából származnak:

a-functions(←*argument-functions*) ↔ *non-a-functions*,
d-functions(←*discourse-functions*) ↔ *non-d-functions*,
f-structure(←*functional-structure*).

Hazai szakirodalmunk is átveszi ezeket: *a-funkció*, *d-funkció*, *f-szerkezet* (Komlósy 2001: 53).

A különféle rövidítéseket kedvelő angolban gyakori a szóvegyülésnek az a fajtája, amelyet a *Magyar grammatika* szóösszerántásnak nevez (Keszler 2000: 337). Tipikus esetben az első szó előtagja és a második szó utótagja vonódik össze. Az angol nyelvben keletkezett újdonságok közül jó néhány használatos a magyarban is. Nyelvünkben az 1950-es évekre vezethető vissza a *motel* (*motorists* x *hotel*) és a *smog* (*smoke* x *fog*; az angolban 1905-ben

adatolták először). Újabb, nálunk is közkeletű megnevezés volt az 1990-es években a *cam-corder* (*camera* x *recorder*; hang és kép rögzítésére alkalmas felvevő). A két nyelvben morfológiaileg azonos a La Manche alatti vasúti összeköttetést biztosító műtárgy teljes (*Channel Tunnel* – *Csatorna-alagút*) és kontaminált (*Chunnel* – *Csalagút*) neve.

Az angolban számos alakulat jött létre a legújabb médiaműfajok megjelölésére: *advertorial* (*advertisement* x *editorial*), *docutainment* (*documentary* x *entertainment*), *docudrama* – *dramadoc* (*documentary* x *drama*), *faction* (*fact* x *fiction*), *infotainment* (*information* x *entertainment*), *infomercial* (*information* x *commercial*) (Dent 2005).

Szélesebb körben és nemzetközileg ismert a *workaholic* (*work* x *alcoholic*; munkamániás). A legújabbak közé tartozik a *bliki*, *bloki* (*blog* x *wiki*, *blog* x *website*, olyan blog, amelybe más is beleírhat), valamint a *memail* (*me* x *email*, „önajánló” levél, a küldő pusztán saját magára vagy cégére kívánja felhívni a figyelmet).

6. A főnevek neméről

Néhány ritkábban használatos idegen szavunk sajátos változást mutat: bizonyos főnevek esetében a mai magyar nyelvhasználat kezdi megkülönböztetni a személy nemét. Egyes foglalkozásnevekben, megszólításokban már eddig is megfigyelhető volt ez a kettősség: *doktor* – *doktornő*, *képviselő* – *képviselőnő*, *rendőr* – *rendőrnő*, *ügyész* – *ügyésznő*. A belső fejleményként is igazolható nyelvi tényhez járul hozzá az idegen szavak átvételéből, illetve használati szabályainak alkalmazásából fakadó hatás. Az okok messzire vezetnek, e helyütt legyen elég csupán röviden utalni a két nem társadalmi egyenrangúságát követő nyelvi egyenrangúságra, a „politikailag korrekt” (PC-) nyelvhasználatra. Egyenrangúság helyett valójában egyenrangúsítást kell mondanunk, hiszen ezt erősítő, ezt célzó folyamatnak vagyunk tanúi.

A hetvenedik életévüket betöltött egyetemi tanároknak adományozhatják a *professor emeritus* címet. Az *emeritus* melléknév jelentése a latinban: 'érdemes, kiérdemesült'. A megnevezés mindeddig férfiakra és nőkre egyaránt vonatkozott. A 2012-ben elfogadott új felsőoktatási törvény viszont már kettős alakot tartalmaz: *professor emeritus* és *professor emerita*.

Ugyancsak változófélből van a doktori fokozatszerzés előtt állók megnevezése. Eddig a *doktorandusz* fogalmába mindkét nem tagjai beletartoztak, újabban viszont itt is megjelent az alaki kettősség: *doktorandusz* – *doktoranda*. A korábbi tudományos minősítési rendszerben a *kandidátus* szintén egyalakú főnév volt: pl. a *nyelvtudomány kandidátusa* ('jelölt'-je). A szó nőnemű párja, a *kandidáta* nem volt közhasználatú, de sajátos hangulatú, egyedi előfordulásával találkozhatunk Kaffka Margit *Hangyaboly* című regényében az apácajelöltekre vonatkoztatva. Hivatkozhatunk még a *medikus* – *medika* alaki kettősségére is. Korábbi nyelvhasználatunkban kikristályosodott az a gyakorlat,

hogy összefoglaló megnevezésként, megszólításként a hímnemű forma szolgált, míg a személyre szabott, egyedi esetekben érvényesült a kettősség.

Nagy múltú *öregdiák* szavunkat mindinkább felváltja az *alumni* megnevezés. A korrekt nyelvhasználat fogalomkörébe talán nem illeszkedik bele tökéletesen az *öregdiák*, mindenekelőtt az összetételi előtag jelentéstartalma miatt. A váltás másik oka az idegen kifejezések magasabb – vagy annak vélt – presztízse, valamint a nemzetközileg is elfogadott és általános latin-angol forma. Hazai egyetemeken is terjed az *alumni*, *alumnitalálkozó*, *alumniszervezet*, *alumniszövetség*, *alumni*lap fogalma. A *doktorandusz*, *medikus* használatához hasonlóan az eredetileg fiút, férfit jelölő *alumnusz* összefoglaló értelemben mindkét nemre vonatkozott. Manapság megjelent női párja, az *alumna*, amely a középkori latinban ’fogadott lány’-t, illetve ’leánynövendék’-et jelentett.

Idegen szó belső – magyar – fejleményként is felvehet nőnemképzőt. Az eredetileg angol, de csakhamar közismert nemzetközi szóvá váló *blogger* (’blogíró, blogoló’, azaz a blog szerzője) magyar nyelvű internetes forrásaink szerint már társat is kapott a *bloggerina* személyében. A *bloggerina* nem pusztán a női blogírót, hanem a női témákat feldolgozó női blogolót jelöli, hangsúlyozva a nőiség tényét. A szó bizonyára a *balerina*, *kollegina* analógiájára született. Eredeti angol nyelvű szövegekben nem találni nyomát, ezért belső, magyar fejleménynek tűnik. Ugyanezt mondhatjuk el a *travellina* szóról: az angol *travel* – *traveller* (’utazó’), eredetileg mindkét nemre vonatkozó képzett alaknak a magyarban történt továbbképzése, nőneműsítése; egy női blog szerzőjének alkotása.

7. Vonzatváltás

A nyelvhasználat módosulásának sajátos esete a vonzatváltás, melynek két fő esete a határozói vonzatok módosulása, illetőleg az igék tranzitivitásának megváltozása. Az utóbbi évszázadban néhány ige határozós vonzata tárgyas vonzattá vált: *előfizet az újságra* – *előfizeti az újságot*, *felügyel a vizsgára* – *felügyeli a vizsgát*, *lekésik a vonatról* – *lekési a vonatot*.

Idegen hatásra bekövetkező újabb fejleményként néhány szavunk esetében megállapíthatjuk a tranzitivitás változását. Hirdetésekből ismerős a következő mondat: *Regisztráljon és nyerjen! Regisztrál* szavunk korábban tárgyas ige volt: *regisztrálja az adatokat, a tényeket* – ezt közli róla mindkét értelmező kéziszótárunk (ÉKsz.¹, ÉKsz.²). Iménti mondatunkban nem egyszerűen a fakultatív vonzat elmaradásáról van szó: tárggyal már nem is egészíthető ki az ige, legföljebb szabad bővítményként helyhatározóval (*regisztrál valahol*).

A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz.) adatbázisa alapján bebizonyíthatjuk, hogy valóban új fejlemény e szavunk tárgyatlanná válása. Az ige kijelentő mód, jelen idő, egyes szám első személyű alakjára 86 előfordulást adott meg a keresőprogram, 187 milliónyi szövegszó

átvizsgálása után (magyarországi és határon túli szövegek, többféle nyelvváltozat). Közülük mindössze 8 esetben tárgyatlan a *regisztrál*, a többi mondatban jól megszokott tárgyas szószervezetekben áll: *20% bérszámlát regisztrál; sok jelentkezőt regisztrál; regisztrál minden pedagógust; minden telefonszámot regisztrál; regisztrál minden hallgatót*. (www.mnsz.hu/adatbazisok)

Ebben az átalakulásban joggal gyaníthatjuk az angol nyelv hatását, mert ott az ige tárgyas és tárgyatlan változata egyaránt megvan. Mivel ez a latin eredetű szó most nem belső okokból, hanem jórészt angol nyelvből átvett fordítások révén szaporodott el, érthető ez a módosulás. Azért hivatkozunk a fordítások szerepére, mert multinacionális cégek, szolgáltatók hirdeteiben és tájékoztató szövegeiben látjuk ezt a szót. Ugyanezzel magyarázhatjuk azt is, hogy a *regisztrálás* magyar képzője helyett miért találkozunk annyiszor a latinos végződéssel (*regisztráció*): ebben szintén az angol közrehatását (*registration*) feltételezhetjük.

Hasonló a *kommunikál* ige jelentésének és vonzatszerkezetének átalakulása. Egyfelől, a korábbi szaknyelvi kifejezés megszokott köznyelvi szavakat helyettesít: *mond, kijelent, bejelent, kifejez, közöl, jelez, nyilatkozik*. Másfelől, a *kommunikál* ige nyelvünkben a legutóbbi időkig tárgyatlan volt, így csak alanyi ragozása létezett: *valaki* vagy *valami kommunikál*. Újabban viszont tárgyas igeiként is használatos, tárgyas ragozási sorral: *Ez a reklám azt kommunikálja a fogyasztóknak, hogy változtassák meg szokásaikat*. (Más megfogalmazásban: *Ez a reklám azt sugallja, üzeni, mondja, közvetíti...*) Vagy: *Az új kötvényárfolyamokat december 9-én fogjuk kommunikálni* (azaz nyilvánosságra hozni). A vonzatváltás részben idegen hatásra, tükörszerkezetként alakulhatott így – mivel az angol nyelvben vonzata a tárgy (*communicate something*) –, részben pedig tárgyas magyar szinonimái hatására (*közöl, közvetít, kifejez, mond, beszél, jelez, üzen, átad, sugall valamit*).

Ugyancsak idegen hatást feltételezhetünk a *túlél* – jelentésbővüléssel is együtt járó – vonzatvesztésében. Korábban kizárólag tárggyal együtt használtuk: *túlélte a balesetet, túlélte a megpróbáltatásokat*. Manapság viszont a tágabb jelentésű angol *survive* fordításaként akkor is ezt a magyar megfelelőt alkalmazzák, amikor eredetileg más nyelvi forma volt szokásos: *A 26 hetes koraszülött általában túlél* ('életben marad'); *Ez az endemikus faj a mostoha körülmények között is évezredek óta túlél* ('fennmarad').

8. Összegzés

Az anglicizmusok és más idegenszerűségek terjedését, illetőleg nyelvünkbe való gyors beépülését egyfajta „cunami”-hatásnak nevezhetjük. Ezzel a fogalommal egyrészt arra utalhatunk, hogy a szökőár sebességével terjedhet egy-egy újabb lexéma, ugyanakkor a szökőár sebességével akár be is épülhet a nyelvhasználatba. Másfelől a „cunami” szó

önmaga példázza ezt a folyamatot, mivel a 2004-es távol-keleti természeti katasztrófa idején a sajtó átállt a *szökőár* helyett a japán terminusra.

Az idegenszerűségek a nyelvi köztudatban mind jobban elvesztik idegen voltukat. A növekvő idegennyelv-ismerettel együtt nő az elfogadási szint, a nyelvi tolerancia. Ennek a megállapításnak azonban igaz a másik oldala is: manapság már nem központi kérdés az idegenszerűségek felismerése, azonosítása, még kevésbé azok elítélése. Végül azt is megállapíthatjuk, hogy az erőszakos vagy erőszakolt magyarosítás helyett természetes folyamattá vált a tükörszerkezetek nyelvünkbe való gyors beépülése.

Irodalom

AkH.¹¹ = *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás, tizenkettedik (példaanyagában átdolgozott) lenyomat. Magyar Tudományos Akadémia 2009. Akadémiai Kiadó, Budapest.

AkH.¹² = *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Magyar Tudományos Akadémia 2015. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Benkő Loránd – Lőrincze Lajos 1977. Az idegen szavakról. *Magyar Tudomány* 1: 84–95.

Dent, S. 2005. *The Language Report*. Oxford University Press, Oxford.

ÉKsz.¹ = *Magyar értelmező kéziszótár*. Pusztai Ferenc (főszerk.) 1972. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fekete Zsófia (szerk.) 2015. *A felsőoktatás nemzetköziesítése*. Kézikönyv. Tempus Közalapítvány, Budapest.

Horváth Péter Iván 2010. Fordítási eredetű változások a mai magyar nyelvben. In: Balázs Géza (szerk.) *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010*. Inter – Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest.

IdSz. = *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Bakos Ferenc (szerk.) 1994. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Komlósy András 2001. *A lexikai-funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához VII. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Mikesy Álmos 2013. A magyarországi mikro-, kis- és középvállalatok nemzetköziesedése. *Külgazdaság* 1. 92–120.

MNSz. = *Magyar Nemzeti Szövegtár*. www.nytud.hu/adatbazisok

- NyKk. = *Nyelvművelő kézikönyv I–II.* Kovalovszky Miklós (főszerk.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 1980–1985.
- NyKsz. = *Nyelvművelő kézisótár.* Grétsy László – Kemény Gábor (főszerk.) Auktor Kiadó, 1996.; Tinta Könyvkiadó, 2005, Budapest.
- Sík Endre (szerk.) 2011. *A migráció szociológiája 2.* ELTE TÁTK, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Zimányi Árpád 1988. Nyelvművelő cikkek sajtószemléje 1977. *Magyar Nyelvőr* 118: 4. 492–504.

Megjelent: *Legújabb anglicizmusaink megítéléséről.* Szaknyelv és szakfordítás 2016: 52–59.
<https://journal.uni-mate.hu/index.php/szsz/issue/view/393/101>

SZAKNYELVI ÉS SZÓKINCSVIZSGÁLATOK

SZAKNYELV ÉS NYELVI NORMA

Ebben a fejezetben a szaknyelvi terminológiát és szövegproduktumot nyelvészeti oldalról vizsgáljuk. Elméleti alapozásként mindenekelőtt elhelyezzük a szaknyelvet a nyelvváltozatok között, és meghatározzuk a sztenderdhez való viszonyát. A nyelvi tervezés tanulságainak figyelembevételével a nyelvhasználat jellemzői közül bővebben foglalkozunk a szakszókészlet alakításával, különös tekintettel az idegen szavakra és azok magyar megfelelőire, a szóalkotásmódok közül megvizsgáljuk a többszörös összetételeket, kitérünk alaktani-toldalékolási sajátosságokra és az igekötők szerepére. A számos grammatikai szövegjellemző közül bemutatjuk a funkcióigés szerkezeteket, és elemezzük a befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepét. Új, szabályozatlan jelenségeket kutatva szólunk az írásnormáról, azaz a helyesírásról is. Példáink több szaknyelvből származnak: vizsgáljuk a hivatalos és a jogi nyelvet, a minőségbiztosítás szókészletét, valamint felhasználjuk a természettudományok szaknyelvi szövegeit.

1. Norma és sztenderd

Köztudott tény, hogy a nyelv és a társadalom elválaszthatatlan egymástól, és nyelvhasználatunkat is társadalmi tényezők szabják meg. Ahogy a társadalom különböző rétegekre tagolódik – például nem, kor, iskolázottság, származás, a munkamegosztásban elfoglalt hely és még sok egyéb szempont szerint –, ugyanúgy tagolódik maga a nyelv, pontosabban a nyelvhasználat is. A beszélőnek tehát figyelembe kell vennie a társadalom mindenkori normáit, igazodnia kell azokhoz a csoportokhoz, amelyekkel kapcsolatba kerül. Nem elég egyetlen csoport szokásrendszerét ismerni, hiszen mindenki akár több szociális csoport tagja, és változó helyzetének megfelelően anyanyelvének különböző változatait kénytelen használni akár egyetlen nap is. Másképpen beszél valaki családtagjaival otthon, másképpen a munkahelyén vele egyenrangú kollégájával, megint másképpen a főnökével, és másképpen, ha valamilyen ügyet kell elintéznie egy hivatalban. Ezek között a különböző nyelvváltozatok között van olyan, amelyet a társadalom széles körben elfogad, elismer, mintának – korábbi terminussal normának – tart. A nyelvhasználat sokféleségében a korábbi felfogás úgy alkotott rendszert, hogy három fő csoportba sorolta a nyelvváltozatokat:

(1) normatív nyelvváltozatok (köznyelv, regionális köznyelv, szónoki nyelv; irodalmi nyelv, esszényelv, sajtónyelv stb.);

(2) területi nyelvváltozatok (nyelvjárások, dialektusok);

(3) társadalmi nyelvváltozatok (csoportnyelvek, szociolektusok). A szaknyelveken kívül az utóbbiba sorolták többek között az életkori nyelvváltozatokat (gyermeknyelv, diákn nyelv, ifjúsági nyelv) és a szlenget. A szaknyelvek elsősorban szókészletükben, nem pedig grammatikai sajátosságaikban különböznek a normatív nyelvváltozatoktól. (A nyelvváltozat, csoportnyelv, alnyelv és regiszter fogalmának árnyalt körülírását l. Kurtán 2003: 39–44.)

A hagyományos meghatározás szerint „nyelvi normának az írott és beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük. A nyelvi normát, az egész társadalom számára érvényes nyelvhasználati szabályokat a társadalmi megegyezés, a mindenkori nyelv szokás alakítja, alakította ki. Nem mindenkinek, nem is a többségnek a nyelv szokása, nyelvi ízlése, példája, hanem a nemzeti nyelv legfejlettebb formáját, a művelt köz- és az irodalmi nyelvet használók, a nyelvileg iskolázottak, műveltebbek szokása, nyelvhasználata vált – a történelmi fejlődés során – követendő példává.” (NyKk II.: 334) Kialakulásának folyamata a XVI. században kezdődött, és a nyelvújítás időszakával fejeződött be az 1800-as évek elején. Két leglényegesebb jellemzője pedig az **egységesülés** és a **kodifikáció**. Mindkét tényező a mai szaknyelvek normájának kialakításában is alapvető feltétel, egységes és rögzült (vagy írásban rögzített) terminológia formájában.

E meghatározás szerint a nyelvi norma a követendő nyelvi eszménnyel azonos. A **nyelvi eszmény** olyan ideál és szabályrendszer, amely a nyelvet beszélő közösség tagjainak tudatában él arról, hogy milyennek kell(ene) lennie az igényes, szép, adekvát, sőt esztétikai értékeket is tartalmazó nyelvváltozatnak, illetve nyelvhasználatnak. Ezek szerint a nyelvi eszmény a nyelvi norma fölött áll. A norma és az eszmény kettősségének feloldását segíti Bańcerowski Janusz, aki elkülöníti a magas normát, azaz a mintanormát és a használati normát. Megállapítása szerint a nyelvi jelenségek értékelésének relatív volta miatt szükséges ez a megközelítés. Normafelfogásában figyelembe vette a következőket:

- a nyelv nem mindenki számára jelent alapvető értéket,
- az egységesen értelmezett norma nem jellemző a gyakorlatra,
- az irodalom, az írott nyelv nem lehet a norma alapja,
- mintává a beszélt nyelv válik,
- a nyelvi kultúra kommunikációs kultúrává válik (Bańcerowski 1998: 130–131).

A **mintanorma** biztosítja a nyelv kultúrateremtő és kultúramegőrző szerepét, míg a **használati norma** a kommunikációs folyamat gyorsaságához, hatékonyságához járul hozzá. A norma kiválasztása a szociolingvisztikai szituációtól függ. Nem minden helyzet igényel ugyanis mintanormát. Vannak olyan esetek, amikor az udvariassági maximák betartása kevésbé fontos, ahol nem befolyásolják a kommunikáció folyamatát. A norma kiválasztására hatással vannak a nyelven kívüli tényezők, például a különféle konvenciók, a különböző kultúrkörök igényei, társadalmi pozíciók, elvárások stb. A nyelvi

mintaviselkedés a kommunikációs kompetencián alapul, és biztosítja a beszéd folyamat sikerét. A használati norma viszont csak a kommunikációs minimumot képes garantálni. Tehát a mintanorma az elitet elégíti ki, a használati normának pedig általános jellege van.

A köznyelvet és az irodalmi nyelvet magában foglaló normatív nyelvváltozat megnevezést mostanra felváltotta a **sztenderd** fogalma, ezzel párhuzamosan átértékelődött a hagyományos normafogalom is. Amint láttuk, sokféle nyelvváltozat él, és mindegyiknek megvan a saját belső működési törvénye, szabálya, azaz létezik saját belső normájuk, amely pedig nem feltétlenül azonos a köznyelvi normával. Nyelvészeti szakszóként tehát a sztenderd szűkebb körű (és csak egyes számban használható), a norma pedig tágabb körű (és többes számban is használható) fogalom. Mindezek függvényében beszélhetünk szaknyelvi normáról, pontosabban a szaknyelvek normáiról.

Az utóbbi évtizedekben több oldalról közelítették meg a sztenderd és a norma viszonyát. A szociolingvisztikai indíttatású felfogás szerint a sztenderd a legnagyobb presztízsű nyelvváltozat egy nyelvközösségben, az, amelyet a politikai, gazdasági és kulturális javakat birtokló elit társadalmi réteg használ, amelyen a nyomtatott irodalmat közlik, s amelyet az iskolában tanítanak (Kontra 1992: 109). A sztenderd kiváltságos helyzete szociokulturális tényezők eredménye, tehát nem autonóm nyelvi, grammatikai folyamatok kifejeződése, hanem a nyelvváltozatok kölcsönhatásának történeti következménye. Az eltérő nézetek oka, hogy a nyelvészek másképpen ítélik meg a nyelvváltozatok helyét és a normatív szabályozás hatókörét. A különféle nézeteket mintegy kiegyensúlyozó kísérlet az **orientáló norma** fogalmának bevezetése: „A norma olyan szokásos nyelvhasználatot jelent, amely a normatív erő révén orientáló mintaként működve előírja, illetve szankcionálja a kívánatos és a nemkívánatos nyelvhasználatot” (Heltai 2004b: 413).

Az elvi viták vázolója után nézzük meg, hogy az elmondottak hogyan érvényesülnek a gyakorlatban! A mai tudományos felfogásban a korábbi helyes-helytelen szembeállítást árnyaltabb megközelítés váltotta föl. Először megfogalmazták a **kommunikatív helyesség**, majd a **nyelvi-stilisztikai helyénvalóság**, az **adekvátság** fogalmát. A véleményalkotáskor figyelembe vesszük a kommunikáció összes tényezőjét, és vizsgálatunkat nem szűkítjük egyetlen nyelvváltozatra, a sztenderdre. A továbbiakban ezt a szemléletet igyekszünk alkalmazni példáink értékelésekor: azaz a szaknyelvben elfogadhatónak, pontosabban helyénvalónak minősíthetőek olyan nyelvi alakulatok is, amelyek nem tartoznak a sztenderdbe, és a korábbi nyelvművelés helytelenítette őket (terpeszkedő kifejezések, újabb megnevezéssel funkcióigés alakulatok, illetőleg bizonyos igekötős alakulatok stb.). A szaknyelvi norma vizsgálatakor elsősorban a szóhasználat és a nyelvtani tényezők szerepét emeljük ki, már csak területi okokból sem térünk ki a szövegalkotási normákra, mint amilyen a fókusz, a tematikus tagolás vagy a kohéziós és a referenciális eszközök alkalmazása (az utóbbiakról bővebben l. Heltai 2004b: 416–419).

A szaknyelvek ápolása korábban a nyelvművelés hatókörébe tartozott. A közelmúlt tennivalóiról az 1992-es szaknyelvi konferencia adott számot, melynek anyagát 2009-ben áttanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy óriási változások történtek az eltelt idő alatt (Magyar Nyelvőr 1993: 549–614). Mai időszerű témáink – érthető módon a szakmák gyors fejlődése miatt – egészen mások, mint korábban, de még a tevékenységi forma megnevezése is változott: nyelvművelés helyett ma már **nyelvi tervezésről** és nyelvstratégiáról beszélünk. Mindkettő szélesebb körű fogalom, mint a nyelvművelés (az utóbbi korszerű, tudományos felfogásáról l. Domonkosi et al.: 2007). Megnevezésükből kiderül, hogy a korábbinál tudatosabb és szervezettebb munkára van szükség nyelvi kérdésekben is.

A Magyar Tudományos Akadémia vezetésével átfogó **nyelvstratégiai program** született, amely kiemelten foglalkozik a szakmai nyelvek gondozásával, a szótárirodalom korszerűsítésével, és programjai kiterjednek a jogszabályok, a tömegkommunikáció, az oktatás és a közélet számos területére (Glatz 1999: 13–16). A szaknyelvi tervezés fontosságára utal Kiefer Ferenc is, amikor a nyelvi technológiák fejlesztéséről így ír: „Ha szakmai kérdésekről megfelelő magyar szókincs hiányában csak angolul tudunk majd egymással tárgyalni, ha külföldi partnerünkkel (megfelelő fordítóprogram hiányában) csak angolul tudunk majd telefonálni (gondoljunk a szinkrontolmács-rendszerrel ellátott telefonra!), vagy ha csak az angolul írt tanulmányok, dokumentumok lesznek számunkra hozzáférhetőek (mert nem áll rendelkezésünkre megfelelő fordító vagy kivonatoló rendszer), akkor féltő, hogy nyelvünk elveszti fejlődőképességét [...] A nyelvi technológiák hiánya jelenti tehát az igazi veszélyt számunkra.” (Kiefer 1999: 130)

Nyelvművelés – nyelvi tervezés – nyelvstratégia. E fogalmak mellé még egy magasabb szintű fogalmat kell illeszteniünk. A nyelvi tervezés és különösen a nyelvstratégia a korábbi tevékenységeknél szervezettebb formában zajlik, és a célok meghatározásában, a keretek biztosításában szerepe van a tudománypolitikának, a kultúrpolitikának és a politikai környezet egészének is. Ezért megállapíthatjuk, hogy a szaknyelvi tervezés összetett **nyelvpolitikai** meghatározottságú folyamat.

A szaknyelvek művelőire vonatkoztatva is részben igaznak tarthatjuk Klaudy Kinga azon megállapítását, mely szerint a magyar nyelvhelyességi kézikönyvek a következő okok miatt nem tudnak segíteni a fordítónak: a műfaji szabályok differenciálatlansága, a statisztikai és a szövegszintű megközelítés hiánya (Klaudy 1994: 57). A szaknyelvek nyelvhasználatáról, nyelvhelyességéről, a szaknyelvi normának a sztenderdhez való viszonyáról (viszonyításáról) jelenleg nem adhatunk teljes és pontos képet. A következőkben ezért azokat a részterületeket dolgozzuk föl, amelyekkel kapcsolatban releváns vizsgálataink korszerű ismeretekkel szolgálnak.

2. A szaknyelvi terminológia

A szaknyelvek természetes követelménye az egyértelmű fogalmazás, a köznyelvtől eltérően itt szükséges megtartani a **logikus szóhasználat** szigorú szabályait. Sokszor különbözik egymástól a köznyelvi és szaknyelvi megfelelő. Először a nyelvészet területéről véve példáinkat: „Rosszul ejtette az *sz* betűt” – szakszerűen: „az *sz* hangot” (a betűt írjuk, a hangot ejtjük); „A mondat végén lewisszük a hangsúlyt” – helyesen: „hangot”; *hangszál* – *hangszalag*; „a többes száma *ragja*” – szakszerűen: *jele* (a *rag*, *ragaszték* a 19. században még mindegyik toldaléktípusra – *ragra*, *jelre*, *képzőre* – vonatkozott, mára jelentésszűkülés történt). Más területről származó példák: a köznyelvi *csillaghullás* valójában *meteoritbecsapódás*; a rózsának *tüskéje* van, nem pedig *tövis* (a közmondás szerint viszont: *Nincsen rózsza tövis nélkül*), az orvosi szaknyelv túl általános, ezért pontatlannak tartja a *reuma* és az *aggyérzés* szavakat, holott a köznyelvben mindkettő megszokott és elfogadott forma.

Napjaink nyelvi jellemzője az egyre **pontosabb megfogalmazás**, amikor a korszerűség és a logika nevében korábbi szavakat, kifejezéseket szakszerűbb, esetleg bonyolultabb körülírással váltanak föl. Így lett a *munkaegészségügyből foglalkozás-egészségügy*, a *munkaerőből humán erőforrás*, a *tömegközlekedésből közösségi közlekedés*, pedig az eredeti megnevezés is betöltötte a szakszó funkcióját, és nyelvtanilag sem kifogásolható. – A politikai szóhasználatban is tanúi vagyunk efféle jelenségeknek. A szaknyelvekhez hasonlóan itt szintén indokolt a félreérthetetlen és félremagyarázhatatlan szóhasználat. Például az 1989–1990-es átalakulást újabban *rendszerváltozásnak* (vagy ritkábban *rendszerváltoztatásnak*) nevezik, nem pedig *rendszerváltásnak*. Bár mindhárom helyes, de az első kettő pontosabban kifejezi, hogy nem egyik pillanatról a másikra végbemenő cselekvésről, hanem folyamatról van szó. – Az intézménynévadásban is megnyilvánul az árnyaltabb kifejezőmód. Egyik városunkban a *II. Számú Gyakorló Általános Iskola* funkcióbővülés után *Gyakorló Általános Iskola, Alapfokú Művészeti Intézmény, Gimnázium és Szakközépiskola* hivatalos elnevezéssel folytatta tevékenységét. Szaknyelvi alakulatok megjelentek a kereskedelembe is: az egyszerű *gyümölcsjoghurt* felirat helyett *élő flórás tejkészítmény gyümölcsrétegen*, *csokoládés nápolyi* helyett *csokoládémasszával bevont darabáru* szerepel az árucikken.

A **szakszavak alkotásmódja** az elmúlt két évszázadban jelentősen átalakult. A nyelvújítás idején meghatározó volt a **szóképzés**: *csapadék*, *csillagászat*, *dugattyú*, *huzal*, *irodalom*, *lövedék*, *merőleges*, *okmány*, *üteg*; ill. *forogony* (motor), *ferdény* (trapéz). Ekkortól nőtt meg az összetett szavak száma és aránya is, de először általában világos, áttekinthető kéttagú összetételek jöttek létre: *égőv*, *földrajz*, *holdfogyatkozás*, *hőmérő*, *tápérték*. Manapság viszont egyre bonyolultabb fogalmak keletkeznek, és ezzel együtt maguk a nyelvi formák is egyre bonyolultabbá válnak, gyakoriak tehát a **többszörös szóösszetételek**: *diákhitelközpont*, *munkaerő-nyilvántartás*, *számítógép-hálózat*, *táplálkozás-élettan*, *teljesítményvolumen-korlát*, *vonalkód-leolvasó*. A korábbi

– egyszerűnek mondható – *fizikatanár, történelemtanár, énektanár* mellett legújabb oktatási dokumentumaink már ilyen alakulatokat is tartalmaznak: *múzeumpedagógia-tanár, inkluzív nevelés tanára, minőségfejlesztés-tanár, játék- és szabadidő-szervező tanár*.

A többszörös szóösszetételek bizonyos szempontból magyar sajátosságnak tekinthetők. Például az angol nyelv analitikus, széttagoló jellege a legegyszerűbb megoldást kínálja tálcán, mivel a szavakat különírják (a szakkifejezéseket ráadásul sokszor nagy kezdőbetűvel): *Process Quality Management* (szolgai magyar fordítása egy minőségbiztosítási kézikönyvben: *Folyamat Minőség Menedzsment*), de sokkal egyszerűbben csak *PQM* betűszóval rövidítik. Az agglutináló magyar nyelv viszont vagy toldalékokat használ, és akkor marad a különírásnál, vagy pedig a toldalékokat elhagyva úgynevezett jelöletlen alárendeléseket alkot, ekkor viszont már egybeírásra van szükség.

Az egybe- és különírás nemcsak helyesírási, hanem szintaktikai és morfológiai kérdés is. A mindennapi gyakorlatban sokszor találkozunk ilyen írásmóddal: *természeti erőforrás gazdálkodás, folyékony szennyezőanyag kibocsátás, növényvédő szer adalékanyag és segédanyag*. Ha ennél a jelöletlen szerkesztésmódnál maradunk, mindkétszer a helyesírási szabályzat (AkH.: 1984.) 138. b) pontját, a mozgószabály második esetét kell alkalmaznunk: *természetierőforrás-gazdálkodás, folyékony szennyezőanyag-kibocsátás, növényvédőszer-adalékanyag és -segédanyag*. Nem szükséges bővebb magyarázat ahhoz, hogy lássuk: szerencsétlen alakulat jött létre, s bár a mozgószabály igen logikus, készség szintű alkalmazása mégsem várható el a szaknyelvek művelőitől. Inkább a jelöltséget vagy a körülírást ajánljuk: *természeti erőforrásokkal való gazdálkodás, gazdálkodás természeti erőforrásokkal, folyékony szennyezőanyagok kibocsátása*.

A jelöletlen viszony jelöltté tételét úgy szemlélteti – mintegy népszerűsíti – a *Közgazdasági helyesírási szótár* (2002), hogy nagyon sok helyütt feltünteti mindkét formát: *ipar-továbbfejlesztés, ipar továbbfejlesztése; irodaház-üzemeltetés, irodaház üzemeltetése; munkaviszony-megszüntetés, munkaviszony megszüntetése; okmányoshitellel-vél-megnyitás, okmányos hitellel-vél megnyitása, tőkeállomány-növekedés, tőkeállomány növekedése*. (A határozott névelőt a jelölt birtokviszonyok elé kell gondolnunk. Az utolsó példánál maradva: *a tőkeállomány növekedése*.)

A minőségbiztosítás nyelvéből vett szövegrészlettel azt szemléltetjük, hogy nemcsak a szavak, hanem a nyelvezet egésze és a **szóhangulat** is hozzájárul a nyelvváltozatra jellemző **stílus** kialakításához: [A minőségbiztosítás] *Auditbizonyítékok nyerésére és objektív kiértékelésére irányuló módszeres, független és dokumentált folyamat annak meghatározására, hogy az auditkritériumok milyen mértékben teljesülnek. Célunk a végtermék ellenőrzése a felsőoktatásban. A folyamat összetevői: a felelősségi körök kiosztása, a felek azonosítása, a humán folyamatok bemutatása, a minőségcélok kitűzése, a kiválósági modellek meghatározása*.

Köznyelvi szavakkal is lehet **érzékletesen**, **képszerűen**, magyarul, ugyanakkor pontosan és szakszerűen fogalmazni. A Bükki Nemzeti Park monográfiájából (2002) vett idézeteink a geológiai szaknyelvből származnak. A szóhasználat és stílus mellett érdemes

figyelni az egyedi képzésekre: *A járatot több ponton omladék és mennyezeti felharapózás jellemzi. – A rátolódást követő emelkedés közben a Bükk előtere délnyugati–északnyugati irányú vetők mentén pásztásan föltagolódott. – E vízhálózat patakjainak irányát lezökkent süllyedékek szabták meg. – Közettörmeléke alig koptatott vagy koptatlan mészkő. – Gyakoriak benne a szénült növénymaradványok. – A látványos szakadéktöbör barlangeredetére több cseppkő-bekérgeződéses barlangroncs utal.* Érdekes szóalkotás a *koptatott* ellentétéként használt *koptatlan*, valamint a tömörítő *szénült* (szénné vált, elszenesedett). Mindkettő példázza, hogy a köznyelvben nem szereplő egyedi képzések is lehetnek elfogadható, sőt ötletes kifejezések. Ehhez kapcsolódva érdemes megismernedni azokkal a **szempontokkal**, amelyeket a nyelvművelés fogalmazott meg **a nyelvi tények megítéléséről**.

a) Szükségesség: valóban szükség van-e az új nyelvi elemre, alakulatra, szerkezetre; új fogalmat, viszonyt fejez-e ki, mondanivalónk új, sajátos árnyalatát érzékelteti-e? Például az *autópályadíj*, a *(video)klip* szükséges szónak minősíthető, a *komputer*, *home page* helyett viszont elfogadható a *számítógép* és a *honlap*.

b) Tartalmi megfelelés és világosság: a közlés kifejezőerejét, egyértelműségét, a fogalom minél könnyebb megragadását, a viszonyjelzés pontosságát szolgálja-e, vagyis megfelel-e a félreérthetlenség követelményének? A *(számítógép)vírus* helyes, világos, a *cyber café* (másképp: *internetes kávéház*, *internetes klub*) kevésbé érthető.

c) Alaki helyesség: beleilleszkedik-e az új alak nyelvünk rendszerébe; képzésmódja megfelel-e szerkezeti és fejlődési törvényeinknek; idegen mintájú-e, vagy pedig megvan az alapja, analógiája a régi nyelvhasználatban, illetőleg az irodalmi nyelven kívüli rétegekben, elsősorban a nyelvjárásokban? Mindez hogyan segíti az új elemnek nyelvünkbe való természetes befogadását és gyors beolvadását? Például a *becsődöl* ige (a *csődbe megy* helyett) alakilag helyes, szabályos, bár szokatlan és emiatt korlátozott használati körű. A *minimum-hőmérséklet*, *minimumárfolyam* alaktanilag ugyan idegenszerű, helyettük a magyaros változat a *minimális hőmérséklet* vagy a *hőmérsékleti minimum* (illetve *legalacsonyabb hőmérséklet*), illetőleg az *árfolyamminimum*, mégis megszokottságuk, elterjedtségük miatt nem lehet kifogásolni őket.

d) Stílusosság: inkább használati, mint tartalmi és alaki szempont. Ha a tárgy jellege, hangulata, az alkalom és a beszédhelyzet megokolttá teszi, az esetleg merev, szigorú nyelvi szabályoktól eltérő, szokatlan vagy éppen egyéni formákat is elfogadjuk a maguk helyén, mert sajátos stílári árnyalatot, használati értéket képviselnek, és ezzel gazdagítják a nyelvet. Az *átvilágítás* és a *karcsúsítás* szemléletesebb, mint az *ellenőrzés* és az *elbocsátás*, *(létszám)leépítés*.

e) Gazdaságosság, rövidség, tömörség: ha a régebbi nehézkes szóalakkal, terjengős, bonyolult szerkezettel, kifejezésformával szemben egy rövidebb, egyszerűbb, tömörebb tűnik föl, előnyben részesítjük – feltéve, hogy alaki és tartalmi szempontból azonos értékű. A *multinacionális* helyett elfogadható a közkeletű *multi* rövidülés, a *tömegkommunikációs eszközök*, *tömegtájékoztató eszközök* helyett jobb a *média*.

3. Szaknyelvi igekötő-használat

Gazdag igekötőrendszerünknek köszönhetően sokféleképpen árnyalhatjuk az alapszó jelentését, illetve módosíthatjuk használati értékét, stílusát. A hivatalos, a jogi és a műszaki nyelvből vett példáinkkal szemléltetjük, hogy egymás mellett élhet az igekötős és az igekötő nélküli változat. Sok esetben az utóbbi az egyszerűbb, köznyelvi alakulat, míg az igekötő sajátos hangulati értéket ad, és zsargonszerűvé teszi a kifejezést: *(be)azonosítják* a tetteket, a feladatot; *(le)jeleníti* a létszámot; a bűnözők *(le)követik* áldozatukat; *(le)elnökli* az ülést – *elnököl* az ülésen [az igekötő használata, ill. elhagyása a vonzatszerkezet változásával jár együtt]; *(meg)javasolt* napirend; *(meg)kifogásolt* árucikk. A hivatalos nyelvhasználat az utóbbi fél évszázadban különösen megkedvelte a *le* igekötőt olyan esetekben is, amikor hagyományos köznyelvi forma a *meg* vagy *el* igekötővel szerkeszthető: *megbeszél* – *lebeszél* (időpontot), *elrendez* – *lerendez*, *megszervez* – *leszervez*, *megtárgyal* – *letárgyal*, *megtelefonál* [vagy: *telefonon megbeszél*] – *letelefonál*; *megterhel*, *túlterhel* – *leterhel*. Ezek hatására manapság újabb igékhez is hozzáfűzik: *(le)adózik*, *(le)menedzsel*, *(le)szanal*.

Eddigi példáinkban jelentésmódosulás nélkül csupán a szavak stílusértéke változott meg. Ha viszont az igekötővel sűrítünk, vagy megváltoztatjuk az alapszó jelentését, akkor kihasználjuk ennek a szóalkotásmódnak a lehetőségeit. A köznyelvi *véd*, *megvéd* ellenében szükséges a szaknyelvi *levéd*, pl. a festményt *levédették*, azaz védetté nyilvánították. A *vizsgál* – *bevizsgál* esetében az utóbbi az árucikk forgalomba hozatal előtti engedélyezését vagy minőség-ellenőrzését jelenti, tehát nem egyszerű vizsgálatról van szó. Az orvosok a vakcinát *eloltják*, azaz a szérumot felhasználják. Ez a szaknyelvi szószerkezet jelentésében, alakjában egyaránt különbözik a *beolt* valakit kifejezéstől, ezért szokatlansága ellenére helyes és szükséges.

A legfrissebb jelenség a *be* igekötő gyakoribb alkalmazása. A szlenges *bealszik*, *beszól*, *behal*, *befigyel*, *bekérdez*, *beprobálgat* mellett találkozhatunk zsargonszerű elemekkel is: *bemódosít*, *behasonlít*, *bekockáztat*, *belassít*, *befékez*, *beregisztrál*. Az utóbbiak a megszokott *módosít*, *összehasonlít*, *kockáztat/megkockáztat*, *lassít/lelassít*, *fékez/lefékez*, *regisztrál* helyett állnak. A sportnyelvi *bekezd* mégis támogatható, mert jelentése nem azonos a mérkőzést *elkezd* igével, hanem jelentéssűrítő összetétel: *bekezd* – a mérkőzés elején nagyon jól játszik [a csapat]. Alaktani szempontból ugyancsak helyeselhető a *pánikba esik* rövidült formája, a *bepánikol*, mivel itt az igekötő tömörítő szerepe érvényesül.

Eddigi példáink azokat az eseteket mutatták be, amikor vagy főleg az igekötő használata, vagy pedig más igekötő váltja föl a hagyományos formát. A szaknyelvekben ezzel ellentétes folyamat is megfigyelhető: a szükséges igekötő elmaradása, ami értékelhető egyfajta egyszerűsítésnek, tömörítésnek. Következő példáinkon érezhető, hogy az adott szaknyelv jellegzetességei: *marasztaló* ítélet született, a vádlottat *marasztalták*, az ügyet *bonyolítja*, Shimano

alkatrésszel *szerez*t kerékpár – teljes változatban: *elmarasztaló ítélet* született, a vádlottat *elmarasztalták*, az ügyet *lebonyolítja*, Shimano alkatrésszel *felszerelt* kerékpár.

Néhány idegen szavunkban fölösleges magyar igekötőt használunk: *(át)transzformál*, *(be)integrál*, *(be)investál*, *(be)importál*, *(ki)exportál*, *(össze)kombinál*. Mindegyik esetben a magyar megfelelő igekötője átsugárzik az idegen szóra: *átalakít*, *betagozódik*, *beruház*, *behoz*, *kivisz*, *kiszállít*, *összekavar*.

4. Idegen szó használata magyar megfelelője helyett

A mai magyar nyelvhasználat legáltalánosabb jelensége, az idegen, jórészt angol szavak elszaporodása minden nyelvváltozatban, így a szaknyelvekben és a fordításokban is. Az egyszerűbb megoldás ugyanis az, ha a szövegben megtartjuk az idegen elemet, legfőljebb magyaros formáját használva: (ang) *structure* – *struktúra*, *method* – *metódus*, *qualification* – *kvalifikáció*. Pedig folyamodhatnánk az azonos értelmű(nek látszó) magyar megfelelőkhöz (*szerkezet*; *eljárás*; *minősítés*, *osztályozás* stb.), természetesen annak függvényében, hogy az adott szövegben valóban egyenértékű-e, és így az idegen szó – magyar szó váltogatásával kikerülhető-e a szóismétlés. Más eset azonban, ha a terminológia ragaszkodik a bevett idegen formához (*populáció*, *kolónia*, *portfólió*).

A szaknyelvek folyamatosan bővülnek angol elemekkel. Különösen igaz ez az újabb tudományokra, valamint a legkorszerűbb technológiákra. Bizonyítékul álljon itt egy márkakereskedés szórólapján olvasható tájékoztató szöveg 2009 márciusából: *Tegyen egy lépést a lélegzetelállító Full HD képek és intelligens funkciók világa felé. A W5500 sorozat tovább viszi az innovatív draw the LINE design irányzatot. A Motionflow 100 Hz-es technológia a képelmósodottság-csökkentővel tisztább, lágyabb képeket eredményez. Mindez a kivételes BRAVIAa3, Live Colour, DLNA és AppliCast funkciókkal bővült. MPEG 4 AVC HD tuner is beépítésre került. A Super HAD technológiával készült CCD 3200 ISO-tartományban is használható.* Olyan nyelvi alakulatokkal és olyan helyesírással találkozunk benne, amelyek erősen különböznek a magyar sajátosságoktól, egyben mutatják, hogy a legújabb fogalmaknak nincs meg célnyelvi megfelelőjük.

A nyelvünkben már meglévő idegen szavak jelentésének módosulását is okozhatja a legújabb angol hatás. A változás jellemző példaként említhetjük a *monitoring*, *monitorozás*, *monitoringozás* szavakat. Jelentésük: 'megfigyelő, ellenőrző; megfigyelés, ellenőrzés'. Közülük az első efféle szókapcsolatokban szerepel: *monitoring rendszer/hálózat/szolgálat/feladatok*. Igeként is használatos: *monitoroz*, *monitoringoz*. A *monitoring* angol–latin forma: latin tőhöz angol szuffixum járul. Az 1994-es kiadású Idegen szavak és kifejezések kézi-szótára (Bakos 1999) a *monitoring* főnevet még a mainál szűkebb jelentésben tünteti föl:

’a megadott tárgykörre vonatkozó irodalmat, közleményeket számon tartó, összegyűjtő és a megrendelőhöz eljuttató (elektronikus) figyelőszolgálat’; de emellett már korábban létezett rádiós szaknyelvi jelentése: ’rádiólehallgatás, műsorfigyelés (lejegyzéssel és/vagy rögzítéssel)’, az utóbbiból származik a *monitoring osztály* szószerkezet. Az Osiris Kiadó *Nyelvészeti Kézikönyvek* c. sorozatának *Idegen szavak szótára* – amely igen sok új szaknyelvi szót, betűszót és alakulatot tartalmaz – legújabb jelentéseit is pontosan meghatározza (Tolcsvai 2007). A *monitoring* jelentésbővüléssel ma mindenféle figyelőszolgálatot jelöl. Korábban kizárólag szaknyelvi használatú volt, az 1990-es évek végétől a tiszai ciánszenyyezés kapcsán megjelent a médianyelvben, és ma már nagyobb beszélőközösséget érint. Alaktani szempontok figyelembevételével megjegyezhetjük, hogy az angol gerund, ill. participle formákból képzett *monitoringoz*, *monitoringozás* származék helyett a *monitoroz*, *monitorozás* tekinthető szabályosnak. Az Osiris-kézikönyv sem tartalmazza a két kifogásolható formát, viszont feltünteti a *monitorizálás* változatot.

Az iméntihez képest még érdekesebb a *humanitárius* melléknév esete. Az angol *humanitarian* jelentése ’emberbaráti; az emberrel, emberiséggel kapcsolatos’. Megszokott szókapcsolatai: *humanitárius akció/feladat/segítség/szervezet*; illetőleg a *humanitárius katasztrófa*. A korábbi magyar nyelvhasználatban a *humanitárius* jelentése: ’emberbaráti, emberséges, emberszerető’. Ezért helyesen használják ma is a fenti szerkezetekben. Az utóbbi években megjelent *humanitárius katasztrófa* azonban nem felel meg nyelvhasználati szokásainknak. Főleg angolból fordított hírügynökségi jelentésekben találkozhatunk vele, s egyértelmű anglicizmus, a *humanitarian catastrophe* átültetése. Az angol *humanitarian* nemcsak ’emberbaráti’, hanem – mint láttuk – ’emberrel kapcsolatos’, s így a kifogásolt szószerkezet magyar megfelelője: *emberi katasztrófa*, *emberek katasztrófája* vagy egyszerűen *katasztrófa*.

Sajátságosan alakul újabban az orvosi szaknyelv helyzete. Az eddigi köztudottan latin terminológia óriási mértékben angolosodik, és ezt a folyamatot egyrészt sokan megkérdőjelezzik, másrészt igyekeznek lassítani. Ennek kiváló példája a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat, amelyben a szakma képviselői határozottan állást foglalnak a magyarosítás mellett. Ezt pedig azért kell hangsúlyozni, mert a nyelvészek egy része az idegen szavak magyarosítását nem támogatja, azt a szakmák belügyének érzi, a szaknyelvi idegenszerűségeket természetesnek fogadja el, és az újabb anglicizmusokat nyelvi korszerűsödésnek tartja. Mások viszont határozottan támogatják a magyarosítást, anélkül, hogy a túlzó purizmus csapdájába esnének. Közismert példával szemléltetjük, milyen szempontok sorakoztathatók föl az egyik, illetőleg a másik oldal védelmében. Nemzetközileg és hazánkban is elterjedt a *stroke*, amely a következő megnevezéseket váltja fel: *agyi érbetegség*, *agyi keringésszavar*, *agyi infarktus*, *agyi érkatasztrófa*, *agyérgörcs*, *hűdés*, *szélhűdés*, *szélütés*, *agylágyulás*, *guta*, *gutaiütés*, *agyguta*. Az angol szó túl általános, pontatlan és félrevezető, ezért a magyar orvosi szaknyelv művelői szerint nem feltétlenül kell beépítenünk terminológiánkba (Szirmai 2003: 26).

Gyakori jelenség az is, hogy a nyelvünkben használatos **idegen szó alakilag módosul**. Az alakváltozás sajátos esete, amikor a latin eredetű szó korábbi latin, francia vagy németes alakja mellett vagy helyett legújabbban föltűnik az angolos változat. Egyik fajtája az *-um*, *-us* végződés lekopása: *projektum* (lat.) – *projekt* (ném.) – *project* (ang.) [prodzsekt]; *effektus* (lat.) – *effekt* filmes szakszóként (ném., ang.); *szegmentum* (lat.) – *szegmens* – *szegment*; *kontaktus* (lat.) – *kontakt* (ang. *contact*) összetételekben: *kontaktszemély* ('kapcsolattartó személy'), *-óra* (oktatásban); *-nap* (gazd.-ker. szaknyelv 'vásáron, árubemutatón nyilvános nap, találkozó'); *centrum* (lat.) – *center* (ang.) 'kereskedelmi egység'. Az alakváltozás másik fajtája a kiejtésben és a helyesírásban nyilvánul meg: *imázs* (fr.) – *image* (ang.) [imidzs]; *frizsider* – *fridzsider* (AkH.: 1984., HKsz.: 1988., MHSz.: 1999. csak a franciás *frizsider* alakot tartalmazza; etimológiailag rokonságban van az orvosi nyelv latin *frigid*, *frigiditas* szavaival); *standard* (az angolban keletkezett latin etimológiájú ún. pseudolatin, állatin szó németes-magyaros ejtés- és írásmódja) – *sztenderd* (angolos ejtésen alapuló ejtés- és írásmód). – Egyes szavakban idegen képzőt alkalmaznak magyar megfelelője helyett: *emirátus* – *emírségek* helyett, *evakuáció* – *evakuálás* helyett, *kvalifikáció* – *kvalifikálás* helyett, *motiváció* – *motiválás* helyett, *partneritás* – *partnerség* helyett, *szponzoráció* – *szponzorálás* helyett. Mindegyik esetben az utóbbi formát részesíthetjük előnyben.

5. A befejezett melléknévi igenév állítmányi használata

A befejezett melléknévi igenév nyelvünkben alapvetően jelző, de sokszor betöltheti az állítmány szerepét is. Ez utóbbi több tényező együttes hatásától függ:

- a) az igenév részben vagy teljesen elvesztette legfőbb igei sajátosságát, azaz nem pusztán cselekvést fejez ki, hanem állapotot, tulajdonságot;
- b) melléknevesült, tehát az előző pontban megfogalmazottak miatt igenévi szerepe mellett melléknévnek is tekinthető, több szófajú;
- c) a szófajváltás miatt a melléknevesült alak fokozható, de ez nem kötelező kritérium.

Három pontba sűrítettük a nyelvészeti háttérű leírást, de a lényegét, a jelenség felszínét egyszerűen is megfogalmazhatjuk: a befejezett melléknévi igenév szabályosan akkor töltheti be az állítmány szerepét, ha már megszokottá vált, gyakran használatos. Éppen ezért folyamatról van szó, és az így több szófajúvá váló szavak köre egyre bővül. A nyelvészet már a XX. század elején fölfigyelt erre a jelenségre, és azóta kiválóan adatolható mind terjedése, mind pedig a megítélés fokozatos változása. Például amíg korábban hibáztatták a *kizárt* és az *adott* állítmányi használatát (*Kizárt, hogy igaza legyen. Adott két egyenes. A feltételek adottak.*), ma már elfogadják. Egyre megszokottabbá válik a *bizonyított*, *biztosított*, *elfogadott*, *garantált*, *megengedett*, *tisztázott* stb. ilyen használata: *Az anyagellátás biztosított. A védelem nem garantált.*

A sebességtüllépés nem megengedett. Ez az ügy még nem tisztázott. (Utóbbi mondataink jórészt a hivatalos nyelvből, illetve az azt közvetítő sajtóból származnak.)

A kirívó, egyedi példák esetében viszont ajánlhatjuk az átfogalmazást: *A haja közép-
pen elválasztott* [rendőrségi körözés]. *Az utca kikövezett* [újságcikk]. – *¼van elválasztva;
¼ki van kövezve.* Tükörfordításból származó példák: *Klinikailag/Dermatológiailag tesztelt.
Tudományosan kifejlesztett.* Más grammatikai szerkezettel: *Klinikailag/Dermatológiailag
tesztelve; Tudományosan kifejlesztett termék.* (Az utóbbi, helyes változat egyes árucikkeken
ugyancsak olvasható.) A befejezett melléknévi igenév állítmányi használata legtöbbször
a határozói igeneves szerkezettel kerülhető ki, és éppen az utóbbtól való téves ódzkodás –
a germanizmus, illetőleg a „magyartalanság” vádja – miatt nem mernek élni vele. Terjedő
alkalmazásának másik oka a személytelen szerkesztésmód igénye: különösen a hivatalos
nyelvhasználatban még az általános vagy a határozatlan alanyú szerkezet is zavarónak tűnik
(*Az anyagellátást biztosítjuk/biztosítják.*). Végül: a dinamikus jelentéstartalmú igealakokkal
szemben statikus, semleges állapot, helyzet kifejezésére alkalmas.

Bizonyos szaknyelvekben – állattan, növénytan, geológia stb. – gyakran állítmány
a befejezett melléknévi igenév, olyan szavakkal is, amelyek a köznyelvben nem szokásosak
ilyen szerkezetben. Az adott nyelvváltozatok grammatikai-szintaktikai sajátosságának
tekinthetjük ezt a tényt. Annyiban érthető is, hogy az említett tudományágak leírásaiban
szükséges műfaji elem a tulajdonság, minőség, állapot nyelvi kifejezése. A melléknév,
a folyamatos melléknévi igenév mellett harmadikként a befejezett melléknévi igenév is
többé-kevésbé alkalmas erre a szerepre. Első példásorunk németből fordított kézikönyvből
származik, és ez alátámasztani látszik az imént említett idegen hatást: Felső metszőfogai
kampósan *hajlottak*. – Alsó testén viszont szürkésfehér vagy fehér, olykor tiszta, máskor
helyenként foltokkal *tarkázott*. – A farok a vége felé levezőszerűen *összenyomott*, örvös és
pikkelyes, szőrök csak gyéren borítják. – Felmeredő szőrzetük *fogazott* s egymásba kapaszkodó,
így bőrük minden szennyeződéstől *védtet*. – Fogazatukban feltűnőek a metszőfogak:
az alsókon a korona fésűsen *fogazott*, 8-10 csúccsal, és a fog előre hajló, míg a felső koronája
karéjozott. – Ezek ugyanis lehetnek hegyesek és hosszúra *nyúltak*, de lehetnek tompák,
szélesek is (Brehm: 1960).

Nem csupán idegenből fordított szövegekben találkozunk ilyenekkel, hanem magyar
nyelven írt szakmunkákban is: A lárvák csápjai erősen *redukáltak*. – A szárnyak szőrösek,
sűrűn *szőrözöttek*. – A homokból készült ház kúp alakú, jól *ívelt*. – Az utolsó íz nem *szabdalt*,
de hosszú és hajlítható. – A tor részben *elkitinesedett*. – A fejpajzs öblös szegélyű, az elülső
szegélye *rovátkolt*. – Az utótor hátsó szegélye *bemetszett* (Kiss: 2003). – A Bükk barlangja-
iban ritkaságnak számító ásványkiválások mára már jelentősen *sérültek*. – A lépcsőzetesen
mélyülő aknák fala csipkésre *oldott*. – A bükki állományok zömmel *műveltek*, és lepkékben

fajgazdagok. – A fibula háta, tűtartója és tűje négyszögletes huzalból bravúrosan *hajlított* (Baráz szerk.: 2002).

Példáinkból kitűnik, hogy miért is alkalmas az említett szerepre a befejezett melléknévi igenév. Az iméntiekhez hasonló leírásokban gyakoriak a statikus képet festő névszói állítmányok, sokszor melléznevekkel, illetőleg folyamatos melléknévi igenevekkel. Különösen a **névszói állítmányok** akár egy mondaton belüli **halmozódásokor** a mondat szerkezetbe jobban beleillik – a köznyelvben talán kevésbé megszokott lexémákkal is – a befejezett melléknévi igenévi állítmány, mint az igei állítmány: *fogazott – egymásba kapaszkodó – védett; feltűnőek – fogazott – előre hajló – karéjozott; hegyesek – hosszúra nyúltak – tompák – szélesek*. A befejezett melléknévi igenév állítmányi használatáról összefoglalva megállapíthatjuk, hogy köznyelvi és szaknyelvi használata eltér egymástól, az utóbbiban sajátos szerepet kaphat, amelyet megszokottsága miatt már nem kifogásolhatunk.

6. Terjengősség – funkcióigés szerkezetek

A *terjengősség* olyan átfogó megnevezés, amelyet több jelenségre vonatkoztatnak. A nyelv-művelés és a közoktatás metaforikus, szemléletes fordulata a *terpeszkedő kifejezés*. Korábban a *bőbeszédűség* és a *szószaporítás (szófölség)* volt a gyakoribb megnevezés, a stílusra pedig alkalmazták a *dagályos (bombasztikus)* jelzőt. A nyelvészeti szakirodalom azonban szakszerűbb terminusokkal él. Ilyen a *tautológia*, a *pleonazmus* és a *redundancia* fogalma. – Más szempontból, általánosságban beszélhetünk *analitikus szerkezetekről*, amelyek többszavas kapcsolatok, és szembeállíthatók egyetlen lexémával (összetétellel vagy képzett, toldalékos származékkal) alkotott megfelelőjükkel, a *szintetikus szerkezetekkel*. Nyelvészetünk újabban megkülönbözteti a *funkcióige* szófaját és a *funkcióigés szerkezet* fogalmát. Szakszerű meghatározással vizsgálatunk tárgya: az analitikus szerkezetek egyik típusa, a funkcióigés alakulatok.

A részletek előtt azonban társítsunk példákat is az iménti megnevezésekhez. A *terjengősség* alapesetei tehát a következők:

(a) Terpeszkedő kifejezések funkcióigével: *abban a hiszemben van – azt hiszi, tájékoztatással szolgál – tájékoztat* (tehát erről a típusról szólunk a legbővebben). Névutóval: *a tavalyi év folyamán – tavaly, az ünnepség keretén belül – az ünnepségen*.

(b) Szófölség (pleonazmus): *elsődleges prioritás, hagyományos tradíció, lakonikus tömörség, hipotetikus feltételezés, intervenció beavatkozás, magyar hungarikum, vizuális látvány*.

(c) Tautológia: *mód és lehetőség, csak és kizárólag, de azonban, hogyan és milyen módon, most jelenleg, az a legfontosabb és leglényegesebb, bonyolult és összetett okai vannak*.

(d) A töltelékszók, redundáns elemek, közhelyek a társalgási nyelv velejárói, a szaknyelvi szövegekben nem fordulnak elő, itt nem részletezzük őket.

Nehéz kérdés, hogy hol a határ a szakszerű fogalmazásmód és a terjengősség között. Érdemes szembeállítani néhány sajtóbeli fordulatot annak köznyelvi megfelelőjével:

nagy megjelenési felületet foglal el – sokat szerepel;
személye sokféle kommunikációs szinten reprezentálódik – mindenütt ő szerepel;
a megjelenés prezentációja – megjelenése;
szexuális szolgáltatásra való felhívás tilalmának megszegése címén pénzbírságra ítélték – felkínálkozott.

A tanulságot fogalmazzuk meg stílszerűen, túlzó szakszerűséggel: *Minden szakzsargon adott verbális kánon és paradigma mentén reprezentálódik.* A szaknyelviség természetes velejárója a kizárólagos pontosságra való törekvés, és ez a köznyelv felől nézve egyrészt öncélúnak, modorosnak látszik, másrészt olykor indokolatlanul terjengősnek tűnik. Mivel a szaknyelvek is folyton változnak, alakulnak, akár a köznyelv, bennük is létrejöhet az adott korszakhoz köthető „kánon”, amelynek elfogadása és alkalmazása alapkövetelmény.

A funkcióigés szerkezeteknek a hivatalos nyelvben gyakori típusát vizsgáljuk meg részletesen: *bemutatásra kerül, beszédet tart, levelezést folytat, javítást végez, döntést hoz, javaslatot tesz.* Szerkezetük a következő:

<i>bemutat</i>	<i>-ás</i>	<i>-ra</i>	<i>kerül</i>
ige	főnévképző	rag	funkcióige
(tartalmas)			(tartalmatlan)

Szerkezetük és kialakulásuk menete a következő:

- a) egy önmagában tartalmas igéből főnevet képzünk,
- b) majd raggal látjuk el,
- c) és ehhez a valóban terjedelmesebb alakulathoz más igét fűzünk hozzá. Ez az ige sokszor vagy általános tartalmú szó, vagy pedig a kifejezésen belül tartalmatlan elem, amely nem ad jelentéstöbbletet a szerkezethez, hanem csak nyelvtani szerepe van: a főnevet – melyben benne rejlik az eredeti ige – újra igésíti, hogy mondatba lehessen illeszteni. Ezt a nyelvtani szerepű és csekély jelentéstartalmú vagy tartalmatlan elemet nevezzük funkcióigének. A funkcióige csak bizonyos szerkezetekben sorolható ebbe a szófaji kategóriába, más esetekben, főigeként tartalmas. Az előző példákra visszautalva: *Ő nagyon messzire került szülőföldjétől.* [került = jutott, vetődött] – *A könyv ezer forintba kerül.* [kerül vmennyibe = vmennyi az ára]

A legjellemzőbb és legegységelműbb jelentéstípus a **személytelenség**. A hivatalos nyelvhasználat mindig is kedvelte a személytelenséget, és ennek kifejezőeszköze a szenvedő ige: *közhírré tétetik, kihirdettetik, a munka elvégeztetett, a könyv kinyomtatott.* A 19. század közepétől a nyelvművelés harcot indított az efféle fogalmazásmód ellen azzal az indokkal, hogy idegenszerű. Hozzá kell tennünk, hogy ez a megállapítás nem volt tényszerű, mivel

a szenvedő ige nyelvünk belső fejleménye. Az viszont igaz, hogy a latinból és a németből átültetett bármely szövegtípusban nagy számban előfordult a passzívum fordítására, a hivatalos nyelvben pedig gyakorisága tovább nőtt. Az ellene indított hadjárat olyan eredményes volt, hogy szinte teljesen sikerült kiirtani nyelvünkéből. (Közbevetőleg megjegyzem, hogy az utóbbi évtizedekben a publicisztika, az esszényelv és a választékos stílus minimális mértékben újra alkalmazza, temetni tehát nem kell, és nem is mondható egyértelműen archaizmusnak.) Visszatérve a 19. század második felének nyelvéhez, a szenvedő ige kikopásával űr keletkezett a nyelvi rendszerben, azaz nem állt rendelkezésünkre vele egyenértékű forma. A többszám 3. személyű általános alanyt ugyanis nem fogadta el a hivatalos nyelv. Ezt a hiányt töltötte be néhány olyan ige, amellyel a cselekvő alany megnevezése teljesen kiküszöbölhető: *kerül, történik, nyer, szenved*, illetőleg a *sor kerül valamire*. A gyakori használat miatt idővel egyre erőteljesebb lett a jelentésvesztésük, tartalmilag kiüresedtek, mára pedig segédszóvá váltak.

Közülük a legáltalánosabb a *kerül*, vele alkothatjuk a legtöbb szerkezetet, e szavunk így válhatott a funkcióiige és a személytelenség típuspéldájává: *átadásra kerül, befizetésre kerül, bemutatásra kerül, kivitelezésre kerül, megvételre kerül*. Nyelvművelésünk az 1960-as, 1980-as évekig még kifogásolta, mára azonban a nyelvváltozattól és a jelentéstől függően megértően kezeli. A többenél szélesebb körben alkalmazzák: a hivatalos, a jogi, a közéleti-politikai nyelvben és a sajtóban. Korlátait jól mutatja, hogy egyáltalán nem szerepel a költői stílusban, és általában tudatosan kerülnek a választékos nyelvezetű munkákban (esszé, szakkönyv, tudományos mű), és maguk a lektorok is gyakorta kijavítják. Nem sajátja a beszélt köznyelvnek.

Ha lehet fokozni, akkor még személytelenebb és hivatalosabb ízű a *történik* és a *nyer* igével alkotott kifejezés: *döntés történt, intézkedés történt, változás történt, lépések történtek az ügyben* (az utóbbi pragmatikai jelentése: 'szinte semmi sem történt', pontosabban 'semmit sem tettünk'), illetőleg *befejezést nyer* ('befejeződik, befejezik'), *alkalmazást nyer, bizonyítást nyer, elhelyezést nyer, kifejezést nyer, megállapítást nyer*. A *felvételt nyer* megszokottsága miatt tűnik elfogadhatóbbnak. Az eddigiektől némileg különbözik a *sor kerül valamire*, mivel itt önálló jelentés is megfigyelhető ('következett, történt'): *sor került a szavazásra, sor került a jelölt megválasztására*. A *szenved* is csak bizonyos szókapcsolatokban személytelen funkcióiige: *fennakadást, halasztást, késedelmet, késést, módosulást, változást szenved*. A germanizmusnak tekintett *fogyatkozást szenved* és *kérdést szenved* ['kérdéses'] mára kikopott a mindennapokból. Egyéb példákban viszont helyénvaló, mivel megtartotta alapjelentését: *balesetet, csorbát, hajótörést, hátrányt, hiányt, vereséget szenved*; és hasonlóan vonatkozathatjuk az egészségi állapotra is: *szívbetegségben, álmatlanságban, vérszegénységben szenved*. Funkcióigénk közül a leginkább mesterkéltséget az *eszközöl* és a *foganatosít*: *befizetést, eszközöl, levonást eszközöl, módosításokat eszközöl, vizsgálatokat eszközöl; intézkedést foganatosít*. Szűk használati körben, erősen zsargonizáló kollokációkban alkalmazható.

A bemutatott példákon kívül számos további funkcióigénk van: *ad, alkalmaz, alkot, csinál, eszközöl, fogatosít, folytat, gyakorol, hat, helyez, intéz, képez, képvisel, kerül, mutat, mutatkozik, nyer, nyújt, rendelkezik, részesít, részesül, szenved, táplál, tart, tesz, történik, van, végez, vesz, viseltetik, von.*

A terpeszkedő kifejezések, a funkcióigés szerkezetek – megszokottságuk, panellé szilárdulásuk miatt – önmagukban nem is mindig ismerhetők föl. Igazán akkor válnak feltűnővé, amikor halmozódnak, és terjengős szöveget alkotnak. Ilyenkor már valóban érdemes a szöveg egyszerűsítésére gondolnunk: *A Budapesti Rendőr-főkapitányság életvédelmi alosztálya megtette a szükséges intézkedéseket a körözés alatt álló személy elfogása érdekében.* – *Az egri Eszterházy Károly Főiskolán ünnepi hangversenyre került sor a nagy zeneszerző születésének 250. évfordulója alkalmából.* A rövidebb (szintetikus) és a hosszabb (analitikus, funkcióigés) alakulatok grammatikai szinonimáknak tekinthetők, és a nyelvváltozattól, stílusértéktől függetlenül használhatók. A funkcióigés szerkezetek használata önmagában nem feltűnő, ellenben halmozódásuk már igen, különösen, ha az összetett jelenség, és többféle terjengős forma jelentkezik a szövegben. Ilyenkor ajánlható az egyszerűbb megfogalmazás.

7. A helyesírási norma

Normája nemcsak a nyelvhasználatnak van, hanem a helyesírásnak is. Egységes, központilag szabályozott helyesírásról 1832 óta beszélhetünk, ekkor jelent meg az első akadémiai szabályzat. 1984-től „A magyar helyesírás szabályai”-nak 11. kiadása érvényes, a „Magyar helyesírási szótár”-ral együtt (az utóbbi: 1999-től).

A helyesírási normának másféle jellemzői vannak, mint a nyelvi sztenderdeknek: az írás és a helyesírás nem természetes képződmény, mint a nyelv, hanem mesterséges. (A szabályok, a szabályzat ugyanis megállapodás eredménye, s ennek gondozója a Magyar Tudományos Akadémia.) Tudatos vagy viszonylag tudatos produktum. Elsajátítása főképp iskolai tanulás eredménye, és nem ösztönösen megy végbe. Az egész kodifikált szabályzat a sztenderd része, nincsenek különféle helyzetekhez kötött és elfogadott írásváltozatok. Nincs kiszolgáltatva a megnyilatkozások szociokulturális összetevőinek (cselekvés, szituáció, kontextus). A helyesírásnak e jegyek miatt erősen zártnak kell lennie: a nyelvhasználó nem alakíthatja szabadon, az adott korban stabil, állandó.

A szaknyelvi helyesírás szabályozása az utóbbi évtizedek folyamatos programja. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága az utóbbi két évtizedben a következő **szaknyelvi szótárak** munkálataiban vett részt: *Orvosi helyesírási szótár* (főszerk.: Fábíán Pál és Magasi Péter; Akadémiai Kiadó–Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest, 1992); *A magyar állatnevek helyesírási szabályai* (Gozmány László; Rovartani Közlemények

1994: 429–445); *Az állatfajtanevek helyesírása* (szerk.: Jávorka Levente, Fábián Pál, Hőnyi Ede; Állattenyésztés és takarmányozás 1995: 465–470); *A földrajzi nevek helyesírása* (szerk.: Fábián Pál, Hőnyi Ede, Földi Ervin; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998); *Növényneveink* (Priszter Szaniszló; Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998); *Útmutató a szerves vegyületek IUPAC-nevezéktanához* (szerk.: Nyitrai József és Nagy József; Magyar Kémikusok Egyesülete, Budapest, 1998), s ekkor még nem említettük a korábbi munkákat. – A bizottságtól függetlenül jelent meg a *Közgazdasági helyesírási szótár* (szerk.: Bárányné Szabadkai Éva és Mihalik István; Tinta Kiadó, 2002) és a *Helyesírási szójegyzék. Képzés – foglalkoztatás* (szerk. Papp Ágnes és Paróczayné Korányi Margit; Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 1994).

A szaknyelvi helyesírás újabbnál újabb területeken igényel szabályozást, beavatkozást, így óhatatlanul egyre bonyolultabbá válik, hovatovább csak az adott szakma művelői tudják követni. Emiatt törekedni kell a magyar helyesírás egységességének megőrzésére, s az összehangoló munkának a letéteményese továbbra is az akadémiai bizottság kell hogy legyen, támaszkodva a különböző szakterületek művelőire. A Magyar Nyelvi Bizottságban képviseltetik magukat a különböző tudományterületek, az egyes akadémiai osztályok, így a szaknyelvi helyesírás szabályozása nem a nyelvészek kizárólagos feladata, hanem az adott terület képviselőivel közösen végzik a nyelvi tervezés munkáját.

A helyesírás **rendszereszerűsége** alapvető követelmény az egyes szaknyelvek rendszertani kategóriáinak leírásakor. Számos példát látunk erre a növény- és az állattan, a kémia, illetőleg a földrajzi tulajdonnevek esetében. Az orvosi nyelvben most folyik a vírusok nevének egységesítése. Nemzetközi megegyezés szerint a rend-, alcsalád-, család- és nemzetségneveket nagybetűvel kezdjük, és dőlt betűvel írjuk. A nemzetség nevével egybeírandó a *vírus*. A fajra utaló megnevezés kisbetűs, kivéve a személynévi, helynévi eredetű alakulatokat. Az utóbbiakat nem kurziváljuk:

Poxviridae család, *Chordopoxvirinae* alcsalád, *Orthopoxvirus* nemzetség, vaccina vírus.¹

Köznyelvi használatban a család-, alcsalád-, nemzetség- és fajnevek kisbetűsek, és nincs szükség kurziválásra sem: picornavírus család, enterovírus nemzetség. Egyelőre nem született egyértelmű javaslat az alfaj- (típus-), törzs- és változatnevek leírására, de maga a rendszertan sincs kellően kimunkálva.

A vírusnevek írását is megkönnyíti az angolos betűszói rövidítés, amely bonyolultabb formulát eredményez, ha további betű-szám kombináció járul hozzá: humán coxsackie vírus A1; röviden HCV-A1. (Magyar Orvosi Nyelv II. évf. 2. sz. 24)

Az immunológia szaknyelvéből is beszédes példákat idézhetünk a **terminológiai és helyesírási egységesítés** nehézségeire. A *T-helper lymphocyte cell* kifejezés eredeti angol

¹ Ebben a pontban a példák kurziválásakor nem a nyelvészeti közleményekben megszokott módon, hanem a szakterület sajátos kívánalmainak megfelelően használjuk a dőlt betűs szavakat.

fogalomként került a magyar orvosi nyelvbe, ahol a következő formákban használatos: *T-helper sejt*, *T-helper-sejt*, *T-helper nyiroksejt*, *T-helper-nyiroksejt*, *T-helper limfocita*, *T-helper-limfocita*, *T-helper lymphocyta*, *T-helper-lymphocyta*; *segítő T-sejt*, *segítő T-nyiroksejt*. A magyar írásgyakorlattól eltérő alakulatokkal találkozunk.

Általános jelenséggé, szinte fejlődési tendenciává vált a mai magyar írásgyakorlatban a **nagybetűsítés**, azaz a korábban kis kezdőbetűvel írt alakulatok csupa nagy kezdőbetűs írása, pl. rendezvények, programok, mozgalmak elnevezése: *környezetvédelmi szakírók és szakfordítók tanácskozása* * *Környezetvédelmi Szakírók és Szakfordítók Tanácskozása*; fontosabb kézikönyvek: *Magyar értelmező kéziszótár* * *Magyar Értelmező Kéziszótár*; hivatalos iratok: *vállalkozói igazolvány* * *Vállalkozói Igazolvány*; *személyi igazolvány*, de *Magyar Igazolvány*; dokumentumok: *Szervezeti és működési szabályzat* * *Szervezeti és Működési Szabályzat*; stb. Számos további eset létezik még, amelyek részben belső fejlemények, részben idegen hatást tükröznek.

Részletesebben az **egyezmények**, **szerződések**, stratégiák, programok, tervezetek elnevezésének írásmódját tanulmányozzuk. Nyilvánvalóan címekről van szó, de kérdés, hogy állandó vagy egyedi címeknek tekintsük-e őket. Az állandó címek minden szavát – a kötőszó kivételével – nagy kezdőbetűvel írjuk (AkH. 197.), az egyedi címeknek viszont csak az első szava nagybetűs (AkH. 198.). A szabályzat megfogalmazása szerint az állandó címek közé az újságok, hetilapok és folyóiratok tartoznak, az egyediek közé a költői művek, könyvek, értekezések, cikkek, képek, szobrok, zeneművek, műsorszámok. A szabályzat tehát ebben a kérdésben nem foglal állást, magam viszont úgy érzem, hogy az utóbbihoz áll közelebb az egyezmények, szerződések stb. fogalma. Ugyanezt találjuk a kiadványok egy részében, például az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent kötetben: *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya*, *A regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája*, *Hágai ajánlások* (Balázs 2001: 38).

Ezzel szemben már korábban is érvényesült az a gyakorlat, hogy a történelmi jelentőségű dokumentumokat nagybetűvel írták: *Függetlenségi Nyilatkozat*, *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*. Két más jellegű esetben az AkH. 10. kiadásának 125. és 135. pontja – részben a hagyományra hivatkozva – megengedi a nagy kezdőbetűket (*Magyar Szófejtő Szótár*, *Halotti Beszéd*, illetőleg *Nagy Honvédő Háború*, *Nagy Októberi Szocialista Forradalom*). Ez tehát kiskaput jelentett már korábban is, és mindebből az következne, hogy a fontosnak tartott megnevezéseket, címeket emeljük ki a nagy kezdőbetűkkel. De hogy mit tekintünk fontosnak vagy kevésbé fontosnak, nem objektív mérce. Manapság már az újabb nemzetközi dokumentumok minden szavát – idegen hatásra – gyakran nagy kezdőbetűvel írják: *Convention on Biological Diversity* – *Biológiai Sokféleség Egyezmény*, *Biodiverzitás Egyezmény* (esetleg: *Egyezmény a Biológiai Sokféleségről/Diverzitásról*); *Kyoto Protocol* – *Kiotói Egyezmény*. Nem látván meggyőző indokát a nagybetűsítésnek, inkább a következőképpen ajánlom:

Biológiai sokféleség egyezmény, Egyezmény a biológiai sokféleségről. Szintén kérdéses a csupa nagy kezdőbetűs írásmód a következő, európai uniós rendeletek, megállapodások magyar nevében: *Common Agricultural Policy – Közös agrárpolitika, Közös Agrárpolitika (?)*; *General System of Preferences – Általános kedvezmények rendszere, Általános Kedvezmények Rendszere (?)*. S ha a *Regional Development* magyar megfelelője a kisbetűs *térségfejlesztés* vagy *regionális fejlesztés*, akkor fölvetődhet az előző két alakulat hasonló írása: *közös agrárpolitika, általános kedvezmények rendszere* (Dróth 2000: 294).

A helyes írásmód megállapításának alapja, hogy tisztában legyünk a dokumentum pontos nevével, és elkülönítsük a közkeletű, ám nem hivatalos megnevezésektől, a rövidített alakoktól. Kiváló példa erre a sokat emlegetett *római szerződés*, amely általában nagy kezdőbetűs (*Római Szerződés* vagy *Római szerződés*), pedig nem ez a hivatalos neve. Az utóbbi formula: *Szerződés az Európai Unióról*. Ennek tudatában a *római szerződés* helyesen kis kezdőbetűvel írandó, annál is inkább, mert nem is egyedi név, mivel több szerződést kötöttek az olasz fővárosban. A hiteles szakmunkák – többes számban – *római szerződésekről* szólnak. A nagybetűsítés terjedését mutatja, hogy a KHSz. mégis a *Római Szerződés* formát tartalmazza. Ugyanez vonatkozik a *maastrichti szerződésre* (KHSz. *Maastrichti Szerződés*).

Irodalom

- AkH. 1984. = *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Bakos Ferenc (szerk.) 1999. *Idegen szavak és kifejezések kézikönyvtára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Bañcerowski Janusz 1998. Néhány gondolat a nyelvi és a kommunikációs normákról. *Magyar Nyelvőr* 122: 129–133.
- Baráz Csaba (szerk.) 2002. *A Bükk Nemzeti Park*. Monográfia. Eger, 2002.
- Bíró Ágnes (szerk.) 1989. *Szaknyelvi divatok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bódi Zoltán 2004. *A világháló nyelve*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Brehm, Alfred 1960. *Az állatok világa IV*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest.
- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió terminológiája! *Magyar Nyelvőr* 124: 287–297.

- Glatz Ferenc (szerk.) 1999. *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Heltai Pál – Gósy Mária 2005. A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra. *Magyar Nyelvőr* 129: 473–487.
- Heltai Pál 2004a. Terminus és köznyelvi szó. In: *Szaknyelv és szakfordítás*. Szerk. Dróth Júlia. Szent István Egyetem, Gödöllő. 25–45.
- Heltai Pál 2004b. A fordító és a normák I. *Magyar Nyelvőr* 128: 407–434.
- Heltai Pál 2005. A fordító és a normák II. *Magyar Nyelvőr* 129: 30–58.
- HKSz. 1988. = *Helyesírási kézikönyvtár*. Szerk. Deme László, Fábíán Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kemény Gábor (szerk.) 1992. *Normatudat – nyelvi norma*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1999. Néhány gondolat a nyelvi technológiákról. In: Glatz Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 129–133.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Ottó: *Tegzesek. Trichoptera*. Akadémiai Kiadó, 2003.
- Klaudy Kinga 1994. Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény Gábor és Kardos Tamás (szerk.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 57–63.
- Kurtán Zsuzsa 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Magyar Orvosi Nyelv*. Alapító-főszerkesztő prof. dr. Bősze Péter. Megjelenik a Magyar Szakírók Szövetsége, az MTA Orvostudományi Osztálya, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Orvosi Kamara és az Európai Nőgyógyászati Rák Akadémia gondozásában évente kétszer.
- MHSz. 1999. = *Magyar helyesírási szótár*. Szerk. Deme László, Fábíán Pál, Tóth Etelka. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mihalovics Árpád (szerk.) 2000. *Tanulmányok a politikai szaknyelvről*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Főszerk.: Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980–1985.
- Szaknyelvi konferencia 1992. *Magyar Nyelvőr* 1993: 549–614.
- Szépe György: Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XV. 303–329.
- Szirmai Imre 2003. Stroke: balegyenes a nyelvre. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 25–26.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1998. *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2007. *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi Értekezések 144. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég, Budapest.
- Zimányi Árpád 2001. *Nyelvhelyesség*. Líceum Kiadó, Eger.
- Zimányi Árpád 2003. A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból. *Magyar Nyelvőr* 127: 12–23.
- Zimányi Árpád 2006. A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepének szemantikája és pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 130: 176–186.

Megjelent: *Szaknyelv és nyelvi norma*. In: Dobos Csilla (szerk.), *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest–Miskolc, Miskolci Egyetem–Tinta Könyvkiadó 141–160. 2010.

BEFOLYÁSOLÁSI TECHNIKÁK HÍRSZÖVEGEKBEN

Bevezetés

Befolyásolás – manipuláció – propaganda. A három fogalom mind a politikával, mind a tájékoztatáspolitikával, mind pedig a sajtóval, hírszolgáltatással összefügg. Bár szótáraink általában egyenlőségjelet tesznek a befolyásolás és a manipuláció közé, az utóbbit az előzővel magyarázva a manipulációhoz elítélő jelentésárnyalat is fűződik, ezért mégsem tekinthetjük őket azonos értelműnek. A befolyásolás mint retorikai tényező a szónoki beszédek természetes velejárója, a manipuláció azonban már több ennél. A propagandát az 1990 előtti időszak szóhasználatá miatt (különösen az eléje illeszthető „agitációs” jelző miatt) a legélesebb, direkt formának tarthatjuk. A szakirodalomban ez mégsem tükröződik ilyen egyértelműen, mert az angol szóhasználatban nem tapad hozzá az a negatív konnotáció, ami itt, Közép-Európában. A szakcikkek fordításaiban pedig sokszor megmarad ez a fogalom, de semlegesen, mindenféle elítélő érték nélkül.

Maradjunk még a propaganda fogalmi értékelésénél. Az 1990 előtti évtizedeket a hírszolgáltatás egészének tudatos befolyásolása jellemezte. Ennek a totális, ellentmondást nem tűrő és tartós jelenségnek az összetevői a következők: határozott eszmei-ideológiai irányítás; elhallgatás, a nemkívánatos információk visszatartása, válogatás a közlésre szánt események között, a lényeges-lényegtelen elemek elkülönítése, a hangsúlyok meghatározása, szerkesztés (a hírfolyamon belül az egyes hírek sorrendje) egyrészt fontosságuk miatt, másrészt az áthallások elkerülése végett.

A nyelvi formákra érzékeny gondolkodók számára jelzésértékűek voltak azok az árnyalatnyi, fogalmazásbeli, szóhasználati, stílusbeli sajátosságok, amelyek eltértek a kötelező formuláktól. Most azonban sem ezzel a hazai időszakkal, sem más diktatúrák propagandisztikus módszereivel nem foglalkozunk, hiszen azokat már kellőképpen feldolgozták. Vizsgálatunk célja napjaink másképpen megosztott világának nyelvi és pragmatikai vizsgálata.

Arra keresem a választ, hogy manapság, a közszolgálati, kereskedelmi és bulvársajtó korában hogyan érvényesülnek a befolyásolási technikák. Propagandáról, igazi pártos propagandáról továbbra is beszélhetünk, de a pártlapok nem tartoznak bele mostani vizsgálatunkba, amely két fő részből áll. Először áttekintjük a közelmúlt, az utóbbi évtized témánkba vágó főbb tanulmányait, majd egészen friss anyagon bemutatjuk, hogyan érvényesül a manipuláció 2009 elejének belpolitikai híreit tolmácsolva.

1. Hírmanipuláció a legújabb szakirodalom tükrében

Az ilyen tárgyú vizsgálatok mai túlszabályozott és politikai korrektséget hirdető médiavilágunkban rendszerek. A Jel-Kép című folyóirat a 2000-es években folyamatosan figyelemmel kíséri a politikai hírműsorok tájékoztatási gyakorlatát a különböző médiumokban. A szempontok között a legfontosabb a kiegyensúlyozottság, amelyet többféleképpen mérnek, de a legegyszerűbb a perc alapú összevetés: melyik párt, illetve a kormány és az ellenzék mikor milyen arányban szerepel. Érdekes megállapítás, hogy 2003 után érezhetően csökkent a hatalmi szféra megjelenésének aránya a híradásokban. Ezenkívül többek között még mérik a kritikai szavak és az elismerő szavak, illetőleg a botrányok és a bűnügyek arányát a hírfolyamon belül (Plauschin 2007: 3; 2008: 35). Áttekintve az említett összefoglalókat, látható, hogy ezeken a kereteken belül nincs mód a befolyásolási technikák feltárására.

Érdemes viszont alaposabban megismerkedni Bugovics Zoltánnak A médiahírek negatív spirálja c. tanulmányával, amelyben a hírműsorokat a következő kifejezésekkel jellemezte: leegyszerűsített, szenzációfókuszált, infotainment-központú, torz és manipulatív. Az utóbbit korunkhoz igazítva, bevezette a primitív manipuláció fogalmát, amelyet a következőkkel jellemez: pótélmények közvetítése, leegyszerűsítés, rövidítés, gyors reagálás, sztereotípiák alkalmazása, stigmatizáció, előítéletesség, rejtett rábeszélés, műfajkeveredés, figyelemelterelés, show, egyenlőtlenség, szellemi apály (Bugovics 2004: 62). Ezt a gondolatsort folytatja és részletezi Kiss Balázs a Médiakultúra c. folyóirat Propaganda különszámában. A hírműfaj a rövidségen és a könnyenérthetőségen alapul, ezért óriási a veszélye az előítéletességnek és a túlzott általánosításnak. Mindkettő maga után vonja a felületességet, valamint a félreinformálás veszélyét. A rövid és érthető hírek a közvélemény számára csakhamar belső igénnyé is válnak, sőt ami nehezen érthető, túl sok magyarázatot igényel, hovatovább gyanús. (Kiss 2006: 11)

A média sajátos szempontjainak számbavétele után következzenek néhány pragmatikai tényező összefoglalása. A megtévesztés nyelvi eszközeinek vizsgálata – a téma legjobb összefoglalását adó Jakusné Karmos Éva szerint – összetett feladat, mert megtévesztés csak a közlő és a befogadó interakciójában jöhet létre. A közlő és a befogadó egymáshoz és a közlési körülményekhez alkalmazkodva és ismereteikre építve különféle szándékokat tulajdonítanak egymásnak: a közlő azt hangsúlyozza, hogy információt ad, vagy hogy észszerű indokok alapján szeretné rávenni a befogadót valamilyen álláspont elfogadására. A befogadó viszont elhárító magatartást tanúsít akkor, ha feltételezése szerint a közlő meg akarja győzni a maga igazáról. A szöveg létrehozását hierarchikusan elrendezett célok vezérlik, amelyek egy része a megértéskor nyilvánvaló lesz a befogadó számára is. A megtévesztés során viszont a közlő végső célja a befogadó előtt rejtve marad. A szövegalkotó közölt célja tehát eltér a szövegalkotó közlési céljától, és ezt eltitkolja a befogadó elől (Jakusné 2005: 429).

A közlemények magasabb céljait a befogadó általában a természetes, a konvencionális és a társalgási implikaturák alapján következteti ki. A megtevesztő közlemény célja, hogy a befogadót hamis következtetésre juttassa. Az is megtevesztés, amikor a közlő eltitkolja az igazságot vagy annak egy részét, továbbá amikor a befogadóval lényegtelen információt közöl, hiszen ezek is téves következtetésre vezetnek a befogadót. Ahogy azt elemzendő példáinkban is majd látjuk, az indirekt megtevesztési stratégiák alkalmazásakor valós információt közölnek, de olyan implikaturákkal, amelyek a közlő rejtett céljainak megfelelő következtetéseket sugallnak. Az így létrejövő produktumra szintén alkalmazhatjuk a divatos szókapcsolatot: virtuális valóság.

A megtevesztési stratégiák változatos formában jelentkeznek: titkolózás, kétértelműség, ködösítés, félígazság közlése, az előfeltevés hamisítása, indirekt hazugság, inszINUáció. Az előfeltevés úgy hamisítható meg, ha a közlemény előfeltevése nem érvényes, de a közlő úgy tesz, mintha a közös háttértudás része lenne. InszINUáció esetén a közlemény szándékosan, de rejtett módon negatív értékítéletet sugall (bővebben l. Jakusné 2005: 428).

Ezeknek a stratégiáknak a nyelvi megvalósításában – a szerkesztésen, összerendezésen kívül – nagy szerepe van a szóhasználatnak, a szóválasztásnak. Mindenekelőtt az értékítéletet kifejező lexémák (igék, főnevek, melléknévek), valamint az igazságértéket jelző szavak (*tud, lát, igazol, bizonyít – de vél, bizonygat*) szerepére gondolhatunk, de gyakran manipulatív funkciót kapnak a módosítószók, a határozószók, illetőleg a nevek és a számok is. Érdekes foglalkozni a metainformációs elemekkel is. A nyelvi közlés során egyrészt a valóságról szóló információt, másrészt az információszerzés módjára vonatkozó ismereteket továbbítjuk, az utóbbi a metainformáció. A szövegproduktumokra az információ és a metainformáció váltakozása a jellemző. A metainformációt döntő többségében igékkel fejezzük ki, amelyek többek között tájékoztatnak az adó és a vevő állapotáról, egymáshoz való viszonyáról, az információ befogadásának és feldolgozásának módjáról, az információtovábbítás folyamatáról, a kommunikációs szituáció fázisairól stb. (Simigné 2005: 91) Az igéken kívül olyan operátorok is alkalmazhatók, amelyek például a beszédaktusról (*meg nem erősített jelentések szerint, őszintén szólva*), az információtól való elhatárolódásról (*úgy mond, állítólag*) vagy az adónak a közlés egyes elemeihez való viszonyáról (*tulajdonképpen, inkább, majdnem*) szólnak.

Nagyban befolyásolják a befogadóra tett hatást az egyes stíluselemek, valamint a szöveg egészének stílusa. Tolcsvai Nagy Gábor két napihír összehasonlító stílusérték-vizsgálatával megállapította, hogy a stílustulajdonítás nem homogén, tehát ugyanannak a szövegnek ugyanahhoz a nyelvi egységéhez nem rendelnek azonos stílusértéket a befogadók. A stílussal áttételesen történő véleménynyilvánítás a szöveget – legalábbis részben – megszünteti hírnek lenni (Tolcsvai 2001: 316).

2. Szövegelemzések

Első hírünkben azt vizsgáljuk, hogy explicit nyelvi elemekkel, valamint a tények átcsoportosításával a közlő direkt módon hogyan irányítja a befogadó véleményalkotását. A 2009 januárjában a Hír Tv képűségén olvasható és a híradásokban elhangzó szöveg a következő:

Hiába a gázkrízis, felfűtötték az őszi kormányüdülőt, mert befagyott a Balaton. A miniszterek, szakállamtitkárok, kormánybiztosok, miniszteri biztosok és a januártól működő regionális államigazgatási hivatalok vezetői az előszezonnra érvényes áron pihenhetnek családjukkal együtt péntek estétől vasárnap estéig. A térítési díj naponta 6800 Ft, ez pedig a szállás és az étkezés mellett magában foglalja az üdülési szolgáltatások díjait is. A gyerektarifa fele a felnőttekének. A vonatkozó kormányrendelet szerint az őszi üdülőt az állami vezetők szülője, házastársa, gyereke, menyé vagy veje és unokája veheti igénybe. Összehasonlításul: az egyik négycsillagos füredi szállodában a legolcsóbb szoba akciósan többé kerül 15 ezer forintnál. A Magyar Turisztikai Zrt. tájékoztatása szerint 10 önkormányzat jelölt ki korcsolyapályát a Balatonon. Balatonőszöd nincs közöttük.

Előismeretként tudni kell, hogy ebben az időszakban Kelet-Európából nem kaptunk gázt, és emiatt takarékosági intézkedéseket kellett bevezetni. Erre utal az első tagmondat, bár a hírek egyébként nincs köze a gázkrízishez. Az alaposabb elemzésből levezethetjük, hogy kizárólag pontos tényeket közöl a hír, önmagában mindegyik állítás valós, így mindenben megfelel a hiteles tájékoztatás követelményeinek. A közlő rejtett célja azonban nem a tényszerű információadás, hanem a hangulatkeltés, mégpedig a tények csoportosításával, egymás mellé és egymás után sorolásával. Az előfeltevés meghamisítása és a téves következtetésekre vezető implikaturák az alábbiakból erednek: a gázkrízisnek (1. tagmondat) nem volt elrendelt következménye az üdülők bezárása (2. tagmondat sugallt előfeltevése). Az őszi üdülő felfűtése nem biztos, hogy összefügg a Balaton befagyásával (3. tagmondat). A magas beosztású kormánytisztviselők felsorolása (miniszterek, szakállamtitkárok stb.) a befogadó számára erőteljesen tudatosítja, hogy kik vehetik igénybe előszezonnra érvényes, tehát kedvezményes árakon a szolgáltatásokat. A magas beosztású állami vezetőkről feltételezhetjük, hogy kiemelt anyagi juttatásban részesülnek. A magas beosztások megnevezése a kiemelt javadalmazás tényét hivatott előhívni tudatunkban. Erre építve még erőteljesebb lesz az ellentét a pontos adatokkal is alátámasztott kedvezményekről. A számokkal való játék, hogy a 6800 Ft-os térítési díj személyekre értendő (ez kikövetkeztethető a gyermektarifa megnevezéséből), de a négycsillagos szálloda költsége már nem személyre, hanem szobára vonatkozik. Ezért az összehasonlítandó értékek félrevezetőek. Mindezek után még egy – szinte jogszabályszerű – felsorolással találkozunk, amelyből kiderül, hogy az érintettek családtagjai is jogosultak a kormányüdülő használatára. Az utolsó két mondat sugallt következtetések levonását szolgálja.

Másfajta következtetésekre jutunk a következő két hír olvastán. Azonos valóságdarab kétféle, gyökeresen különböző feldolgozásáról van szó. Annyira nagy mértékben elűt a két szöveg szemlélete, nyelvi formája, végkövetkeztetése, hogy egymás teljes ellentétének tekinthetők. Az átláthatóság végett félkövér kiemeléssel szemléltetjük a manipulatív nyelvi elemeket (szavakat, kifejezéseket). Halmazódásukat szintén jelöljük: az egymás mellett lévőket függőleges vonallal tagoljuk, hogy ezzel még szemléletesebbé váljon gyakoriságuk. (Például a harmadik bekezdés élén a *lapunk információi szerint* kifejezés határozottságot, megbízhatóságot sugall, a *gondolkodnak* pozitív értékképzetet ebben a kontextusban, az *erősen* határozó pedig tovább fokozza az ige jelentéstartalmát. így tehát a tagmondatban összesen három – bár egymást követő, alárendelő szószerkezeteket alkotó – manipulatív elem található.)

Nagy a valószínűsége a személyi jövedelemadó csökkentésének

A már odaítélt uniós pénzt nem vonják el

Folyamatosan || egyeztet a kormányfő a gazdasági válság kezelésében érintett miniszterekkel. Lapunk úgy értesült: elsősorban a tb-járulék csökkentésében || gondolkodnak, és készülnek számítások a szociális rendszer átalakítására.

Gyurcsány Ferenc a ***világgazdasági válság*** magyarországi hatásainak kapcsán a pénzügy-miniszternek és a szociális miniszternek ***adta a legtöbb || feladatot a legutóbbi kibővített*** kormányülésen. Szűcs Erikával, Veres Jánossal és Bajnai Gordonnal a kormányfő ***tegnap külön-külön egyeztetett, || a konkrét javaslatokat || a jövő hét végére várja.***

Lapunk információi szerint || erősen || gondolkodnak azon, hogy a személyi jövedelemadó vagy a társadalombiztosítási járulék ***csökkentése*** jár a gazdaság számára a ***legnagyobb haszonnal. Forrásaink szerint || valószínű, hogy az szja-csökkentést választják. Ez a belső kereslet növelésével || segítené a külső piacában megfogyatkozott gazdaságon. Az szja visszanyesése || mellett szól, hogy differenciált || tb-járulék-csökkentés || már létezik: a kormány korábban || meghozta azt a döntést, hogy az újonnan felvett dolgozók után nem kell járulékot fizetni, sőt további öt munkahelyre is || kedvezményt kapnak. Jelenleg az Európai Unióval egyeztetnek arról, hogy miként lehet mindezt uniós forrásból finanszírozni.***

Forrásaink, || a döntéshozók || most || azt vizsgálják...

Ami a szociális támogatások átrendezeit illeti, forrásaink azt mondják: a családi pótlék rászorultsági alapra helyezése elsősorban szimbolikus lépés lenne, érdemi bevételt nem hozna. Lapunk úgy tudja, ez az intézkedés gesztus lenne a lépést évek óta sürgető szabad demokraták felé.

Csomagol a kormány

A költségvetés megrendülése után újabb megszorítások jönnek

Súlyos, || *a Bokros-csomagra emlékeztető szociális elvonások kidolgozásán fáradozik a Gyurcsány-kormány a költségvetési egyensúly fenntartása érdekében, amely főként a dolgozó, gyermekes családokat érintené. A kabinet tervezett újabb megszorító intézkedései az áfaemelésre és a jelenleg még alanyi jogon járó családi pótlék megnyirbálására fókuszálnak. Szűcs Erika szociális miniszter már ki is jelentette, hogy nem célszerű a legmagasabb jövedelműeket családi pótlékkal „támogatni”. A Fidesz szerint elfogadhatatlanok || a kiszivárgott elképzelések, amelyek a gyermeket nevelőket és a szegényebb rétegeket || sújtanak. Kérdés, hogy az SZDSZ és az MDF támogatását elnyeri-e tervei megvalósításához a kisebbségi szocialista kormány, amelyen belül || folyamatos konzultációk zajlanak a tervezett intézkedésekről. Mindeközben kiderült, a január 29-ei rendkívüli parlamenti ülést az MSZP egyfajta || újabb nemzeti csúcscsá alakítaná, ahová meghívta az összes közjogi méltóságot, valamint a magyar társadalmi és gazdasági élet vezetőit.*

Ismét bebizonyosodott, hogy az idei költségvetés rossz számokra épült.

(Magyar Nemzet 2009. jan. 20. 1. o.)

Már a két cím is homlokegyenest eltérő módon címkézi a feldolgozni kívánt eseményt. Az első pozitív, a második negatív megközelítésű kijelentés. Határozottság szempontjából vizsgálva: a második egyértelmű, az első viszont bizonytalan, ahogy a *valószínűség* szó mutatja. (A címben foglalt kijelentés tehát nem tekinthető ténynek.) Ennek fényében érdekes, hogy a cikk egésze erre a hangulatjavító jóslatra épül, pedig a személyi jövedelemadó csökkentése a szövegben továbbra is mindvégig bizonytalan formában szerepel. De hogy a címben mégis legyen határozott állítás, az első cikk alcíme a már odaítélt uniós pénzekről közöl megnyugtató kijelentést. Vajon miért? Ugyanis sem a cikkben, sem az esemény időszakában nem merült föl a már odaítélt uniós pénzek elvonása, ezért az alcím tartalma és célja egyaránt félrevezető.

Az első szövegben a kormányt, a kormányfőt mindvégig pozitív kifejezésekkel illetik; *folyamatosan egyeztet, külön-külön egyeztet* [körültekintő gondosság!], *kezeli a válságot, feladatokat ad, segít, konkrét javaslatokat, vizsgálják*. Az implikaturák révén kirajzolódik a felelős kormány és a gondos kormányfő képe. Azzal kívánja még inkább elfogadtatni magát a hírközlő, hogy – metainformációs kifejezésekkel – visszatérően, többször hangsúlyozza saját jól értesültségét és megbízhatóságát: *lapunk úgy értesült, lapunk információi szerint, forrásaink szerint, lapunk úgy tudja*. Sőt, még fokozással is él: a források ugyanis a kérdésben leghitelesebb személyek, a *döntéshozók*. A ritka és választékos szó ismét csak bizalmat

ébreszt a befogadóban, akit más oldalról még az időhatározókkal is meg akar nyerni, meg akar győzni a közlő (*a jövő hét végére, most*). A válságból való kilábalás a lakosság számára kedvező intézkedésekkel valósulhat meg: *a tb-járulék csökkentése, az szja csökkentése, az szja visszanyesése, a kereslet növelése, nem kell járulékot fizetni, kedvezményt kapnak, a legnagyobb haszonnal jár*. Az Európai Unió is mindvégig pozitív hivatkozási alap. Mindössze két szó: az *átrendezés* és az *átalakítás* mégis elgondolkodtatja az embert, mivel egyik ige sem szabja meg a bennük foglalt cselekvés irányát. Az eddigiekkel ellentétben az utolsó két mondat aláhúzással jelölt része merőben más jellegű közlés: manipuláció nélküli kijelentés, az igazság kimondása – elrejtve a meglehetősen terjedelmes elfogadtató célzatú és szépítő (eufemisztikus) jellegű rész után.

A második szöveg címe kettős olvasatú: először is arra gondolunk, hogy a kormánynak már nincs sok ideje, mivel a gazdasági világválság elsöpri – ennek a metaforája a *csomagol* ige. A cikkben, persze, erről nincs szó, a *csomagolás* fogalma a *Bokros-csomagból* vezethető le: *csomagolás* – ’megszorító intézkedések meghozatala’, ill. ’megszorító *csomag* elkészítése, összeállítása’, azaz egyedi, kreatív szóhasználattal és -képzéssel van dolgunk. Drámai hatású kijelentés az alcím, benne az írás alaphangját megadó két kulcsfogalom: a *költségvetés megrendülése* és az *újabb megszorítások*. A továbbiakban is ugyanígy sorjáznak a negatív tartalmú kifejezések, amelyek mind hangulatkeltő elemek: *súlyos szociális elvonások, áfaemelés, a családi pótlék megnyirbálása*, és mindezek: *a dolgozó, gyermekekes családokat érintenék, a szegényeket sújtánák*. Előző cikkünkkel szemben itt *kiszivárgott értesülésekről* van szó, és figyelni kell a feltételes mód alkalmazására: *sújtánák, érintenék* – ez azonban a tartalom fajsúlyos volta miatt könnyen elsikkadhat az olvasóban. Sajátos szerepet kapnak a jelzők is: nem pusztán – és tényszerűen – *kormányról*, hanem hangsúlyozott módon *kisebbségi szocialista kormányról* van szó, és a *nemzeti csúcs*hoz is társul két jelző: *egyfajta* és *újabb*, közülük az előbbi kisebbsítő, elbizonytalanító célzatú. Ebben a megközelítésben az előzőtől homlokegyenest más színezetet kapnak azok a tények is, amelyek a kormány folyamatos egyeztetéséről, konzultációiról szólnak. Egyfelől ugyanis kérdéses a javaslatok támogatottsága, másfelől pedig a nemzeti csúcs tervének váratlan felmerülése a kormány munkájának esetlegességét hivatott jelezni („*Mindeközben kiderült...*”).

Összegzés

A manipuláció, a befolyásolás tehát a hírszövegeket is áthathatja. Ez lehet a közlő részéről szándékos, de fakadhat abból, hogy a közlő a saját attitűdjének megfelelően értékeli az eseményeket, és viszonyulását a hírszövegekbe kódolja. Az elemzett példákból látható, hogy a befolyásolási technikák leginkább a rejtett tartalomra és a megtevesztés nyelvi

eszközeire épülnek. A médiának ugyanis érdeke elhitetni a befogadóval, hogy a valóság fontos eseményeit, a tényeket közvetíti neki, különben a befogadó elhárító reakciója nehezítené a tervezett manipulatív hatást. A közlő tehát eltitkolja befolyásolási szándékát, pedig alkalmazza a meggyőzés és a rábeszélés eszközeit: sugallt állításokat foglal a rejtett tartalomba. A befogadó számára kevésbé felismerhető, ezért nagyobb lehetőséget ad a manipulálására. A pragmatikai jelentésen alapuló megtévesztési stratégiák azért hatásosak, mert tartalmukat mindig a befogadónak kell kikövetkeztetnie. Így azt hiszi, hogy az átvett érzelmi viszonyulást önmaga alakította ki, a neki sugallt jelentés pedig tényszerű információ. A befogadó önmeggyőzése hatásosabb és tartósabb, mint a nyílt propaganda hatása (Jakusné 2005: 435).

Végül vessük föl azt a kérdést, hogy a manipulációval szembeállíthatjuk-e a tisztességet. A sajtótisztesség fogalma az 1990-es évek elején jelent meg a tudatos befolyásolással, torzítással, hamisítással szemben. Érdekes, hogy beállítottság, politikai oldal alapján erőteljesen megosztotta a sajtó munkatársait és a politikusokat egyaránt. Nagy vihart kavarva igen gyorsan a feledés homályába veszett.

Irodalom

- Balázs Géza 2000. *Médianyelv*. Magyar Rádió Rt. Oktatási Osztály, Budapest.
- Banczerowski Janusz 2002. Az információ befogadásának módjáról, a vevőre gyakorolt hatásáról, valamint az információs berendezés memóriájának az állapotáról szóló metainformációs igék. *Magyar Nyelvőr* 126: 8–11.
- Bugovics Zoltán 2004. A média hírek negatív spirálja. *Jel-Kép* 1: 59–84.
- Csigó Péter 2005. Miért nincs hatásuk a kereskedelmi híradóknak? *Médiakultúra* 33–58.
- Jakusné Harmos Éva 2002. A nyomtatott sajtó hírei a diskurzus elemzés szemszögéből. *Magyar Nyelvőr* 126: 142–156.
- Jakusné Harmos Éva 2005. A kereskedelmi és a politikai propaganda nyelvi eszközei. *Magyar Nyelvőr* 129: 419–436.
- Hiss Balázs 2006. Missziótól marketingig. *Médiakultúra* 11–23.
- Plauschin András 2007. A politikai hírműsorok tájékoztatási gyakorlata 2006-ban. *Jel-Kép* 2: 3–40.
- Plauschin András 2008. A politikai hírműsorok tájékoztatási gyakorlata 2007-ben. *Jel-Kép* 2: 35–62.
- Simigné Fenyő Sarolta 2005. Metainformációs kutatások szerepe a fordításban és az oktatásban. In: *Sokszínű Nyelvészet*. Szerk. Simigné Fenyő Sarolta és Bodnár Ildikó. A Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kiadványa. 91–101.

Tolcsvai Nagy Gábor 2001. Hét napihír összehasonlító stílusérték-vizsgálata befogadói válaszok alapján. *Magyar Nyelvőr* 125: 299–319.

Megjelent: Befolyásolási technikák hírszövegekben. In: Simigné Fenyő Sarolta (szerk.) *A meggyőzéstől a manipulációig*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc. 2009: 180–186.

AZ IDŐJÁRÁS-JELENTÉS MINT KOMMUNIKÁTUM ÉS MINT MŰFAJ

Bevezetés

A nyelvészeti szakirodalom meglehetősen mostohán bánik a meteorológiai szaknyelvvel és az időjárás-jelentések szövegjellemzőivel. Az általam áttekintett folyóiratokban (*Magyar Nyelvőr*, *Magyar Nyelv*), a MANYE-kongresszusok köteteiben éppúgy nem találtam idevágó publikációkat, mint a Szaknyelvi kommunikáció című kézikönyvben (Dobos szerk. 2010). Pedig – közhellyel élve – „időjárás mindig van” (Hernádi 1976: 134), tehát feltétlenül érdemes figyelmet szentelnünk az életünket korábban és most is befolyásoló, sőt nemegyszer alapvetően meghatározó tényezőnek.

1. Gondolatébresztőnek szánt részvizsgálatunk előtt helyezzük tágabb összefüggésbe témánkat. Az iménti közhely valóságtartalmát igazolhatjuk azzal, hogy számba vesszük az időjárással kapcsolatos kommunikációs helyzeteket, beszédcselekményeket, szöveg típusokat.

1.1. Mindenekelőtt azonban emeljük ki a Bibliát, pontosabban annak legismertebb részeit, így az Ószövetség mózesi öt könyvét, illetőleg az Újszövetség négy evangéliumát. Számos helyen ugyanis meghatározó szerepük van a természeti jelenségeknek. Különösebb magyarázatra nincs szükség a következők esetében: az özönvíz (Teremtés 7, 8), a fáraó álma az aszályos hét szűk esztendőről (József Egyiptomban; uo. 41, 25–36), az egyiptomi csapások (Kivonulás 7–10), pl. a víz vérré változása (uo. 7, 14–25), a békák és a szúnyogok (uo. 8, 1–15), de különösen a jégeső (uo. 9, 13–35) és a sötétség (uo. 10, 21–29); illetőleg az Újszövetségben a vihar lecsendesítése (Márk 8, 23–27). Az iméntiek többsége kultúránkban toposzként van jelen.

1.2. A frazeológiai egységek között az időjárás „...ősidőktől fogva számtalan megfogalmazásban öltött testet” (Hadrovics 1995: 193). A szólások és a közmondások külön csoportját alkotják a főleg időjósłást tartalmazó és rendszerint valamely jeles naphoz köthető mondások: Fekete karácsony, fehér húsvét; Ha Katalin kopog, karácsony locsog (O. Nagy 1976: 16, Bálint 1968: 155). Hernádi már említett gyűjteményében ide sorolja többek között a következő állandósult kifejezéseket, kollokációkat: számottevő csapadék nem várható; átvonuló zápor, zivatar; időnként megélénkülő szél; a tengerszintre átszámított légnyomás

(Hernádi 1976: 135). Az utóbbiak az időjárás-jelentések állandó, de semmiképpen sem nélkülözhető fordulatai voltak, ezért bármiféle negatív minősítésük nem fogadható el.

1.3. Az irodalmi alkotások közismert típuspéldái az iskolai elemzések tárgyául is szolgálnak: Tüzesen süt le a nyári nap sugára... (Petőfi S.); Sűrű setét az éj, / Dühöng a déli szél... (Arany J.); Párisba tegnap beszökött az ősz... (Ady E.); Pipacsot éget a kövér határra / A lángoló magyar nyár tűzvarázsa... (Juhász Gy.); Megszelídült a tél hangja a fában, / Nem csikorog már az erdő sem... (Csoóri S.). A népköltészeti alkotások (a) és a magyar nóták (b) szövege nemritkán hangulatteremtő természeti képpel vagy valamilyen időjárási jelenségre való utalással indul: (a) Tavaszi szél vizet áraszt...; Sem eső nem esik, / Sem felhő nem látszik...; Fúj, süvölt a Mátra szele...; (b) Esik eső csendesen...; Háborog a Balaton...; Zúg a fenyves a Hargitán...

1.4. Természetesen az időjárás a mindennapi diskurzus része. Jó néhány évtizeddel ezelőtt azt tanították az angolórákon, hogy Britanniában a társalgás legkedveltebb témája az időjárás. Bármilyen helyzetben előfordul: beszélgetés kezdeményezéseként, kapcsolatfelvétel gyanánt, a hallgatás megtörése végett vagy tájékoztatás céljából. Az egyre változékonyabb időjárás, illetőleg a szélsőséges jelenségek megszaporodása miatt a meteorológia már nálunk is szinte mindennapi témává vált. Újabb szempontot megemlítve, a téma fontosságát abban is lemérhetjük, hogy milyen helyet foglal el a nyelvtanításban: az intézményünkben készült, 20 egységből álló magyar mint idegen nyelv programban a 6. lecke szól az időjárásról (Budai 2014).

Ezen a ponton hadd tegyek némi személyes kitérőt, amellyel megindokolom, miért is választottam ezt a témát. Varga Gyula kollégámmal éveken keresztül jártunk a besztecerbányai egyetemre, hóban-fagyban, esőben, viharban, tikkasztó hőségben. Az oda-vissza közel hatórás – hegyi szakaszokkal is nehezített – gépkocsiút miatt egyáltalán nem volt mindegy, hogy milyen időjárási viszonyokra kell felkészülnie az éppen soros vezetőnek. Már napokkal korábban figyeltük a híreket, majd pedig az induláskor egyeztettük: ki mit hallott, és mi várható aznapra. Terjedelmes beszámoló készülhetne úti élményeinkről, vezetéstechnikai tapasztalatszerzésünk különféle megborzongtató eseteiről, de ez a téma maradjon meg a tíz év múlva esedékes kötet számára. Most viszont következzenek az iméntiek fényében mindkettőnk számára létfontosságú műfaj néhány jellegzetességének bemutatása.

2. Eljutottunk tehát címbeli témánkhoz: az időjárás-jelentés mint sajtó-, illetve médiaműfaj, melynek kapcsán pragmatikai, lexikológiai, sőt műfajelméleti és szövegtipológiai kérdések vetődnek föl.

2.1. Az időjárás-jelentések mind tartalmilag, mind nyelvileg sokat változtak az utóbbi évtizedekben, ezért érdemes időrendben szemrevételezni a példákat.

Az 1980-as évek előtt a napilapokban közölt anyagok hosszú időn keresztül változatlan formájúak, rövid terjedelműek, rendkívül lényegre törőek voltak. Bevezetésül álljon itt két korábbi példa:

A Meteorológiai Intézet jelenti. Várható időjárás szombat estig: Nyugaton már felszakadozó felhőzet. Kevesebb helyen eső. Mérsékelt, időnként élénkebb délkeleti, déli, később nyugatira forduló szél. Várható legmagasabb hőmérséklet 11–14 fok között. (Somogyi Hírlap, 1960. október 22. 4.)

Várható időjárás szerda estig: felhőátvonulások, néhány helyen átvonuló esővel. Az időnként élénk, helyenként erős északnyugati, északi szél fokozatosan mérséklődik. Várható legalacsonyabb éjszakai hőmérséklet 10–15, legmagasabb nappali hőmérséklet 29–34 fok között. (Dunántúli Napló, 1970. augusztus. 27. 7.)

Tömör megfogalmazás, igei állítmány nélküli hiányos mondatok, egyszerű, áttekinthető mondat szerkezet, valamint egyszerű, köznyelvi szóhasználat – ezek a főbb jellemzői az idézett szövegeknek. A napilapok a Meteorológiai Intézet (később az Országos Meteorológiai Szolgálat) központi jelentéseit közzélték, és az 1980-as évekig ennek a szövegtípusnak ilyen volt a normája, bármilyen évet vagy lapszámot nézünk is meg a könyvtárban vagy az interneten.

Az időjárás-jelentések felépítése, témaszerkezete kötött volt: 1. felhőzet, csapadék; 2. légmozgás, szél; 3. éjszakai és nappali hőmérséklet. Terjedelmük: e három mikrotémának megfelelően sokszor mindössze három szövegmondat, mai (számítógépes) paraméterekkel: 30–35 szóelőfordulás, 200–250 karakter. A napilapokban még tipográfiájuk is azonos volt, a célszerűsége és a hagyományokon alapulva egy rövid hasáb, 6–8 sor. Ez a sajtóműfaj leginkább a mínuszos hírre emlékeztet. Ennek megfelelt az elhelyezésük is: vagy valahol a lap belsejében, a rövid hírek oldalán, vagy könnyen elérhetően, a legutolsó lapon (pl. a közérdekű naptár, a névnap vagy a nap évfordulói rovatok mellett).

2.2. Idővel változatosabb lett a megfogalmazás, ahogy azt következő két idézetünk mutatja:

Ma hazánkban folytatódik a nagyrészt napos, száraz, hideg idő, így az ország nagyobb részén az idén sem lesz fehér a karácsony. Legfeljebb délnyugaton valószínű több felhő, itt jelentéktelen hószállingózás is előfordulhat. A légmozgás gyenge marad. A hőmérséklet csúcserőke –1, +4 fok között alakul. Szármottevő havazás a hét végén sem várható. (Magyar Hírlap, 1992. december 24. 6.)

Legyőzi a nap a ködöt. Ma még csendes, kora őszi idő lesz. Reggel sok helyütt pára, köd üli meg a tájat, délelőttre viszont többnyire feloszlik, és több órára kisüt a nap. Eső nem várható. A csúcshőmérséklet 16–21, a tartósabban ködös helyeken 10–15 fok körül alakul. A következő

három napban egy tőlünk északra haladó hidegfront hatására hűvösebbre fordul az idő, erősen megnövekszik a felhőzet, záport, zivatart hozva magával. A légszennyezettség Budapesten alig változik. (Népszava, 1994. október 15. 16.)

A szöveg elevenségét egyfelől a névszóinál dinamikusabb igei állítmányok, másfelől a képszerű, metaforikus kifejezések adják (legyőzi a nap a ködöt, köd üli meg a tájat, a felhőzet zivatart hoz magával). Az igei állítmány dinamizmusa az állapotváltozást kifejező mediális igék jelentéstani sajátosságaiból is fakad (fordul, változik; illetőleg feloszlik, kisüt, megnövekszik, az utóbbi három esetében további intenzifikáló erővel bírnak az igekötők). Láthatólag a terjedelem is megnőtt: 50–70 szóelőfordulás, 350–450 karakter. A pusztá mellérendelés mellett szerepet kapnak másféle logikai viszonyok is (következtetés így kötőszóval, ellentét viszont kötőszóval). Utóbbi példánkban két mikrotémával bővült a korábbi hárompontos szerkezet (kitekintés a következő napokra, illetőleg a légszennyezettség).

2.3. A tartalom bővülése mellett újabb sajátosságra is felfigyelhettünk a rendszerváltozás után. A bulvársajrtól oldottabb stílus, közvetlen hang és beszélt nyelvi fordulatok jellemzik:

Ma éppen az évszaknak megfelelő időjárás várható – nem túl gyakori jelenség manapság –, azaz gyakran megnő a felhőzet, eső és zápor közönséges természeti tüneteményeknek számítanak majd. A délkeleti szél olykor megerősödik. A kora reggeli 7–12 fok után délután legfeljebb 20 fokig melegszik fel a levegő. (Hajnali Hírlap, Miskolc–Eger, 1991. október 9. 1.)

2.4. A jelenhez érkezve megállapíthatjuk, hogy mind jobban teret nyer a szakszerűség, az árnyalt és alapos szövegformálás, ami a szakkifejezéseknek a korábbiakhoz képest gyakoribb használatában is megnyilvánul. Eddigi példáink a nyomtatott sajtóból származnak, a következő már internetes portálról:

Napos, szűrt napsütéses és zárt rétegfelhőzetű területek, időszakok egyaránt lehetnek, délen, délnyugaton várható a legtöbb felhő. Csapadék nem valószínű. A keleties szél helyenként megélénkül. A legalacsonyabb éjszakai hőmérséklet 6 és 12, a legmagasabb nappali hőmérséklet 15 és 21 fok között alakul. (Az Országos Meteorológiai Szolgálat honlapja, 2017. szeptember 28.; Forrás 1.)

Idézetünkben a zárt rétegfelhőzet, a szűrt napsütés és a csapadék (az utóbbi kettő némileg vitathatóan) szaknyelvi elemnek minősíthető. Valójában szakkifejezés a legalacsonyabb éjszakai hőmérséklet és a legmagasabb nappali hőmérséklet is, mivel nemzetközileg standardizált paraméterek megnevezései, frazeológiai egységek.

A legnagyobb nyilvánosságot a különböző televíziós csatornákon látható részletes időjárásjelentések élvezik. Szövegformálásukra az eddig bemutatott forrásoknál sokkal nagyobb mértékben jellemző a szaknyelvi elemek alkalmazása, érdemes tehát áttekinteni: mi minnemenel találkozunk ezekben az alapos magyarázatokban a laikus közönség. Összehasonlító

elemzésünk két példája ugyanazon nap két tévécsatornájából, két meteorológus szakembertől származik – tehát azonos valóságdarab két megközelítésben:

(a) *Köszöntöm Önöket. A szinte semmitmondó, eseménytelen hétvégi időjárás után a jövő hét kissé mozgalmasabb lesz. A hét elején kiadós enyhülésben lesz részünk, azután a hét második felében újabb adag hideg sarkvidéki levegő érkezik. Az egyre jobban közeledő frontok hatására növekszik a nyomáskülönbség, ezért az éjszaka második felében egyre jobban élénkül, sőt Észak-Magyarországon erősödik majd a nyugati szél. Ennek következtében már nem lesz erős az éjszakai lehülés. Nagyrészt fagymentes lesz a hajnal, de a Dél-Dunántúlon a szélvédettebb területeken, illetve északkeleten, keleten és a még hófödte vidékeken lehet gyenge fagy. Holnap napközben északon, északkeleten is csökken a felhőzet, és nyugat felől betódul a meleg levegő. A hőmérséklet szinte mindenütt 10 fok fölé emelkedik. Többfelé élénk, északon erős lesz a nyugati szél. Többórás napsütésre számíthatunk.* (TV2, 2018. január 28. 17.55; Reisz András)

(b) *[...] Az előrejelzési térképet mutatom Önöknek, amelyen látszik az, hogy az időjárás frontok közelebb kerülnek, és ez elősegíti majd a Kárpát-medence alsóbb légköri rétegeiben is a jobb átkeveredést. Éppen emiatt holnap nagy területen kitavasodik, de az éjszaka folyamán, különösen a medence délnyugati, déli részein köd képződik, alacsony szintű rétegfelhőzet, illetve párásságra, ködre azért az északkeleti, keleti szélmentes területeken is lehet számítani. Ahogy láthatják, egyébként Erdélyben lesz most is a leghidegebb az éjszaka. Mivel észak felől átmenetileg vastagabb felhőzet is érkezik, ezért itt-ott kisebb eső, a hegyekben, a Kárpátok mentén havas eső, esetleg hó is előfordulhat, de nem nagy mennyiségű csapadékról van szó. Pécs környékén lesz a legszelesebb és egyben a legenyhébb éjszaka, és holnap napközben pont abban a térségben várható a legmelegebb: akár 15 fokot is elérheti a hőmérséklet csúcértéke. [...]* (M1 2018. január 28. 18.30; Tóth Tamás)

A (b) szöveg az itt közöltnek kétszerese. Mivel nem szolgál vizsgálatunk szempontjából releváns tanulságokkal, második felének felhasználásától eltekintünk. Az így arányosított két szöveg(részlet) adatainak összevetése:

Időtartam: (a) 70 másodperc; (b) 75 másodperc (a teljes anyag: 125 másodperc);

Szövegszó: (a) 122; (b) 127;

Mondategész: (a) 10; (b) 5;

Mondategység: (a) 15; (b) 15.

Mindkét szöveget a tényyszerűség és a rendkívül magas információtartalom, információsűrűség jellemzi. A tévénező oldaláról értékelve mégis érthető, befogadható, mert a térkép-szemléltetéssel, olvasható adatokkal, piktogramokkal (és a folyamatos gesztikulálással, rámutatással) együtt az előadottak szinte megelevenednek a képernyőn. Az (a) szöveg logikus felépítésű, koherens, strukturált, akár hallás útján is befogadható, a (b) szöveget azonban mikrotémaváltásai miatt pusztán hallás útján már nehezebben lehetne követni.

2.4.1. A fentiekben bemutatott sajtóbeli időjárás-jelentésekkel összevetve ez a televíziós műfaj sokkal pontosabb, árnyaltabb közlést tesz lehetővé. Általánosságok (vagy túláltalánosítás) helyett fontos szerep jut az időhatározóknak és a helyhatározóknak. A részletes magyarázat az időjárási folyamatokat térben és időben lebontva, lépésről lépésre mutatja be, külön-külön a fennálló és a bekövetkező meteorológiai helyzetet. A tudományos ismeretterjesztő stílus jegyeit magán viselő szövegben a leíró és az elbeszélő jellegű részek szakmailag hiteles közleménnyé állnak össze. Nem statikus képet látunk, hanem történéssort, folyamatot, amelyben a történést jelentő, valamint a 2.2. pontban már említett mediális igék, igenevek szerepelnek: közeledő frontok, egyre jobban élénkül, csökken a felhőzet, betódul a meleg levegő. A nyomtatott sajtóban közölt időjárás-jelentésekhez képest nagyobb szerep jut a szakszavaknak: front, nyomáskülönbség, a légtömegek átkeveredése. A következő pontban összefoglaljuk a meteorológiai szakszókészletnek azon részét, amely a médiumok révén a nagyobb nyilvánosság elé kerül.

3. Az összefoglaló jelentésű csapadék szót a mindennapi társalgásban nem használjuk, helyette (a fölérendelt nemfogalom helyett) az alárendelt fajfogalommal élünk: eső, hó, ónos eső (a népnyelvben ólmos eső is) és jégeső. A szakszövegekben előfordul a fagyott eső, a hódara és a jégdara is. A tudományos nyelv pontosan elkülöníti őket az előzőektől, és egzakt meghatározással szolgál: az ónos eső a levegőben még folyékony halmazállapotú, és csak a földre hullva, annak fagyponthoz alatti hőmérséklete miatt fagy meg. Ezzel szemben a fagyott eső a földre érkezése előtt nem sokkal válik szilárd halmazállapotúvá. A dara 5 milliméternél kisebb átmérőjű hó- vagy jégdarabokból áll. A fél milliméternél kisebb átmérőjű esőcseppek esetében pedig szitálásról beszélünk. (Forrás 3.) – Tágabb értelmű szaknyelvi alakulat a csapadékszó és a csapadérendszer.

A zápor és a zivatar különbsége nem igényel különösebb magyarázatot, hiszen jelentés-tartalmuk a népnyelvben és a köznyelvben is egyértelmű – vélhetnénk, ám közelmúltbeli megfigyelésemet érdemes itt közkinccsá tenni. 2018 februárjában egyetemi nyelvi szemináriumokon feladtam többek között e két szó értelmezését. Meglepődve tapasztaltam, hogy a tízfős kurzuson senki sem, majd a másik, kontrollcsoportnak tekinthető tizenkét fős órán mindössze egyetlen hallgató adott jó választ, a többség azonos értelműnek vélte, illetőleg vagy az 'esik az eső – nem esik az eső' (!) vagy a 'fúj a szél – nem fúj a szél' oppozícióba helyezte. Ezek szerint mégiscsak érdemes ilyen nyilvánvaló jelentésű szavak etimológiájával foglalkozni. Az iménti szópárral szemben már „valódi” szakszó a zivatarlánc: egymás utáni zivatarok sorozata, amely a radarképen (pl. met.hu/radar) láncszerű módon jelenik meg. A szakmai nyelv elkülöníti a pusztai zivatartól, mert a viharos szél és a jelentős csapadék nagyobb károkat okoz. Vannak olyan szaknyelvi kifejezések, amelyek nem kerülnek bele sem a tömegtájékoztatás szókészletébe, sem a mindennapok nyelvhasználatába. Ilyen

például a nagyméretű és tartósan fennálló zivatarrendszert jelentő mezoléptékű konvektív komplexum, betűszóval: MKK (Forrás 4).

A viharokról szóló meteorológusi beszámolókból egyre több szakszóval találkozunk a nagyközönség. A Kárpát-medencében is mind gyakoribbak a pusztító, számunkra szokatlan időjárási jelenségek. A legveszélyesebb az „egyszerű” zivatarcellából kialakuló supercella. A forgószelek korábban sem voltak ismeretlen térségünkben, de a supercellákhoz kötődve ma már a tornádóhoz hasonló légköri jelenségek is kialakulnak hazánkban. Ilyen például a tuba, amelynek szemléletes magyar neve is van: felhőtölcsér. Ez nem ér le a talajig, de ha mégis eléri a földfelszínt vagy a vizet, és kifejti a szívóhatását, akkor trombának hívják. A tuba és a tromba egyaránt fúvós hangszerek nevére utal, az utóbbi a trombita szó tövét rejti.

A külső szemlélő számára tornádónak látszik egy hozzá hasonló, de enyhébb jelenség, a légzuhatag. Ez hirtelen, váratlanul keletkező leáramlás, amely pár perces pusztító szélvihart okoz. Járhat esővel, de előfordul csapadék nélkül is. A szélnyírás a szél sebességének és irányának hirtelen megváltozása, különösen a repülőgépekre veszélyes („szélnyírásba került a gép”).

A meteorológiai szaknyelv összefoglalóan aerodinamikai jelenségeknek nevezi a légmozgás különféle neveit, amelyek közül több meghatározott földrajzi területhez kötődik: Kelet-Ázsiában a tájfun, Észak-Amerika szárazföldi területein a tornádó, a Karib-tengeri szigetvilágban a hurrikán pusztít. Az Alpok északi és déli előterében tavasszal kialakuló meleg átbukó szél a főn, a dalmát tengerpart hideg átbukó szele a bóra, a Földközi-tenger vidékének szaharai eredetű száraz szele a sirokkó, ugyanez Afrikában a számum. Másféle felosztás elkülöníti a passzátszél, a tengeri szél, a völgyi szél és a gleccserszél fogalmát. (Forrás 2)

Közismert fogalom az időjárási front: különböző tulajdonságú légtömegek határát jelöli, előoldalát a frontálzóna kifejezéssel illetik. Nemcsak hideg- és melegfrontot különböztetünk meg, létezik stacionárius front is, amely rendkívül lassan mozog. Gyorsan haladó front esetén frontbetörésről beszél a meteorológiai szaknyelv. Viharok általában a hidegfront betörésekor alakulnak ki, és annál nagyobbak, minél jelentősebb a két légtömeg közötti hőmérséklet-különbség. Sokat hallunk a ciklonokról és az anticiklonokról is, de a trópusi depresszió fogalma már nem közérthető, a szűkebb szakmai szókészlet (a nomenklatúra) része.

Szemléletes, képszerű szaknyelvi alakulat a hidegcsepp, amely a frontnál kisebb területet érint, és nyáron záporokat, zivatarokat hoz. Ugyancsak metaforikus megnevezés a hidegpárna. Nagyobb medencékben, így a Kárpát-medencében több napon át nem mozdul, hosszabb ideig megmarad a hideg, párás, ködös idő, és csak a magasabb hegycsúcsok emelkednek ki belőle.

A szakemberek szigorú szabályok alapján határoznak meg olyan egyszerűnek látszó jelenséget is, mint amilyen a felhősödés mértéke. A köznyelvben rokon értelmű megfelelőként használjuk a felhőtlen és a derült jelzőket, és ugyanezt találjuk különböző értelmező és szinonimaszótárainkban. A meteorológia azonban különbséget tesz a kettő között: a felhőtlen égbolton egyáltalán nincs felhő, még foszlány sem, a derült szót viszont a 12%

alatti felhőzöttségre alkalmazzák. A további fokozatok: gyengén, közepesen és erősen felhős ég – mindegyik ugyancsak pontos arányszámokkal meghatározva –, a sor végén pedig a borult jelző áll, amely a teljesen zárt felhőtakarót jelenti.

Összegzés

Példáink arról tanúskodnak, hogy a részletesebb, árnyaltabb időjárás-jelentésekben egyre több szaknyelvi elem jelenik meg, és válik a mindennapi kommunikáció, a köznyelv részévé. A médiumokban népszerű meteorológus személyiségek teszik fogyaszthatóvá a nagyközönség számára is ezeket a szakszövegeket, hivatalos jelentéseket. Az ismeretterjesztő stílus jegyein kívül ezek a közlemények magukon viselik a szaknyelvi regiszter sajátosságait. Mindezekről a nagyobb korpuszon való részletesebb vizsgálat adhat árnyaltabb képet.

Irodalom

Bálint Sándor 1968. *A szegedi nép*. Gondolat Kiadó, Budapest.

BIBLIA. Szent István Társulat. Budapest, 1979.

Budai László 2014. *A magyar mint idegen nyelv*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger.

Dobos Csilla (szerk.) 2010. *Szaknyelvi kommunikáció. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 110*. Miskolci Egyetem – Tinta könyvkiadó, Miskolc–Budapest.

Hadrovics László 1995. *Magyar frazeológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hernádi Miklós 1976. *Közhelyszótár*. Gondolat Kiadó, Budapest.

O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Internetes források

- (1) <http://www.met.hu/idojaras/elorejelzes/orszagos/index>
- (2) <https://www.idokep.hu/alapismeretek>
- (3) http://www.met.hu/ismeret-tar/meteorologiai_alapismeretek/meteorologiai_szotar
- (4) <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/tvok11.htm> (Merza Ágnes, Szinell Csaba: XI. Meteorológiai alapismeretek)

Megjelent: *Az időjárás-jelentés mint kommunikátum és mint műfaj*. In: Balázs László – H. Tomes Tímea (szerk.): *Utak és útkeresztvezetők. Emlékkötet H. Varga Gyula 70. születésnapjára*. 2018: 91–99.

GASZTRONÓMIAI SZÓKÉSZLETÜNK GLOBALIZÁCIÓJA

1. Bevezetés

A magyar gasztronómia szókészletének bővüléséről, ezen belül az idegen nyelvekből átvett legújabb kifejezésekről beható lexikológiai elemzés az utóbbi évtizedben nem készült. Mivel gyorsan változó területről van szó, érdemes folyamatosan figyelemmel kísérni, adatolni az új elemeket, ennek révén ugyanis tanulságos etimológiai, alaktani, jelentéstani, helyesírási – és esetenként az ejtészváltozatokkal kapcsolatos – megállapításokat, következtetéseket tehetünk. Gasztronómiai szókészletünk globalizációja összefügg hazai étkezési kultúránk változatosabbá, színesebbé válásával, nemzetköziesedésével, és ezt – pusztá benyomásainkon túl – a jelen íráshoz felhasznált forrásanyag példagazdagsága is bizonyítja. Elsősorban arra keresem a választ, hogy milyen nyelvekből származnak az újonnan átvett szókészleti elemek, s mindebből milyen következtetéseket vonhatunk le. Ehhez megvizsgálom 1990 utáni szótárirodalmunk idevágó köteteinek (az idegen szavak szótárainak, az akadémiai helyesírási szabályzatnak és a kézisótárnak, valamint az új szavak szótárainak) gasztronómiai szókészletét, kutatva annak folyamatos bővülését, majd 2019-es, 2020-as források feldolgozásával számba veszem a téma néhány szűkebb területének (pizza, szusi, újhullámos kávézás) legújabb idegen nyelvi átvételeit.

Mindenekelőtt érdemes részletesebben kitérni a címben is szereplő témajelölő szavunk rendkívül elevenné vált előtagjára. A görög eredetű *gasztro-* Bakos Ferenc (1994) szerint „a gyomorral v. a hassal való kapcsolatot jelöli; gyomor-, hasi, has-”, majd a szótár kilenc vele alkotott összetételt közöl – öt orvosi szaknyelvi, négy pedig a konyhaművészettel kapcsolatos: *gasztrológia* (‘ínyesmesterség’), *gasztrológus* (‘ínyesmester; kiváló szakács, konyhaművész’), *gasztronóm(us)* (‘ínyenc; ínyesmester’), *gasztronómia* (‘ínyencség, az ételek–italok kifinomult élvezése, az étkezés művészete; szakácsművészet, ínyesmesterség’). Tolcsvai Nagy Gábor későbbi szótára (2007) kisebb pontosításokkal, stilizálásokkal ugyanezt tartalmazza. Azóta viszont számos újabb összetétel keletkezett, magyar és idegen utótagokkal egyaránt: *gasztroblog*, *gasztrobrand*, *gasztromagazin*, *gasztrofesztivál*, *gasztroguru* (korábbi szóhasználat: *sztárszakács*), *gasztrotrend*, *gasztroturista*, *gasztroturizmus*, illetve *gasztroforradalom*, *gasztroműsor*. Tulajdonnevet is alkothat: *Gasztroangyal* (MTVA Duna Televízió, műsorcím) *Gasztrohegy* (badacsonyi rendezvény „beszélő” neve), *GasztroPolice étterem* (Eger), *Gasztro Pub* (Eger), *Gastropolis főzőiskola*, (Budapest), *Gasztrofeszt Egyesület*. Az előtag önállósulására

(*gasztró*, vö. *paleó*, *infó* stb.) is már számos példát találhatunk az internetes forrásokban: elsősorban online lapok, blogok stb. rovatjelölő címe.

2. Szakirodalmi előzmények

Rácz Jánosnak a növényneveket feldolgozó etimológiai sorozata témánkkal csak kis mértékben érintkezik, tudományos értéke miatt azonban feltétlenül meg kell említeni, így az egzotikus növényekről szóló közleményét: pl. *avokádófa* (*avokádó*: spanyol), *tunakaktusz* (*tuna*: indián–spanyol) (Rácz 2016a); illetőleg a Citrus nemzetségről szóló tanulmányát: *tangerin*, *klementin*, *mandarin* (angol), *szatszuna* (japán) (Rácz 2016b).

Címét tekintve közelebb áll tárgykörünkhöz *Az étkezés jelei* elnevezésű 2012-es szemiotikai konferencia, amelyen többek között a gasztroszókincs és az ételnevek is szerepeltek – de az előbbi az ételreklámok szóhasználatára, az utóbbi pedig a fordításokra szűkítette vizsgálatát; maga az etimológia nem került elő (Balázs et al. 2012).

Az étel- és italkultúra kifejezéseinek szempontjából tanulságos áttekintenünk az Idegen szavak és kifejezések kéziszótára (Bakos 1994) és az Idegen szavak szótára (Tolcsvai 2007) anyagát. Már az 1994-es kötet is tartalmazta a következőket: *blansírozás* (francia–német), *cooler* (angol), *Cordonbleu* (francia), *csili* (indián–angol), *éclair* (francia), *flambíroz* (francia–német), *fritőz* (francia), *fizz* (angol), *frutti di mare/delmare* (olasz), *gofri* (francia), *gorgonzola* (olasz), *marinád*, *mariníroz* (francia–német), *mirabella* (olasz), *paella* (spanyol), *pírog* (orosz), *szaké* (japán).

A *Magyar nyelv kézikönyvtára* sorozatában megjelent kötet (Tolcsvai 2007) sokkal bővebb a Bakos-féle szótárnál, jelentős mértékben kibővült az újabb átvételekkel, és kiemelt figyelmet szentel a határon túli magyar nyelvváltozatokban használt, az adott államnyelvből kölcsönzött idegen szavaknak. Például: *friteza* (Muravidék), *fritéza* (Horvátország), *gogosár* (Erdély), *nanuk* (Felvidék), *szukk* (Erdély), *szók* (Horvátország, Szlovénia), *szokk* (Vajdaság), *szladoléd* (Vajdaság), *szaldoléd* (Szlovénia), *zsendice* (Erdély), *zsincsica* (Felvidék), *zsuvacska* (Felvidék), *zsuvácska* (Kárpátalja) stb. Egyéb idegen szavak: *bardolino* (olasz), *boef*, *bouillon*, *bouchée*, *boulangerie*, *braise*, *brie*, *brisolette* (francia), *bückling* (német), *cachasa* (portugál), *fancydrink* (angol), *fingerfood* (angol), *minestra*, *minestrone* (olasz), *paddy* (maláj–angol), *oreganó* (spanyol), *pita* (görög), *salsa* (mexikói spanyol), *szalep* (arab–francia), *tabasco* (mexikói spanyol), *tequila* (indián–spanyol).

Minya Károly az 1990-es évek neologizmusait vizsgálva, külön-külön tárgyalja a kereskedelem, a politika, az üzleti élet, az informatika, majd egy fogalmilag vegyes csoport idegen szavait, kifejezéseit. Ebben az utóbbi – „Technika, kultúra, sport egészség, étkezés, szórakozás, egyéb” alcímű – vegyes csoportban szerepelnek az étkezéssel kapcsolatos szavak:

chips, fondü, gyros, hamburger, hot dog, kapucsínó, müzli, neszskáv, pizza, tonik (Minya 2003: 46–53). A háromezres korpuszhoz képest ez a tíz adat meglehetősen kis arányt képvisel, ráadásul jó néhány közülük nem is az 1990-es években, hanem jóval korábban érkezett nyelvünkbe (*hamburger, hot dog, neszskáv, pizza, tonik*). Az *Új szavak II.* 800 lexikai egységet feldolgozó kötetében (Minya 2014) mindössze három (*barista, makaron, muffin*), az *Új szavak III.*-ban (Minya 2020) pedig tíz idevágó adatot találunk (*csatni, cséving, fingerfood, frapucsínó, konfitál, krofánk, multicooker, panettone, taco, stollen*).

Iránymutató helyesírási kézikönyveink is tükrözik a gasztronómiai szókészlet újdonságait. Az AkH.¹² idegen írásmóddal tartalmazza a következő szavakat: *barbecue, cabernet, croissant, curry, lime, mousse, muffin, shake*. Új vonása a 12. kiadásnak, hogy néhány esetben megengedi az alakváltozatokat: *chili* l. *csili*, *chips* l. *csipsz*, *gyros* l. *gírosz*; *steak* v. *szték*. Bővült a már csak fonetikusán írható szavak listája, pl. *dzadziki, pomelő, rukkola, szuflé, szusi, sztracsatella, tiramisu*.

A magyar nyelv legújabb idegen szavainak eredetét (az átadó nyelvet) és tematikai megoszlását vizsgálva utalhatunk Hoffmann Zsuzsa (2008) e résztémát is érintő – egyéb tekintetben sokkal átfogóbb – értekezésére. Egyik fejezetében két lexikológiai munka (Kiss–Pusztai 1999; Minya 2007) felhasználásával a bennük közölt 364 új idegen szó megoszlását vizsgálta többek között eredetük és fogalmi tartalmuk szerint. Megállapítása szerint e szűk korpusz 89%-a angol eredetű, a maradék 11% pedig a következőképpen oszlik meg:

- francia: 2,7%,
- német, japán: 1,6–1,6%,
- olasz: 1,4%,
- arab, orosz, spanyol, görög: 0,5–0,5%;
- portugál, svéd, héber: 0,3–0,3%

Fogalmi tartalmuk szerint közel 30%-uk a számítástechnikával kapcsolatos (107 db), ezt követi a sport (34 db), a kereskedelem (29 db), majd kevesebb mint 5%-kal az étkezés szókészlete (17 db). A feldolgozott anyag tanúsága szerint a gasztronómia szókészlete divatos, újszerű idegen szavakkal még nem bővült számottevő mértékben, illetőleg az új kölcsönszók elsöprő többsége angol eredetű, a többi nyelvből származó átvétel elhanyagolható arányú és mértékű (a fenti adatsorban 1% = 3,6 lexikológiai egység).

A szótárirodalom után következze a praxis, a nyelvhasználati oldal. A *Magyar Konyha* című gasztronómiai magazin (l. Források) négy évtizedének néhány számát áttekintve jól érzékelhető étel- és italkultúránk kínálatának és – ezzel párhuzamosan – szókészletének bővülése más népek, konyhák termékeivel, készítményeivel. Az idegen, illetőleg idegen eredetű gasztronómiai szavakat kigyűjtve azt láthatjuk, hogy az 1980-as évek idevágó példáinak jó része nyelvünkben már nagyobb múlttal rendelkező kölcsönszó vagy nemzetközi szó, az ezredfordulót követően viszont egyre több friss átvétellel, szűkebb értelemben vett

idegen szóval találkozunk. Az alábbi példasorban a felhasznált kiadvány helyesírását követjük. 1984/4.: *brokkoli, curry, fondue, grape-fruit, krokett, omlett, ragu, rizottó, rolád, puding, szardínia*. 1988/2.: *brokkoli, calderata, curry, gambriol, grill, omlett, parfé, rolád, szuflé, turmix*. 2006/4.: *bulgur, chili, cuvée, feta, fitneszcereália, kapribogyó, kurkuma, kuskusz, mascarpone, olíva, pannacotta, papaya, piláf, pisztácia, posíroz, profiterole, sabayon, sopszka, snidling, tagine, wok*. 2009/9.: *chips, ciabatta, cukkini, curry, csili, feta, flapjacks, koriander, lime, minestrone, mozzarella, oregánó, pesztó, polenta, radicchio, rukkola, tacó, tortilla*.

Kitekintésként egy szakirodalmi példa az angol lexikológiából. Az új angol nyelvi jelenségeket, ezen belül a legújabb szavakat bemutató 2005-ös kötet hat új ételnevet említ, amelyek szintén a gasztronómia globalizálódását bizonyítják: *limoncello* (olasz, 'citromlikőr'), *maltagliati* (olasz, 'szabálytalanra vágott térszta'), *sofrito* (Puerto Rico-i spanyol, 'gyengén sült'), *gandules* (karibi, 'galambborsó'), *crema* (olasz, 'kemény hab a presszókávé'), *digestvo* (olasz, 'aperitif', tkp. 'étvágygerjesztő') (Dent 2005: 37–38). Megjegyzés: az olasz *limoncello* és a *crema* azóta a magyarországi italkultúrában is megjelent.

3. Részterületi vizsgálatok

Pizzériák. A hazai pizzériák sajátos szókészlettel, általában nemzetközileg is egységes fantázianevekkel élnek, ahogy alábbi példáink mutatják (W1). Az egyes készítmények megnevezése döntően olasz (*Al Capone, Amigo, Aqua, Bianco, Caldo, Calzone, Capri, Carnosa, Dolce vita, Finezza, Fumicato, Funghisogno, Margherita, Molto, Quattroformaggi, Udinese*). Kisebbség, mégis számottevő arányt képviselnek az angol elnevezések (*Best, BBQ, Cheddar, Dragon, Fitness, Ginger, Hawaii, Sunny*), de előfordulnak egyéb eredetű terméknevek is (*Akropolisz, Aphrodité, Kamikaze*).

A japán konyha – a szusi szókészlete. A *szusi* először az AkH.¹² szójegyzékébe került be a *szusirizs* és a *szusitekercs* összetételekkel együtt. Hazai éttermeink legtöbbször angolos – az ún. Hepburn-átírás szerinti – formában használják (*sushi*). Maga a szó főtt, ecetes rizst jelent, amelyet haldarabka vagy valamilyen zöldfésleség fog körül. Az utóbbi lehet préselt algalap, japánul *nori*, vagy vízitorma, azaz *vaszabi*.

Alakja szerint is megkülönböztethető: a *nigiri* kézzel formált, gombóc alakú készítmény, a *maki* pedig a tekercset jelenti. A *szurimi* pépesített hal és rák, az *ebi* viszont csak rákot tartalmaz. Omlettel készül a *tamagó*, lazacikrával a *maszagó*. Érthető módon a tengeri népek nyelve – így a japán is – a magyarnál sokkal árnyaltabb a tenger gyümölcseinek megnevezésében: az egyes halfajok ikráját más-más szóval jelöli, a *maszagó* csak a kapelán lazacra vonatkozik. Az internetes vagy nyomtatott étlapokat tanulmányozva e kifejezések bonyolultabb változataival is találkozunk: *tamagó maki, avokádós nigiri* (W2).

A szilánkos zsemlemorzsa, a *pankó* is a japán konyha sajátja: *pankós ebi roll vaszabival*. Ezek a szavak egyelőre szűkebb csoportnyelvi vagy inkább rétegnyelvi elemek. Maga a jelenség azonban figyelemre méltó, hiszen a gasztronómia és a szókészlet globalizációjáról tanúskodik.

A thai konyha. A távol-keleti konyha is egyre közelebb kerül a magyarokhoz, bár ennek a szókészlete nem épült bele a magyar nyelvbe. Budapesten több tucat thai étterem található, és a nagyobb vidéki városokban is egyre több nyílik. Az étlapokon körülírással (és az összetevők felsorolásával) teszik érthetővé az egyes készítményeket. Például: *Kaeng Phet Pet* ('vörös curry kókusztejjel'), *Lab* ('hússláta'), *Pad Thai* ('fűszeres tészta'), *Phad Phak Nam Man Hoy* ('sült zöldségek osztrigaszósszal'), *Ohed Phak* ('kacsa bambusszal'), *Tom Khaa* ('kékmoszat leves'), *Tom Yum* ('rákleves') (W3). Elsősorban a thai konyhának – de néhány más konyhának is – jellegzetes aromás leveles zöldsége a *kaffir lime* (*kaffir*: bizonytalan eredetű, esetleg arab; *lime*: angol).

Kávézási kultúra. Amerikai és nyugat-európai hatásra a kávézási kultúra magyarországi szókészlete az utóbbi időben számos angol kifejezéssel – vagy azok tükörfordításával – bővült. A pörkölési és kávéfőzési technológia megújításával az 1990-es évek végétől az amerikai angoltól származó *new wave*, *third wave* alapján a kávék *harmadik generációjáról*, *újgenerációs kávékról* vagy *újhullámos kávékról*, illetve kávézókról beszélnek. Használatos a *specialty kávé*, *specialty kávézó* megnevezés is (a 'különleges' jelentésű angol szóból; e szókapcsolat első előfordulása az angolban: 1974). Két változata él: *speciality* – *specialty*, az angol nyelvterületen az utóbbi gyakoribb.

A kávé minőségét alapvetően meghatározza a termőterület, ezért a borkészítéshez hasonlóan az újhullámos kávék esetében is megjelent a francia *terroir* fogalma: tájjellegű, úgynevezett területszelektált kávéalapanyagokkal dolgoznak. Különös figyelmet szentelnek a pörkölésnek, majd a különböző kávéfajták keverésének (a nyelvészeti szakirodalomból is ismerős angol szóval *blendnek*). A kávé elkészítője a nemzetközi szóként használt olasz eredetű *barista* (olaszos kiejtése: [barisza]; a magyarban ingadozik, [barista] is). Ez a közismert fogalom képzett változata: *bar* + *-ista*. Általánosságban a bárban dolgozó személyt jelölte, újabb jelentésszűküléssel pedig a kávé készítő szakembert. Nyelvtörténeti szótárunk szerint a *bár* az 1800-as évek első harmadában került nyelvünkbe. Az angolban eredetileg 'korlát; ivópult; kocsmá' jelentésben élt, és az ófrancia *barre* 'gerenda, korlát' szóra vezethető vissza. A *barista* állandó feladatai közé tartozik a „csészeminőség” megőrzése, amelyet a folyamatos kóstolás, a *cupping* révén teljesít: angol *cup* 'csésze', *cupping* 'kóstolás', *cuppers*: 'kóstolók'; ill. hivatásos minősítők (pl. versenyen). A kóstolás másik szava a *coffeeing* (alapjelentése: 'kávézás', jelentésváltozással 'kóstolás'; ill. ilyen célú rendezvény, azaz kávéminősítés, pl. *Professional Cup Tasters Challenge*).

Új fejlesztés a *kapucsínó* (HKsz. 1988 óta fonetikusán; olasz *cappuccino*) és a tejes kávé közötti *flatwhite* (angol szókapcsolat; 'lapos fehér'; az ausztrál angoltól). Szintén új termék a *cold drip* (angol szókapcsolat; 'hideg csepp'), amelynek készítésekor lassan hideg vizet

csöpögtetnek az őrölt kávéra. A minőségi presszókávén nem hab képződik, hanem *crema* (olasz 'krém'). Az ital készítését megkönnyíti a *kapszula* (latin; de ebben a jelentésben angol átvétel), a kapszulás kávé és újabban a *pod* (angol 'párna, kávépárna') (W4).

A zsidó vagy a kóser konyha. A zsidó vagy a kóser konyha héber vagy jiddis eredetű szavai közül néhány a nem zsidó vallású közösségekben is ismert. A következő szavak többsége nagy múltra tekint vissza, mégis érdemes róluk szólni, mivel az utóbbi évtizedekben Budapesten számos új kóser étterem nyílt, ezért e szóképzleti elemek továbbra is – feltételezhetően az eddigieknél nagyobb mértékben – részei lesznek a közmagyarnak. Példák: *barches* ('fonott kalács ünnepnapokon és sábbátkor'), *fárvli* ('tarhonya'), *flódni* ('mákkal és dióval rétegesen töltött sütemény'), *kindli* ('a flódnéhoz hasonló sütemény'), *macesz* ('kovásztalan kenyér pészahkor'), *pászka* ('kovásztalan kenyér húsvétkor'), *sólet* ('füstölt hússal készült babétel') (W5).

4. Szómagyarázatok

Konyhatechnológiai eljárások, eszközök

chafing – *cséving* (edény), a magyarban eufemisztikus ejtés- és írásmód; angol forrásnyelvi *chafing* (dish) mai jelentése: 'fémedény meleg étel büféasztalon való tálalásához'; korábbi szótárakban magyar megfelelője: 'fémüst, főzőedény, gyorsforraló'

flip-over technológia (angol 'átfordít'), multifunkcionális konyhai sütőgép működési elve, egyszerre süt alulról és felülről

sous vide francia kifejezés, [szú víd]; 'vákuum alatt, vákuummal, vákuumos eljárással'. A belőle képzett magyar ige változatai: *szuvidol*, *szuvidál*. A megszokott főzési módtól eltérően ez a folyamat jóval alacsonyabb hőfokon, viszont sokkal hosszabb ideig zajlik, légmentes, vákuumos csomagolásban. Ennek köszönhetően az ételek jobban megőrzik aroma- és tápanyagtartalmukat. A magyar és az angol nyelvben a különírt és a kötőjeles formája ingadozik, a francia viszont különírja.

tagine, *tajine* (marokkói arab) [tazsin; tadzsín]; kúpos fedelű cserépedény, illetőleg metonimikus jelentésváltozással a benne készült húsételek; az ógörög *tagane* 'edény' szóból

wok (kínai, kantoni nyelvjárás; 'serpenyő'), magyar szövegkörnyezetben is az angolos írásmódja használatos. Tulajdonnév részeként: *Wok 'n' Go* étterem, Eger.

Angol eredetű szavak

cupcake, magyarul *csészetorta*, *tortácska* is, 'a muffinhoz és mignonhoz hasonló édesség'; cukrászdanevekben: *Cupcake Tortaműhely* (Budapest), *Kicsi cake cukrászda* (Budapest), *Sweet Cupcakes* (Kassa)

Cobb saláta, 'sok összetevőből álló, főfogásnak is beillő saláta'; amerikai készítőjének családnevéből

dip 'mártogat', az angol *dipping sauce* ('mártogatós szósz') kifejezésből; *fingerfood* (vö. alább) jellegű étel; jelentésselkülönülés: *dip* (mártogató) – szósz (körítéshez)

fine dining (étterem), értékorientációs jelző, 'kiváló minőségű ételek; minőségi konyha'; értelmezését, szókészletét l.: (W6)

fingerfood, 'ujjétek, falatka, vendégváró', kézzel könnyen fogyasztható ételtípus, különösen állófogadásokra

food-stylist, rövid magyar megfelelője nincs, körülírása: fotózásra, videózásra készített étel esztétikus megjelenését berendező személy, sokszor maga a gasztrofotós

streetfood, 'utcai fogyasztásra alkalmas termékek'; fajtáit bővebben l.: (W7)

Olasz eredetű szavak

ciabatta [csabatta], olasz 'papucs', alaki hasonlóság alapján; a bagetthez (*baguette*; francia; a latin *baculum* 'botocska' szóból) hasonló kenyérféle

gnocchi, olasz tésztaféleség, ejtésváltozatai: [nyokki] (olasz), [gnoccsi] (magyaros), etimológiailag azonos a bajor-osztrák *Nockerl* (magyar *nokedli*) főnévvel

minestrone, sokféle zöldségből készített leves; az olasz *minestra* 'leves' szóból

pesztó, az olasz *pesto* 'összezúz, összetör' igéből; többféle zöldségből készített szósz, az igei alapjelentés a készítés módjára utal

bigne [binnye], 'kis fánk', a profiterol alapja

panettone, 'milánói karácsonyi kalács, kuglóf'; alaktanilag: *pane* ('kenyér') → *panetto* ('kis kenyér') → *panettone* ('nagy kenyér', jelentésváltozással: 'kuglóf')

panini, az olasz *pane* 'kenyér' kicsinyítő képzős, többes számú alakja, zsemleféleség szendvicshöz

penne, az olasz főnév a latin *penna* '(madár)toll' szóból; tészta megnevezése alaki hasonlóság alapján

Francia eredetű szavak

galette [galett], 'lepény, francia pite'; a francia *galet* 'kavics' szóból

macaron – *makaron* (francia), *maccarone* – *maccherone* (olasz), általában mandulalisztet is tartalmazó, kerek, színes, töltött (tea)sütemény; az olasz 'összetör, darál' jelentésű szóból, amely a mandula darálására utal

profiterole francia, *profiterol* olasz (magyar) írásmód; a képviselőfánk tésztájához hasonló édességalap, ún. „égetett” tészta, forrázott tészta

quiche [kis], francia lepény, pite (édes és sós tésztaalap)

sabayon, olasz eredetű krémes desszert nemzetközi megnevezése; olaszul *zabaglione*

salotta, a francia *échalote* magyaros változata; 'mogyoróhagyma'
 vinaigrettes (saláta), ecetet és/vagy bort tartalmazó salátaöntet; *vinyegret* írásmóddal is

Arab eredetű szavak

falafel, 'csicseriborsóból készült golyó v. fasírt', pl. *falafeles pita*
halva, 'édes', tájanként eltérő összetevőkből készített édesség (India, Közép-Ázsia, Törökország területén)
hummus – *hummusz*, 'csicseriborsó tahinivel'; arab és török étel
kebab (arab–török) kockára vágott vagy nyársra tűzött húsetel; gyakran szó szerkezetben: *dönerkebab* – *döner* (török) 'forgat, forgó, nyársra tűzött'; vö. ugyanilyen jelentésű görög *gyros* – *gírosz*
kuszkusz (berber–arab) 'dara', tésztaféleség
muszaka, *musaka*, az arab *musaqqa* 'hűtött' szóból; az újjörög és a török nyelvben is: 'rakott padlizsán'
pita (arab, újjörög, török), vándorszó; 'lepény, kenyér'; etimológiai rokona a magyar *píte* és az olasz *pizza*
tahina (arab) – *tahini* (angol), Európában inkább az utóbbi; 'szezámpasztta; őrölt szezámmagból készült massa'

Spanyol eredetű szavak

burrito, mexikói étel, 'kisszamár'; alaki hasonlóság alapján: a tortillát úgy göngyölik össze, ahogy a terhet kötik a számarra
nacho [nácsó], mexikói étel kukoricatortillából; első készítőjének *Ignacio* nevéből (1943)
paella [paella], katalán 'serpenyő'; metonimikus jelentésváltozással: hallal készült rizsetel
salsa, 'szósz'; egyfajta spanyol fűszeres szósz; a latinra visszavezethető szó alapjelentése 'sós', jelentésváltozással itt: 'tüzes'; az AkH.¹² szójegyzéke és a MHSz.²⁰¹⁵ *salsa* és *szalsza* írásmóddal is közli, ugyanakkor nem utal arra, hogy a tánc, vagy az étel, vagy mindkettő; a jelentésváltozás iránya a spanyolban: tüzes szósz → tüzes tánc
taco (mexikói spanyol) [táko], 'félbehajtott tortillába töltött hús'

Egyéb nyelvekből átvett szavak

chutney (hindi > angol), magyarosan *csatni*, indiai eredetű, édes-savanyú, gyümölcsös, zöldséges mártás; magyarországi „kézműves” változatai is vannak (pl. *meggycsatni*)
sopszka saláta (bolgár), a *Sopluk* (bolgár, macedón, szerb) tájnévből
tikka masala, 'fűszeres szósszal készült (indiai) húsetel'; *tikka*: az urdu–hindi nyelvekből, nemzetközi szó; 'sült' (hús); *masala*: a bengáli nyelvből; alapjelentése 'fűszer', általában: 'fűszeres indiai szósz'

5. Összegzés

Az idegen nyelvekből átvett új lexikai egységek tematikai megoszlása:

- új technológiai műveletek, eljárások, eszközök (*chafing, sous vide, szuvidál*);
- a hazai gasztronómiában új alapanyagok, növények, gyümölcsök, magvak stb. (*licsi, paddy, mirabella, tahini*);
- a hazai gasztronómiában új ételek vagy egyéb készítmények elnevezése (*falafel, musaka, paella*);
- az italfogyasztás és -kultúra új elemei, különös tekintettel a kávézási és a szeszital-kultúrára (*barista, flatwhite, grappa*);
- a nemzetközi gasztronómia új általános kifejezései (*fingerfood, foodstylist, paleó, streetfood, degusztációs menü*), tulajdonnevei (*Bocuse d’Or, Michelin-csillag*).

A gasztronómiai szókészlet bővülése idegen szavakkal egyfelől törvényszerű, mivel az étkezési divatirányzatok az arab, kínai, japán, thai stb. – magyar szemmel tehát az egzotikus – konyhát követik, illetve képezik le. A szókészlet bővülése másfelől viszont esetleges annyiban, hogy nemcsak a globális divatirányzatok, hanem egyes séfek, éttermek, szakácsok egyéni ízlése, újításai, érdeklődési köre is befolyásolja, így bármilyen ételkülönlegességet átvehet a világ bármely pontjáról, annak forrásnyelvi megnevezésével együtt. Az utóbbi két évtized példái arról tanúskodnak, hogy gasztronómiai szókészletünk eredetét tekintve meglehetősen színes, és nem szűkül az angol nyelvre.

Irodalom

- AkH.¹¹ = *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1984.
- AkH.¹² = *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 2015.
- Bakos Ferenc 1994. *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza – Balázs László – Veszelszki Ágnes (szerk.) 2012. *Az étkezés jelei. Szemiotikai Tanulmányok 27*. Magyar Szemiotikai Társaság – Eötvös Kiadó, Budapest.
- Dent, Susie 2005. *Fanboys and Overdogs. The Language report*. Oxford University Press. Oxford – New York.
- HKSz.¹⁹⁸⁸ = *Helyesírási kéziszótár*. Deme László – Fábián Pál (szerk.) Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Hoffmann Zsuzsa 2008. *Nyelvi kapcsolatok a globális kommunikáció korában: az angol és a nemzetközi szókészlet*. Kézirat. Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Doktori

- Program. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/78252/disszertacio.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
- Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Minya Károly 2007. *Új szavak I.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Minya Károly 2014. *Új szavak II.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Minya Károly 2020. *Új szavak III.* Kézirat.
- MHSz.¹⁹⁹⁹ = *Magyar helyesírási szótár*. Deme László – Fábián Pál – Tóth Etelka (szerk.). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MHSz.²⁰¹⁵ = *Magyar helyesírási szótár*. Tóth Etelka (szerk.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rácz János 2016a. Gyümölcsstermő egzotikus növények nevei. *Magyar Nyelvőr* 140: 96–105; 347–356.
- Rácz János 2016b. Kedvelt fajták nevei a Citrus nemzetségben. *Magyar Nyelvőr* 140: 498–500.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó, Budapest.

Források

Magyar Konyha. Gasztronómiai magazin. 1984. 4. sz.; 1988. 2. sz.; 2006. 4. sz.

Internetes források

W1 = www.bestpizza.hu

W2 = www.mistersushi.hu/sushi-es-sashimi; www.hanami-sushi.hu

W3 = www.sawasdeebudapest.com

W4 = Thurston, Robert 2017. *Kávé*. Alexandra Kiadó, Budapest. <https://alexandrakiado.hu/content/2019/6/Product/760596.pdf>

W5 = www.zsido.hu/konyha

W6 = www.diningguide.hu/finedining

W7 = www.streetkitchen.hu; www.netpincer.hu/streetfood

Megjelent: *Gasztronómiai szókészletünk globalizációja*. In: Lőrincz Gábor – Domonkosi Ágnes (szerk.): *Stílus – variativitás – műfordítás: Köszöntő kötet Lőrincz Julianna 70. születésnapjára*. Komárno, Szlovákia: Selye János Egyetem Tanárképző Kar. 2020. 323–335. https://pf.uj.sk/documents/books/02_2020_Lorincz_G_Domonkosi_A_Stilus.pdf

ZIMÁNYI ÁRPÁD PUBLIKÁCIÓI

Könyvek

- Nyelvhelyesség.* Felsőoktatási tankönyv. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. 1995. 138 lap
- Anyanyelvi tantárgy-pedagógiánk vázlata.* Felsőoktatási tankönyv. EKF Líceum Kiadó. Eger. 2000. 169 lap (Társszerző: Dobóné Berencsi Margit)
- Nyelvhasználat, nyelvváltozás.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2006. 210 lap
- Szókészleti és morfológiai változások a mai magyar nyelvben.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2013. 80 lap
- Nyelvváltozásunk művelődéstörténeti vonatkozásaiból.* EKE Líceum Kiadó. Eger. 2017. 92 lap

Szerkesztett könyv és periodika

- Helyesírási kultúránk fejlesztéséért. Tízéves a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenye.* Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. 1996. (Társszerk. O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa)
- Helyesírásunkról, helyesírásunkért. A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny előadásai, egyéb tanulmányok, feladatsorok.* EKF Magyar Nyelvészeti Tanszék. Eger. 1998. (Társszerk. O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa)
- Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Tanulmányok a magyar nyelvről.* EKTF. Eger. 1998.
- Feladatok és módszerek az anyanyelvi nevelésben a XXI. század elején. XIV. Anyanyelv-oktatási Napok.* Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 2002. (Társszerk. V. Raisz Rózsa)
- Anyanyelvi tantárgy-pedagógiánk vázlata.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2003. (Társszerk.: Bozsik Gabriella – Dobóné Berencsi Margit)
- Szöveggyűjtemény az anyanyelvi tantárgy-pedagógia tanításához.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2004.
- A nyelvek vonzásában. Köszöntő kötet Budai László 70. születésnapjára.* Veszprémi Egyetemi Kiadó. Veszprém. 2004. (Társszerk. Kurtán Zsuzsa)
- Irodalmi és nyelvi interpretációk. Tanulmányok. Nemzetközi tudományos konferencia.* Univerzita Mateja Bela Filologická Fakulta Katedra Hungaristiky – Eszterházy Károly

- Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. Banská Bystrica–Eger. 2004. (Társszerk.: Alabán, František)
- Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2005.
- Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2006.
- Kontext – Filológia – Kultúra. Stúdie. (Tanulmányok).* Eszterházy Károly Főiskola – Univerzita Mateja Bela. Eger–Banská Bystrica. 2006. (Társszerk. Alabán, František – Varga Gyula – Zoltán András – Simigné Fenyő Sarolta – Czeglédi Csaba)
- Magyar nyelvhasználati szótár.* Pauz-Westermann Könyvkiadó. Celldömölk. 2007. 325 lap (Társszerk. Balázs Géza)
- Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio scientiarum economicarum et socialium.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2007. (Társszerk. H. Varga Gyula)
- Tanulmányok a magyar nyelvről. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2007.
- Beszédművelés, nyelvi norma.* Líceum Kiadó. Eger. 2008. (Társszerk.: Domonkosi Ágnes – Okosné Bozsik Gabriella – Lőrincz Julianna – V. Raisz Rózsa)
- Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica. Az agresszió kutatásról interdiszciplináris keretben.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2008.
- Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2009.
- A tudomány nyelve, a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus.* Eszterházy Károly Főiskola – Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete. Eger–Székesfehérvár. 2010.
- A tudományoktól a művészetekig. Az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Karának válogatott tanulmánygyűjteménye a Magyar Tudomány Ünnepe 2014-es előadásaiából.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2015.
- Morris, William: *Hírek Seholországból.* Líceum Kiadó. Eger. 2015. (Műfordító: Csanálosi Roland)
- A magyar tudomány ünnepe 2016. Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2017.

Tanulmányok, cikkek, könyvfejezetek

- A Smaragd-sziget fölfedezése. *Élet és Tudomány* 1987. 42: 5, 146–148.
- A Smaragd-sziget emlékei. *Élet és Tudomány* 1987. 42: 6, 178–180.

- Nyelvművelő cikkek sajtószemléje. *Magyar Nyelvőr* 1988. 112: 1, 100–117.
- Nyelvművelő cikkek sajtószemléje. *Magyar Nyelvőr* 1988. 112: 4, 492–503.
- Nyelvművelő cikkek sajtószemléje. *Magyar Nyelvőr* 1991. 115: 3, 272–283.
- Nyelvművelő cikkek sajtószemléje. *Magyar Nyelvőr* 1991. 115: 4, 461–470.
- Mr. és Ms. Hair. *Élet és Tudomány* 1992. 47: 7, 203.
- Tömondatokban beszél? *Élet és Tudomány* 1992. 47: 21, 651.
- Testestül-lelkestül. *Élet és Tudomány* 1992. 47: 33, 1042.
- Nyelvművelésünk eredményei és feladatai a tömegtájékoztató eszközökben. In: Klaudy Kinga (szerk.): *Harmadik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. 1993. április 2–3. Miskolci Egyetem. Miskolc. 1993. 151–157.
- Iskolai helyesírás. *Magyartanítás* 1993. 117: 5, 26.
- Álságos. *Élet és Tudomány* 1993. 48: 21, 648.
- Nyelvművelő cikkek sajtószemléje. *Magyar Nyelvőr* 1994. 118: 3, 367–368.
- Mesterségnevek nyomában. *Magyartanítás* 1994. 118: 1, 45.
- Legfiatalabb írásjelünk: a nagykötojel. *Magyartanítás* 1994. 118: 2, 32.
- Divatszavaink nyomában. *Édes Anyanyelvünk* 1994. 16: 2, 6.
- Mountain bike. *Élet és Tudomány* 1994. 49: 48, 1512.
- Nyelvtörténeti elemek a leíró nyelvtan tanításában. In: Szende Aladár (szerk.): *Anyanyelvi nevelés – embernevelés. Országos Anyanyelv-oktatási Napok*. Eger, 1994. július 4–7. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 1995. 278–283.
- Angol (jövevény)szavaink helyesírási hibatípusai. In: Bozsik Gabriella – Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdéseiből. Tanulmányok, cikkek, feladatok*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. 1995. 75–89.
- Anyanyelvünk a tömegtájékoztató eszközökben. *Magyar Nyelvőr* 1995. 119: 2, 206–208.
- Helyesírási szabályzatunk belső összefüggéseiről. *Magyartanítás* 1995. 36: 1, 29–31.
- Nyelvtörténet verselemzésekben. *Magyartanítás* 1995. 36: 5, 50–51.
- Pedagógusjelöltek helyesírási versenye. *Édes Anyanyelvünk* 1995. 17: 2, 18.
- Korunk típushibája: a különírás. *Édes Anyanyelvünk* 1995. 17: 3, 3.
- Kellemes ünnepeket! *Édes Anyanyelvünk* 1995. 17: 5, 1.
- Fokozunk, de meddig? *Élet és Tudomány* 1995. 50: 22, 690.
- A nyelvhelyesség tanításáról – egy felmérés tükrében. In: V. Raisz Rózsa (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. XII. Anyanyelv-oktatási Napok*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 1996. 321–325.
- Nagybetűsítések mai írásgyakorlatunkban. In: O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.): *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért. Tízéves a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenye*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. 1996. 68–84.

- Nem akarok úr lenni! *Édes Anyanyelvünk* 1996. 18: 1, 8.
- Még egyszer a különírásról. *Édes Anyanyelvünk* 1996. 18: 2, 12.
- A szól jelentésváltozása. *Édes Anyanyelvünk* 1996. 18: 4, 6.
- Vezetés és management. *Élet és Tudomány* 1996. 51: 1, 18.
- Maximum íz? *Élet és Tudomány* 1996. 51: 43, 1350.
- Az állatfajták nevének helyesírásáról. *Édes Anyanyelvünk* 1997. 19: 1, 13.
- Dzsúz? *Édes Anyanyelvünk* 1997. 19: 2, 12.
- Oktatási tapasztalatok – kutatási eredmények. *Édes Anyanyelvünk* 1997. 19: 3, 16.
- „Nyelvünkben élünk” kommunikációs verseny. *Édes Anyanyelvünk* 1997. 19: 4, 14–15.
- Ami a címek mögött van. *Édes Anyanyelvünk* 1997. 19: 5, 7.
- A helynevek toldalékolásáról — egy felmérés tükrében. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series. Sectio Linguistica Hungarica*. 1998. 94–112.
- Mai írásgyakorlatunk néhány újabb jelenségéről. In: Bozsik Gabriella – Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.): *Helyesírásunkról, helyesírásunkért. A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny előadásai, egyéb tanulmányok, feladatsorok*. EKF Magyar Nyelvészeti Tanszék. Eger. 1998. 48–59.
- Nyelvművelő cikkek sajtószemléje. *Magyar Nyelvőr* 1998. 122: 2, 243–254.
- A nyelvhelyesség tanításáról a Nemzeti alaptanterv tükrében. *Magyartanítás* 1998. 39: 3, 28–31.
- Egy felvételi vizsga helyesírási tanulságai. *Magyartanítás* 1998. 39: 4, 31–32.
- A márkanevek helyesírásáról. *Édes Anyanyelvünk* 1998. 20: 2, 8.
- Történelmünk a szavakban. *Édes Anyanyelvünk* 1998. 20: 3, 1.
- Újabb fejlemények mai nyelvhasználatunkban. *Magyartanítás* 1999. 40: 3, 23–25.
- Kell-e nekünk a „lóbadzset”? *Édes Anyanyelvünk* 1999. 21: 1, 1.
- Show-sokk. *Édes Anyanyelvünk* 1999. 21: 3, 10.
- Társadalom és nyelvi műveltség. *Édes Anyanyelvünk* 1999. 21: 4, 4.
- Szóláskeveredés. *Csengőszó* 1999. 7: 1–2, 3–8.
- Helyesírás-tanításunk gondjairól. In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírás és tanárképzés. A Nagy J. Béla országos helyesírási versenyek előadásai, egyéb tanulmányok és feladatsorok*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. 2000. 85–98.
- Igekötoró-használatunk újabb fejleményeiből. *Édes Anyanyelvünk* 2000. 22: 1, 10.
- Az idegen szavak helyesírásáról. *Édes Anyanyelvünk* 2000. 22: 2, 9.
- A helyesírás tanításáról – az érettségizettek szemével. *Magyartanítás* 2000. 41: 1, 31–34.
- Értékkörzés a nyelvművelésben az ezredfordulón. In: Alabán, František (szerk.): *Recepcia hodnôt v literatúre a jazyku. Zborník príspevkov medzinárodnej konferencie*. (Értékközvetítés irodalomban és nyelvben. Nemzetközi tudományos konferencia anyaga.) Univerzita Mateja Bela. Banská Bystrica. 2001. 96–101.

- Szakszavaink helyesírásáról... *Magyartanítás* 2001. 42: 1, 28–29.
- Nem élhetünk mozgószába nélkül. *Édes Anyanyelvünk* 2001. 23: 2, 10.
- Eltűnő -i képzők nyomában. *Édes Anyanyelvünk* 2001. 23: 5, 1.
- Nyelvi tervezés és nyelvi norma az anyanyelvi nevelésben. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series. Sectio Linguistica Hungarica*. 2002. 161–169.
- Az egyidejűség kifejezése a melléknévi igenév jelzői használatában. In: Gréczi-Zsoldos Enikő – Kovács Mária (szerk.): *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Miskolc. 2002. 203–207.
- Az idegenszerűségek hatása nyelvi rendszerünkre. In: V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.): *Feladatok és módszerek az anyanyelvi nevelésben a XXI. század elején. XIV. Anyanyelv-oktatási Napok*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 2002. 73–80.
- Angol hatásra megújuló latinizmusaink. In: Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvvelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 2002. 500–504.
- Újabb névutóink. *Magyartanítás*. 2002. 43: 1, 20.
- A szenvedő ige. *Magyartanítás*. 2002. 43: 2, 19–20.
- Egy „régies” szerkezet. *Magyartanítás*. 2002. 43: 4, 29.
- „Kihátrál a segítség mögül”. *Édes Anyanyelvünk* 2002. 24: 5, 9.
- Akadémiai helyesírásunk 170 éve. In: Hódi Éva (szerk.): *Szarvas Gábor Nyelvvelő Napok 2002*. Sarvas Gábor Nyelvvelő Egyesület. Ada. 2003. 38–49.
- Angol hatásra megújuló latinizmusaink. In: Hangay Zoltán (szerk.): *Magyar nyelvi szöveggyűjtemény*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest. 2003. 114–119.
- A túlhelyesbítés mai nyelvhasználatunkban. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. Budapest. 2003. 350–354.
- A mellérendelő értékű alárendelések kötőszóhasználatáról. *Magyar Nyelvjárások* 2003. 41: 1, 685–690.
- A fordítások időszerű nyelvhelyességi és helyesírási kérdései. *Szaknyelv és Szakfordítás* 2003. 92–105.
- Recent Changes in the Hungarian Language. The English Influence during the Last Decade. In: Ravi, Nagpal (ed.): *A Decade of Change. Reflexions in Hungarian and Slavonic Language Literatures and Cultures*. University of New Delhi. New Delhi. 2003. 114–120.
- A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból. *Magyar Nyelvőr* 2003. 127: 1, 13–23.
- A fordítások időszerű nyelvhelyességi és helyesírási kérdései. *Szaknyelv és Szakfordítás* 2003. 92–105.
- Mondd és írd! – másodszor. *Édes Anyanyelvünk* 2003. 25: 1, 15.
- Kötekedés a kötőjelekkel. *Édes Anyanyelvünk* 2003. 25: 2, 9.

- A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője. 1–2.* MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 2004. 73–84.
- Interkulturális és nyelvi hatások a magyar kommunikációban. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője. 1–2.* MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 2004. 81–91.
- A vonatkozó mellékmondatok sajátos típusának megítélése és szerepe a fordításokban. In: Alabán, František – Zimányi Árpád – Laczková Margita (szerk.): *Irodalmi és nyelvi interpretációk. Tanulmányok. Nemzetközi tudományos konferencia.* Univerzita Mateja Bela Filologická Fakulta Katedra Hungaristiky – Eszterházy Károly Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. Banská Bystrica–Eger. 2004. 123–131.
- Bulvárnapok cikkeinek szövegtani elemzése. In: H. Varga Gyula (szerk.): *Kommunikáció és nyelvhasználat.* EKF. Eger. 2004. 29–43.
- Emberközpontú nyelvművelésünk jövője. In: Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttman Miklós (szerk.): *Emberközpontúság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában.* Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szombathely. 2004. 153–159.
- Egyre többet kommunikálunk. *Édes Anyanyelvünk* 2004. 26: 1, 1.
- Eltűntek a szállodák! *Édes Anyanyelvünk* 2004. 26: 3, 7.
- A *hogy* kötőszó elhagyása. *Édes Anyanyelvünk* 2004. 26: 4, 8–9.
- A magyar orvosi szaknyelv helyesírásáról. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Két évtized a helyesírásért. A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny előadásai és feladatai.* EKF Líceum Kiadó. Eger. 2005. 149–160.
- Idegen szavak gyakorisági részvizsgálata magyar szövegekben. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2000–2005.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 2005. 58–71.
- SMS-szövegek elemzése. In: Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok.* Gondolat Kiadó–Infonia. Budapest. 2005. 269–283.
- Az 1965-ös egri kiejtési konferencia. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica.* 2006. 5–7.
- Az olvasás múltja és jelene. *Eruditio – Educatio* 2006. 1: 115–119.
- Analitikus szerkezetek – funkcióigés formák. In: Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról.* Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. Gödöllő. 2006. 40–47.
- Idegen elemek gyakorisága magyar szövegekben. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Argumentum Kiadó. Budapest. 2006. 651–656.
- Az igenevek időviszonyításáról. In: Alabán, František – Zimányi Árpád – Varga Gyula – Zoltán András – Simigné Fenyő Sarolta – Czeglédi Csaba (szerk.): *Kontext – Filológia – Kultúra. Stúdie. (Tanulmányok).* Eszterházy Károly Főiskola – Univerzita Mateja Bela. Eger–Banská Bystrica. 2006. 128–136.

- A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepének szemantikája és pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 2006. 130: 176–186.
- Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. *Magyartanítás* 2006. 47: 5, 37–38.
- Újabb morfológiai jelenségek (magyar-angol összevető vizsgálat). *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2006. 1: 1, 51–58.
- A befejezett melléknévi igenév feltételes módja. *Édes Anyanyelvünk* 2006. 28: 1, 3.
- Blog, avagy a webnapló története. *Édes Anyanyelvünk* 2006. 28: 2, 1.
- Változó vonzatok. *Édes Anyanyelvünk* 2006. 28: 3, 6.
- Egyre többet regisztrálunk. *Édes Anyanyelvünk* 2006. 28: 5, 6.
- Műsorelemzések a Magyar Rádió Nyelvi Bizottságában. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Sectio Linguistica Hungarica*. 2007. 124–132.
- A tranzitivitás és a vonzatszerkezet változása. *Acta Acadaemica Paedagogicae Agriensis Sectio Linguistica Hungarica*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 2007. 129–134.
- Norma – kodifikálás – nyelvi változás. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. 1–2.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Kolozsvár. 2007. 451–458.
- Nagybetűsítések mai írásgyakorlatunkban. In: Bozsik Gabriella – Eőry Vilma – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Hagyomány és újítás a helyesírásban*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 2007. 161–177.
- Nyelvhelyesség. In: Domonkosi Ágnes – Okosné Bozsik Gabriella – Lőrincz Julianna – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.): *Beszédművelés, nyelvi norma*. Líceum Kiadó, Eger. 2008. 8. fejezet.
- A magyar orvosi szaknyelv helyesírásáról. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Két évtized a helyesírásért. A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny előadásai és feladatai*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 2008. 149–160.
- Női szerepek a tévéreklámokban. In: Bodnár Ildikó – Kegyes Erika – Simigné Fenyő Sarolta (szerk.): *Sokszínű nyelvészet 3. „Női szóval – női szemmel”*. Genderkutatás a nyelvészetben és az irodalomban. Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai Intézet. Miskolc. 2008. 139–146.
- A politikai-közéleti nyelv érzelmi színezete. In: Zimányi Árpád (szerk.): *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Sectio Linguistica Hungarica. Az agresszió kutatásról interdiszciplináris keretben*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 2008. 114–122.
- A magyar helyesírás szabályzatának változásairól. A kis és nagy kezdőbetűk. A tulajdonnevek. *Magyar Nyelvőr* 2008. 132: 4, 402–408.
- Változik-e a helyesírási szabályzat? *Magyartanítás* 2008. 49: 4, 34–35.
- Nyelvtörténeti, alaktani retró. *Édes Anyanyelvünk* 2008. 30: 2, 8.
- Celeb. *Édes Anyanyelvünk* 2008. 30: 3, 13.

- Milyen víz a farvíz? *Édes Anyanyelvünk* 2008. 30: 4, 7.
- Befolyásolási technikák hírszövegekben. In: Simigné Fenyő Sarolta (szerk.): *A meggyőzéstől a manipulációig*. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc. 2009. 180–186.
- A vonzatváltás jelenségéről. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2009. 4: 1, 65–71.
- Az olimpiai közvetítések nyelvezetéről. *Édes Anyanyelvünk* 2009. 31: 1, 10.
- A magyartanártól a mozgóképkultúra- és médiaismeret-tanárig. *Édes Anyanyelvünk* 2009. 31: 5, 9.
- Nyelv, nyelvhasználat, nyelvváltozás. *Agria* 2009. 3: 3, 89–93.
- Helyesírási szabályzatunk változásáról. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010. Új szavak, kifejezések 1998–2010*. Magyar Szemiotikai Társaság – Inter Nonprofit Kft. Budapest. 2010. 252–261.
- Latin vagy angol? Orvosi szaknyelvünk dilemmái. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A tudomány nyelve, a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*. Eszterházy Károly Főiskola – Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete. Eger–Székesfehérvár. 2010. 959–965.
- Az álvonatkozó mellékmondatok kötőszóhasználatáról. In: Hári Gyula (szerk.): *„Végtelen a tér, mely munkára hív”. Köszöntő kötet Révay Valéria 60. születésnapjára*. Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Veszprém. 2010. 292–298.
- Nyelvtani változások a mai magyar nyelvben. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010. Új szavak, kifejezések 1998–2010*. Magyar Szemiotikai Társaság – Inter Nonprofit Kft. Budapest. 2010. 37–56.
- Szaknyelv és nyelvi norma. In: Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolci Egyetem – Tinta Könyvkiadó. Miskolc–Budapest. 2010. 141–160.
- Fesztiválok földje. *Édes Anyanyelvünk* 2010. 32: 2, 6.
- Az anyanyelvi nevelés célja és feladatai. *Magiszter* 2010. 8: 1, 17–23.
- Nyelvművelés, nyelvkultúra. In: Balázs Géza (szerk.): *Nyelvészetről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter Nonprofit Kft. Budapest. 2011. 253–256.
- Kulturális sokszínűség Mikes Kelemen életművében. In: Alabán Ferenc (szerk.): *Multikulturalizmus. Teória a prax. Elmélet és gyakorlat*. Univerzita Mateja Bela Filologicka Fakulta Katedra Hungaristiky. Banská Bystrica. 2011. 59–65.
- Tankönyvi szövegek mondatszerkezeti sajátosságainak vizsgálata. *Eruditio – Educatio* 2011. 7: 2, 104–112.
- Mikszáth nyelvművészete a kortársak szemével. *Magyartanítás* 2011. 52: 2, 31–36.
- Szóképzésünk újabb példáiból. *Magyartanítás* 2011. 52: 3, 17–19.
- A be igekötő régi-új használatáról. *Magyartanítás* 2011. 52: 5, 37–38.
- Nyelvi beállítottság és értékítélet a kabaréban. *Édes Anyanyelvünk* 2011. 33: 2, 3.

- Az iskolák névadásáról. *Magyartanítás* 2011. 52: 4, 33–35.
- A túlhelyesbítés. *Magyartanítás* 2012. 53: 4, 29–31.
- Helyesírás-tanításunk gondjaiból. *Magyartanítás* 2012. 53: 5, 26–32.
- Multikulturalitás Comenius életművében. In: Alabán Ferenc (szerk.): *A multikulturalizmus Közép-Európában*. Univerzita Mateja Bela Filologická Fakulta Katedra Hungaristiky. Besztercebánya. 2012. 31–39.
- Az orosz tulajdonnevek átírásáról. *Édes Anyanyelvünk* 2012. 34: 2, 9.
- A főnevek neméről. *Édes Anyanyelvünk* 2012. 34: 4, 11.
- Tankönyvi szövegek mondat szerkezeti sajátosságainak vizsgálata. In: Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs – Török Tamás (szerk.): *Tanulmányok a tankönyvkutatás feladatairól, módszereiről. A komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke mellett működő Variológiai kutatócsoport konferenciáinak anyagai. (Stúdie o úlohách a metódach vyskumu ucebníc. Zborník z konferencií vyskumnej skupiny Variológia pri Katedre maďarského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyehoi v Komárne)*. Terra vydavateľstvo. Bratislava. 2013. 106–118.
- A korszerű infokommunikációs technológiák hatása az anyanyelvi nevelésre. In: Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs – Török Tamás (szerk.): *Tanulmányok a tankönyvkutatás feladatairól, módszereiről. A komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke mellett működő Variológiai kutatócsoport konferenciáinak anyagai. (Stúdie o úlohách a metódach vyskumu ucebníc. Zborník z konferencií vyskumnej skupiny Variológia pri Katedre maďarského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyehoi v Komárne)*. Terra vydavateľstvo. Bratislava. 2013. 213–224.
- Nyelvészeti tantárgyaink rendszere az alap- és mesterképzésben. *Acta Universitatis Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica*. 2013. 111–126.
- A szöveg- és a stílselemzés gyakorlatából. In: Dobi Edit – Domonkosi Ágnes – Pethő József (szerk.): *Stílusról, nyelvről – sokszínűen. Szikszainé Nagy Irma 70. születésnapjára*. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Debrecen. 2014. 326–330.
- Adalékok a *be* igekötő „újszerű” szerepéhez. *Acta Universitatis Paedagogicae Agriensis Nova Series. Sectio Linguistica Hungarica*. 2014. 175–183.
- Változó nyelv – változó helyesírás. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A tudományoktól a művészetekig. Az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Karának válogatott tanulmánygyűjteménye a Magyar Tudomány Ünnepe 2014-es előadásaiból*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 2015. 215–221.
- A kodifikáció elmélete és gyakorlata az új helyesírási szabályzat tükrében. In: Alabán, František (szerk.): *Metamorfóza identity v literatúre a jazyku. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. (Az identitás metamorfózisa irodalomban és nyelvben.)*

- Nemzetközi tudományos konferencia anyaga.* Vydavatelstvo Univerzity Mateja Bela–Belianum. Banská Bystrica. 2015. 20–33.
- A *barbecue*-tól a *wellness*ig. Idegen szavaink írásmódja az új szabályzatban. *Édes Anyanyelvünk* 2015. 37: 5, 2.
- A nyelvjárások és a nyelvjárásiasság megítélése egyetemisták és főiskolások körében. *Acta Universitatis Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica.* 2015. 233–244.
- Comenius életművének mai tanulságai. In: H. Nagy Péter – Keserű József (szerk.): *A párbeszéd eleganciája. Köszöntő kötet Erdélyi Margit tiszteletére.* Selye János Egyetem Tanárképző Kar. Komárno. 2015. 247–257.
- Behúzta a lest. *Édes Anyanyelvünk* 2015. 37: 1, 11.
- Egy sajátos „tankönyvi” szöveg: a helyesírási szabályzat. *Acta Universitatis Paedagogicae Agriensis Nova Series. Sectio Linguistica Hungarica.* (Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei. Tanulmányok a magyar nyelvről.) 2016. 156–167.
- A nyelvi változás újabb példáiból. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2010–2015. Új szavak, kifejezések 2010–2015.* Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ. Budapest. 2016. 51–56.
- A helyesírás-szabályozás módszertana. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2010–2015. Új szavak, kifejezések 2010–2015.* Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ. Budapest. 2016. 173–179.
- Termékeny képzőnk, a -z. *Édes Anyanyelvünk* 2016. 38: 1, 9.
- Cseresznye a habos tortán. *Édes Anyanyelvünk* 2016. 38: 4, 9.
- Legújabb anglicizmusaink megítéléséről. *Szaknyelv és Szakfordítás* 2016. 52–59.
- Lehet-e „szép” a szaknyelv? *Élet és Tudomány* 2016. 71: 46, 1448.
- Teleki József nyelvszemléletének mai tanulságai. *Magyartanítás* 2016. 57: 5, 35–37.
- Egy méltatlanul elfeledett nyelvtudós: gróf Teleki József. In: Benő Attila – Fazakas Emese (szerk.): *Stilus virum arguit – A stilus elárulja az embert. Köszöntő kötet Máthé Dénes 65. születésnapjára.* Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár. 2017. 216–223.
- A comeniusi pedagógia és a multikulturalitás. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A magyar tudomány ünnepe 2016. Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből.* EKE Líceum Kiadó. Eger. 2017. 169–176.
- Szakszavaink helyesírásáról. *Élet és Tudomány* 2017. 72: 36, 1128.
- Opcionális lehetőség. *Élet és Tudomány* 2017. 72: 16, 492.
- Az időjárás-jelentés mint kommunikátum és mint műfaj. In: Balázs László – H. Tomesztímea (szerk.): *Utak és útkereszteződések. Emlékkötet H. Varga Gyula 70. születésnapjára.* EKE Líceum Kiadó. Eger. 2018. 91–100.
- Boroscímkészövegek textológiai elemzése. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica.* 2018. 129–139.

Proxy. *Édes Anyanyelvünk* 2018. 40: 2, 13.

Kardió, paleó. *Élet és Tudomány* 2018. 73: 2, 51.

A Nagy J. Béla helyesírási verseny 2015-ös feladatai és megoldásai. Eger, 2015. november 21. In: Bozsik Gabriella – Ludányi Zsófia (szerk.): *Szabályzat, oktatás, gyakorlat. Helyesírásról sokszínűen. A 2015-ös és a 2017-es Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok*. Líceum Kiadó. Eger. 2019. 21–29.

Alakváltozatok a helyesírásban. In: Bozsik Gabriella – Ludányi Zsófia (szerk.): *Szabályzat, oktatás, gyakorlat. Helyesírásról sokszínűen. A 2015-ös és a 2017-es Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok*. Líceum Kiadó. Eger. 2019. 183–190.

Gasztronómiai szókészletünk globalizációja. In: Lőrincz Gábor – Domonkosi Ágnes (szerk.): *Stílus – variativitás – műfordítás. Köszöntő kötet Lőrincz Julianna 70. születésnapjára*. Selye János Egyetem Tanárképző Kar. Komárno. 2020. 323–335.

A közoktatási intézmények mai névformái. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica*. 2020. 177–185.

Ismertetések

Sebestyén Árpád: Értsünk szót! *Magyartanítás* 1995. 36: 4, 36.

Adamikné Jászó Anna – Hangay Zoltán: Nyelvi elemzések kézikönyve. *Édes Anyanyelvünk* 1996. 18: 2, 16.

Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. *Magyar Nyelvőr* 1998. 122: 3, 372–374.

Balázs Géza: The Story of Hungarian. A Guide to the Language. *Magyar Nyelvőr* 1998. 122: 3, 374–376.

Rónai Béla: Fölnevelő édesanyám. *Magyartanítás* 1998. 39: 3, 35–36.

Jakab István: Értsünk szót egymással! *Magyartanítás* 1998. 39: 4, 37–38.

A helyesírás tükre. Pletl Rita: Erdélyi helyzetkép az iskolai helyesírásról. *Magyartanítás* 1998. 39: 5, 38–39.

Helyesírási szójegyzék. *Édes Anyanyelvünk* 1998. 20: 1, 15.

Dóra Zoltán: Milyen magas a kilenc óra? *Magyartanítás* 1999. 40: 3, 37–38.

Magyar helyesírási szótár. *Pedagógiai Műhely* 1999. 24: 2, 64–65.

Grétsy László: Anyanyelvi örjárat. *Magyartanítás* 2000. 41: 1, 39.

Bokor József – Guttman Miklós: A muravidéki magyarság anyanyelvéért. *Magyartanítás* 2000. 41: 3, 39.

A mi nyelvünk. Íróink és költőink a magyar nyelvről. *Édes Anyanyelvünk* 2000. 22: 4, 15.

Szikszaíné Nagy Irma: Szövegértés – szövegelemzés – szövegalkotás. *Magyar Nyelvőr* 2001. 125: 3, 385–387.

- Balázs Géza: Lehetséges nyelvi szabványok. *Magyar Nyelvőr* 2001. 125: 4, 510–512.
- Dóra Zoltán: Nyelvápoló. *Magyartanítás* 2001. 42: 5, 38–39.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): Műhelytanulmányok a nyelvművelésről. *Magyar Nyelvőr* 2002. 126: 2, 245–248.
- A változás évtizede nemzetközi konferencia a Delhi Egyetemen. 2002. március 13–14. *Magyar Nyelvőr* 2002. 126: 2, 250–251.
- Adamikné Jászó Anna: A magyar olvasástanítás története. *Magyar Nyelv* 2002. 98: 3, 360–362.
- Benczik Vilmos: Nyelv, írás, irodalom – kommunikációelméleti megközelítésben. *Magyartanítás* 2002. 43: 2, 33–34.
- Minya Károly: Nyelvművelek, tehát vagyok? *Magyartanítás* 2002. 43: 5, 37–38.
- Minya Károly: Mai magyar nyelvújítás. *Magyartanítás* 2003. 44: 4, 35–36.
- A. Jászó Anna: Csak az ember olvas. Az olvasás tanítása és lélektana. *Magyar Nyelv* 2004. 100: 2, 229–231.
- A Decade of Change. Reflexions in Hungarian and Slavonic Languages, Literatures and Cultur. In: Zimányi Árpád (szerk.): *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 2005. 182–185.
- A magyar nyelv könyve. *Magyartanítás* 2005. 46: 1, 32–34.
- Nyelvművelő kézisztár. *Édes Anyanyelvünk* 2005. 27: 5, 11.
- Adamikné Jászó Anna: Az olvasás múltja és jelene. Az olvasás grammatikai, pragmatikai és retorikai megközelítésben. *Magyar Nyelvőr* 2006. 130: 4, 505–507.
- Minya Károly: Rendszerváltás – normaváltás. *Magyartanítás* 2006. 47: 3, 36–37.
- Keszler Borbála: Írásjel-használati gyakorlókönyv. *Magyartanítás* 2006. 47: 3, 39–40.
- Adamikné Jászó Anna: Literacy in Hungary. Past and Present. In: Zimányi Árpád (szerk.): *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 2007. 170–172.
- Erdélyi Margit: Olvasás és olvasat. *Magyartanítás* 2008. 49: 4, 37.
- V. Raisz Rózsa: Aki megszeli a magyar mondatot. *Magyartanítás* 2008. 49: 5, 38.
- Adamik-Jászó Anna: Literacy in Hungary. Past and Present. *Anyanyelv-pedagógia* 2008. 1: 1, 33–35.
- A XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus Egerben. *Édes Anyanyelvünk* 2009. 31: 3, 15.
- Lőrincz Julianna: Nyelvi jelentés és variativitás. *Magyartanítás* 2010. 51: 5, 36–37.
- Balázs Géza – Takács Szilvia: Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe. *Édes Anyanyelvünk* 2010. 32: 1, 13.
- Balaskó Mária – Balázs Géza – Kovács László: Hálózat kutatás – Hálózatok a társadalomban és a nyelvben. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 103.) *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2011. 6: 1, 281–283.

- Lőrincz Julianna: Kommunikáció – stílus – variativitás és anyanyelvoktatás. *Magyartanítás* 2012. 53: 1, 39–40.
- Minya Károly: Új szavak 2. *Magyar Nyelvőr* 2014. 138: 482–484.
- Adamikné Jászó Anna: Klasszikus magyar retorika. *Magyar Nyelv* 2014. 110: 2, 238–241.
- Erdélyi Margit: Kommunikáció és személyköziség. *Magyartanítás* 2016. 57: 3, 32–33.
- Dr. Budai László: A magyar mint idegen nyelv grammatikája. Elmélet és gyakorlat. (A Grammar of Hungarian as a Foreign Language. Theory and practice). *Modern Nyelvoktatás* 2017. 12: 100–102.

Köszöntők, megemlékezések

- Életpálya a nyelvek vonzásában. Budai László munkássága. In: Kurtán Zsuzsa – Zimányi Árpád (szerk.): *A nyelvek vonzásában. Köszöntő kötet Budai László 70. születésnapjára*. 2004. Veszprémi Egyetemi Kiadó. Veszprém. 9–11.
- Pásztor Emil (1925–2004). *Magyar Nyelvőr* 2004. 128: 3, 376.
- Dr. Chikán Zoltánné (1922–2006). *Magyartanítás* 2006. 47: 5, 4.
- Dr. Fekete Péter 80. születésnapjára. *Magyartanítás* 2008. 49: 4, 6.
- Fél évszázad a tanítás és a tudomány útjain. Vargáné dr. Raisz Rózsa 70. születésnapjára. *Magyartanítás* 2009. 50: 4, 2–3.
- Életpálya a nyelvek vonzásában. Budai László professor emeritus 80 éves. *Acta Universitatis Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica*. 2014. 3–5.
- Öröksége nyomában (Lőrincze Lajos). In: Balogh Ferencné (szerk.): *Lőrincze 100*. Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém. 2015. 164–167.
- Hat évtized a tanári pályán és a tudomány útjain. In memoriam dr. Budai László (Six decades in the teaching profession and scholarly research. In memoriam dr. László Budai). *Modern Nyelvoktatás* 2017. 12: 3–5.
- Fekete Péter nyugalmazott főiskolai tanár 90. születésnapja tiszteletére. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Linguistica*. 2018. 7–9.
- Fekete Péter 90 éves. *Magyar Nyelv* 2019. 115: 2, 248–251.
- V. Raisz Rózsa 80 éves. *Magyar Nyelv* 2020. 116: 2, 246–250.
- V. Raisz Rózsa (1939–2024). *Magyar Nyelvőr* 2025. 149: 1, 145–147.

„Nem nyelvésznek készültem. Ma is úgy vagyok ezzel a szóval, hogy magamra nézve inkább a tanár megnevezést tartom helyénvalónak” – írja magáról Zimányi Árpád a *Nyelvész pályaképek és önvallomások* sorozat róla szóló kötetének elején.

Pályáján végigtekintve azt láthatjuk, hogy kezdetektől fogva elválaszthatatlanul összefonódott az oktatói és a kutatói, az oktatás- és tudományszervezői, valamint a tudománynépszerűsítő tevékenység. E három pillér mellett azonban ki kell emelnünk Zimányi Árpádnak azokat az írásait is, melyek bár kevesebb figyelmet kaptak, mégis jól mutatják műveltségét és szerteágazó érdeklődését, s Comeniustól Mikszáthon és Teleki Józsefen át Mikes Kelemenig, az orvosi helyesírástól gasztronómiai szókészletünk globalizációjáig, a közoktatási intézmények névformáinak helyesírásától az időjárás-jelentések pragmatikai szempontú megközelítéséig terjednek.

A 70. születésnapja alkalmából összeállított kötettel munkásságának szertágazó tematikáját és sokszínűségét kívánjuk felmutatni.